

Socializacija ir vaiko gerovė

Giedrė Kvieskienė

Vilnius 2003

UDK

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS

Socialinės pedagogikos katedra

Socializacija ir vaiko gerovė

Monografija

Giedrė Kvieskienė

Recenzavo: prof. habil. dr. Algirdas Gaižutis (Lietuvos mokslų akademija),
prof. Jonas Račkauskas (Lietuvos tyrimų ir studijų centras),
prof. John J. Patrick (Indianos universitetas, JAV),
prof. habil. dr. Juzef Podgoreckij (Opolės universitetas, Lenkija)

Išleista Švietimo ir mokslo ministerijos lėšomis.

Svarstyta Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės pedagogikos katedroje,
Klaipėdos universiteto Pedagogikos fakulteto taryboje.

Redaktorius Vidmantas Mačernis.

Vertė Jūratė Mažulytė.

Giedrė Kvieskienė

giedrė@vpu.lt

www.vpu.lt/socpedagogika

ISBN 9955-568-04-6

© G. Kvieskienė

Turinys

Pratarmė	5
1 Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija	13
1.1 Socialinė pedagogika kaip vaiko gerovės strategija	13
1.2 Socialinių specialybių profesionalizacija.	37
1.3 Socialinio pedagogo kompetencija	69
2 Ekologinė socialinės pagalbos sistemos perspektyva	83
2.1 Bendruomenės fenomenas pozityviosios socializacijos procese	85
2.2 Mokykla — socialinės pagalbos koordinatorė	110
2.3 Demokratinio ugdymo galimybės ir pozityvioji socializacija	118
3 Socializacijos rizikos veiksniai	143
3.1 Žiniasklaida kaip rizikos veiksnys	147
3.2 Deviantinis elgesys ir nepilnamečių nusikalstamumas	151
3.3 Šeimos netekęs vaikas kaip rizikos veiksnys	174
4 Socialinės pedagoginės pagalbos modelis	199
Išvados	203
Summary	209
Conclusions	217

Pagrindinės sąvokos	223
Rekomenduojama literatūra	233

Pratarmė

Atkūrusi nepriklausomybę, Lietuva ryžtingai žengė demokratinės visuomenės kūrimo ir rinkos ekonomikos link. Ekonominiai, politiniai ir socialiniai pokyčiai paveikė daugelio Lietuvos žmonių gyvenimą. Nepriklausomos Lietuvos sąlygomis jau gimė 375 tūkst. vaikų, per 415 tūkst. jaunuolių sulaukė pilnametystės ir žengia į demokratėjančių gyvenimą. Lietuvai kuriant nepriklausomybės institutus ir siekiant išitvirtinti pasaulio žemėlapyje, didžioji dalis kitų pasaulio šalių bandė kurti saugesnį pasaulį vaikams.

Prieš vienuolika metų pasaulio viršūnių susitikime vaikų klausimais pasaulio vadovai prisiėmė bendrą išipareigojimą ir išleido neatidėliotiną visuotinį kreipimąsi, kad kiekvienam vaikui būtų suteikta geresnė ateitis. Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus pranešime „Mes — vaikai“ konstatuota, kad per dešimtmetį padaryta daug. [1] Išgelbėta milijonai jaunų gyvybių, daugiau vaikų lanko mokyklas, daugiau vaikų aktyviai dalyvauja priimant sprendimus dėl jų gyvenimo, sudaryta svarbių tarptautinių sutarčių, saugančių vaikus. Tačiau šie pasiekimai ir rezultatai netolygūs — dar liko daug kliūčių, ypač besivystančiose šalyse. Šviesesnė ateitis pasirodė apgaulinga, o bendriesiems rezultatams pritrūko nacionalinių pareigų atlikimo ir tarptautinių išipareigojimų vykdymo.

Globalizacijos tendencijos, vis labiau besivienijanti Europa, socialinės integracijos ir harmonizacijos tendencijos sudaro naujas galimybes asmens ir vaiko socialinei raidai. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis nėra tolygus vaiko gerovės atžvilgiu. Lietuvoje pradėtos

kurti socialinės institucijos, buvo tikslinamos vaiko gerovės sąvokos, susikūrė vaiko teisių apsaugos tarnybų tinklas, į vaiko gerovės sistemą aktyviau įsitraukė nevyriausybinės organizacijos, mokyklose, kitose ugdymo institucijose steigiami socialinių pedagogų etatai. Lietuvą siekta orientuoti į vadinamųjų gerovės valstybių modelį, tačiau, pritrūkus lėšų, šis modelis buvo įgyvendinamas netolygiai ir dažnai nelogiškai. **„Gerovės valstybė — politinė sistema, kai valstybė (o ne individualusis arba privatusis sektorius) imasi atsakomybės už savo piliečių gerovę.“** [2]

Prieš du dešimtmečius didžiausia pasaulio problema buvo skurdas. Vakarų Europoje, tuo metu išgyvenusioje vadinamąją aukso amžių, kai gerovė pasiekė labai aukštą lygį, buvo pakankamai daug socialinės atskirties grupių ir su tuo susijusių problemų. Vėliau, kai europiečiai tapo pakankamai turtingi, skurdas jau nebevedino svarbiausio vaidmens, atskiriant individus ar grupes nuo visuomenės. Pavyzdžiui, bedarbis Olandijoje ar Vokietijoje gauna didžiulę pašalpą, todėl jis nejaučia būtinybės dirbti. Tuo pat metu jis yra atskirtas nuo visuomenės, kadangi jis — bedarbis. Tai akivaizdžiai parodo, kad socialinė atskirtis nebūtinai reiškia skurdą. Antra vertus, tiek Vakarų Europa, tiek Lietuva dėl kintančio pasaulio, AIDS/ŽIV protrūkio, emigrantų antplūdžio šiandien vėl išgyvena pamirštas kultūrinės izoliacijos, mažaraštingumo, socialinių ligų ir kitas aktualias socialinės atskirties problemas, nuo kurių dažniausiai kenčia vaikai. Socialiniai konfliktai šiandien būdingi ne tik tradiciškai neturtingoms valstybėms, bet ir iš pažiūros socialiai saugiai Vakarų Europai. Diskusijas dėl žmogaus socialinės raidos skirtingose visuomenėse sunkina tai, kad daugumos europiečių gyvenimo salygos blogėja. Dėl skurdo dauguma kaltina imigrantų grupes, nors kitos priežastys, tokios kaip globalizacijos reikšmė, yra kompleksinės ir mažiau suprantamos. Daugeliui žmonių sunku susirasti gyvenamąją vietą. Vidutinių gyventojų reakcija (mitai) dažniausiai yra tokia: imigrantai, juodžiai, užsieniečiai atima iš mūsų gyvenamąjį plotą. Žmonės pamiršta, kad šiandienos patalpų trūkumas atsirado dėl subsidijų gyvenamųjų namų statybai mažinimo ir noro turėti didesnę butą ar namą. Kitas mitas: varžybos dėl stabilaus darbo. Tipiška reakcija yra tokia: imigrantai, juodžiai, užsieniečiai už-

ima visus mūsų darbus. Žmonės linę pamiršti, kad vyksta generalinis darbo jėgos restruktūrizavimas, kuris nesusijęs su imigrantų debatais. Šie ir kiti socialiniai konfliktai šiandien aktualūs visai Vakarų Europai. Mokytiis gyventi kartu visų labai reikia visiems kraštams, ne tik jaunos demokratijos, kokia yra Lietuva. [3]

Kaip teigiama Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus dešimtmečio apžvalgoje dėl pasaulio viršūnių susitikimo vaikų klausimams aptarti tasos, dešimtas dešimtmetis buvo didelių pažadų pasaulio vaikams ir kuklių laimėjimų dešimtmetis. Nors 192 šalys prisijungė prie JT vaiko teisių konvencijos, ją pasirašė ir ratifikavo, maždaug 155 šalys parengė nacionalines veiksmų programas, siekdamos įgyvendinti viršūnių susitikimo tikslus, daugelis šalių prisiėmė regioninius išsipareigojimus, tarptautinės teisinės sąlygos ir mechanizmai sustiprino vaikų apsaugą, laukto rezultato nebuvo pasiekta.

Vaikų padėtis tiek Lietuvoje, tiek ir visame pasaulyje, yra glaudžiai susijusi su socialinės politikos ir socialinės apsaugos sferomis. Tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje pastaraisiais metais vaikų gerovės problemos yra aktyviai diskutuojamos ir analizuojamos, nes pačios skaudžiausios vaikų skurdo ir socialinės atskirties problemos tebėra aktualios.

Kas gali būti atskirtas? Kokia socialinė grupė dažniausiai yra atskiriama? Atsakymas gana paprastas: atskirtas gali būti kiekvienas, kiekviena visuomenės grupė ar net valstybė. Neturime pamiršti, kad atskirtis nieko nereiškia be susieties. Atskirta yra tai, kas nėra susieta. Dauguma gali atmesti tam tikrą grupę dėl įvairių priežasčių: spalvos, kalbos, etninės kilmės, profesijos, išvaizdos, sugebėjimo atlikti tam tikrus veiksmus ir t. t. Socialinė atskirtis ne visuomet reiškia negatyvumą. Kai kuriose situacijose atskirtis gali būti pozityvi, pavyzdžiui, atskiriant vaikus nuo seksualinio turinio medžiagos. Tą patį galima pasakyti apie susietį. Nors susietis paprastai yra pozityvi, kai ji vyksta prieš asmens ar grupės valią, gali tapti negatyvi. Pavyzdys gali būti daugiau nei prieš 20 metų Australijoje vykęs aborigenų vaikų įvaikinimas: siekiant kovoti su rasine diskriminacija, vaikai buvo atimami iš jų motinų.

Apibendrindami Lietuvos socialinę raidą vaiko gerovės srityje, bandome pratesti savo mokytojų ir kolegų prof. B. Bitino, prof. Z. Bajoriūno, prof. M. Barkauskaitės, a. a. prof. J. Vaitkevičiaus, prof. S. N. Ikonikovo, prof. J. K. Patrick patirtį ir tyrinėjimus socialinio ugdymo, asmenybės demokratinio ir pilietinio ugdymo bei socialinės pedagogikos srityje.

Ši knyga — tai pirmasis bandymas apžvelgti vaiko socialinės gerovės problemas, įvertinant pozityviosios socializacijos įtaką, sparčiai kintančias socialinės politikos, socialinės apsaugos tendencijas ir šių problemų raidą pasaulio kontekste.

Knygos pagrindas – teorinis ir socialinis tyrimas, kurio objektas yra pozityviosios vaiko socializacijos galimybių analizė. **Tyrimo problema — žmonių išteklių (socialinio kapitalo) ir socialinės politikos panaudojimas, siekiant vaiko gerovės ir optimalios socializacijos.**

Globalizacijos, Europos vienijimosi tendencijos sudaro galimybes ne tik geriau pažinti pasaulį, bet ir pasirinkti priimtinus socialinių problemų sprendimo scenarijus. **Socializacija — vaikystėje prasidedantis procesas: išmokdamas visuomenės normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, asmuo tampa visuomenės nariu.** Didžiausią poveikį socializacijos procesui daro šeima, mokykla, bendraamžiai, darbas, religija ir visuomenės informavimo priemonės. [2] Dažniausiai aptariamai trys teoriniai socializacijos modeliai.

Pirmasis susijęs su **visuomenės kultūros perdavimu kitai, jaunesniajai kartai** (kultūrinėje antropologijoje vartojama inkultūracijos *enculturation* sąvoka). Vėliau, gyvenimui bėgant, perimami kitų kultūrų bruožai (akultūracija). Šiuo požiūriu socializacija yra asmens funkcinis prisitaikymas prie bet kokios socialinės aplinkos ir šios aplinkos vertybių perėmimas. Kita vertus, mus, socialinio ugdymo organizatoriai, labiausiai jaudina šio proceso valdymo ir optimizavimo galimybės.

Antrasis teorinis socializacijos modelis yra vis didesnis valstybių ir kitų visuomeninių institucijų dalyvavimas socializacijos procese. Reikia pripažinti šių tendencijų ryškėjimą visame pasaulyje.

Trečiasis, dar K. Marx įtvirtintas, socializacijos proceso teorinis modelis, kapitalo ir atsakomybės perdavimas jį kuriantiems kolektyvams. [4]

Šių problemų įvardijimas mums leidžia daryti **hipotetinę prielaidą**, kad subalansuota vaikų gerovės politika, numatanti optimalų žmonių išteklių panaudojimą ir socializacijos optimizavimą, leistų smarkiai sumažinti socialiai atskirtų ir rizikos grupėje esančių vaikų skaičių bei sudarytų lygias galimybes jų visavertei raidai ir gerovei.

Socialinių mokslų atstovai visame pasaulyje ginčijasi, kaip politiškai galėtų padėti kovoti su socialine atskirtimi, o politikai ir mokslininkai ieško terorizmo proveržių priežasčių. Vokietijos parlamentas turi nuspręsti, ar Vokietija priims daugiau migrantų, kurių giminės jau gyvena šioje šalyje. Niujorke ir Maskvoje teroristų persekiojimais ir spaudimu siekiama išspręsti inkultūracijos ar netolygios socializacijos problemas. Be politikų, mokslininkų, socialinių sferų specialistų ir socialiai atskirtųjų bendradarbiavimo, socialinės teorijos lieka tik teorijomis, o ne realiais veiksmais, kurių turėtų būti imtasi, siekiant tiek vaikų gerovės, tiek sėkmingos civilizacijos raidos ir demokratijos principų įtvirtinimo.

Knygos tikslas — išanalizuoti Lietuvos vaikų gerovės politikos raidos per paskutinį dešimtmetį būdingiausius aspektus ir, lyginant su kitų kraštų laimėjimais, pasiūlyti optimalios socializacijos modelį. Siekiant šio tikslo sprendžiami tokie uždaviniai:

- išanalizuoti teorinius ir praktinius pozityvios ir negatyvios socializacijos aspektus;
- išryškinti socialinės pedagogikos vietą asmens socializacijoje;
- išnagrinėti ekologinę socialinio ugdymo perspektyvą;

- pateikti prevencinių strategijų modelius ir veiklos metodus;
- sukauptos empirinės, informacinės, metodinės ir mokslinės medžiagos pagrindu apibrėžti pozityvios vaikų socializacijos modelį.

Rašant knygą naudoti šie tyrimo metodai:

- *kontent* analizė;
- metaanalizė;
- nacionalinių socializacijos ir prevencijos programų *swot* analizė;
- nacionalinių vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų analizė 1996–2002 metais;
- nacionalinių vaikų vasaros poilsio organizavimo programų analizė 1996–2002 metais;
- 2000–2002 metų Lietuvos vaiko gerovės tendencijų studija;
- individualių atvejų studija;
- mokslinės-metodinės literatūros analizė.

Studijos knygos rengimo etapai:

- 1994–1995 darbas Mokytojų kvalifikacijos instituto papildomojo ugdymo laboratorijoje (interviu su mokytojais, kūrybinės diskusijos, anketos, vaikų laisvalaikio optimizavimo projektai);
- 1995–1998 darbas Švietimo ir mokslo ministerijos Papildomojo ugdymo skyriuje (vaikų vasaros poilsio programos, nacionalinės vaikų nusikalstamumo prevencijos programos, vaikų socializacijos programų, vaikų organizacijų veiklos, papildomojo ugdymo centrų ir institucijų veiklos *swot* analizė, norminių dokumentų rengimas);

- 1995–2001 tarptautinių seminarų, konferencijų, tyrimų organizavimas ir tiesioginis dalyvavimas JAV Indianos, Ilinojaus, Ajovos valstijų, Pilietinio ugdymo centro JAV, Prancūzijos, Belgijos, Suomijos, Norvegijos, Švedijos, Danijos, Austrijos, Vokietijos, Čekijos, Italijos, Kroatijos, Vengrijos, Rusijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos specialistų rengtose konferencijose, regioninėse tarybose, ilgalaikėse stažuotėse socialinio ugdymo ir vaiko gerovės klausimais;
- 2001–2002 metai skirti tyrimų rezultatams analizuoti ir apibendrinti, straipsniams, metodiniams leidiniams parengti ir publikuoti, teoriniams kursams bakalaurams, magistrantams ir doktorantams parengti ir dėstyti.

Knygos naujumą nusako problemų aktualumas visame pasaulyje ir siekis Lietuvos vaikų gerovės problemas pateikti pasauliniame kontekste ieškant optimaliausio pozityviosios vaikų socializacijos modelio.

Ši knyga pirmiausia skiriama pedagogikos ir edukacinių programų studentams ir magistrantams, socialiniams pedagogams, kitiems specialistams, dirbantiems vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos srityje.

Tyrimo rezultatai aprobuoti darant pranešimus JAV (1999, 2000, 2001, 2002), Lenkijoje (2001), skaitant paskaitas Vilniaus pedagoginio, Indianos, Opolės universitetų studentams, mokslinėse konferencijose pasauliniuose „Civitas“ (Pilietiškumas) kongresuose Palerme (1999), Maskvoje (2002), regioninėse konferencijose Latvijoje (2002), Estijoje (2001), Kroatijoje (2002) ir kt. Rezultatai nuolat stebimi, vadovaujant doktorantų, magistrantų tyrimams Vilniaus pedagoginiame universitete, skaitant paskaitas šio universiteto magistrantams ir doktorantams.

Pirmoje monografijos dalyje „Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija“ nagrinėjama socialinė pedagogika kaip vaiko gerovės strategija, aptariama socialinės veiklos profesijų raida, analizuojamos

socialinio pedagogo, kaip pagrindinio veikėjo pedagoginės pagalbos socializacijos procese ir socialinio koordinatoriaus, funkcijos. Antroje darbo dalyje „Ekologinė socialinės sistemos perspektyva“ nagrinėjamas bendruomenės fenomenas socializacijos procese. Analizuojant šį reiškinį plačiau analizuotas šeimos vaidmuo ir socialinio pedagogo galimybės bendradarbiauti su šeima, kuriai reikia socialinės pagalbos. Bažnyčia išskirta kaip viena iš svarbių bendruomenės institucijų, tradiciškai vaidinusi svarbų vaidmenį Lietuvoje socializacijos procese. Išnagrinėjus šiuos veiksnius, analizuojamos mokyklos galimybės koordinuojant socialinės pagalbos procesą ir kuriant socialinės-pedagoginės pagalbos tinklą (*network*) bendruomenėje. Trečioje monografijos dalyje nagrinėjami rizikos veiksniai socializacijos procese. Jie pradedami analizuoti nuo žiniasklaidos, ypač televizijos, neigiamos įtakos vaikų socializacijai. Nagrinėjant deviantinio elgesio ir nepilnametėjų nusikalstamumo tendencijas, jų ugdymą izoliuotose institucijose, ieškoma problemos sprendimo būdų, siekiant tinkamai organizuoti prevencijos veiklą. Kaip vienas iš rizikos veiksnių nagrinėjamos šeimos netekusių beglobių ir socialinių našlaičių socializacijos galimybės netradicinėse institucijose. Ketvirtoje darbo dalyje nagrinėjama socialinės pedagoginės pagalbos optimizavimo galimybės, taip pat analizuojami ypatumai ir specifika, ieškant optimalios komandinio darbo metodikos. Leidinio pabaigoje pateikiamos išvados, cituojama gilesnėms studijoms skiriama literatūra, prieduose pateikiamos dažniausiai socialinių pedagogų vartojamos sąvokos.

Skyrius 1

Vaiko gerovė ir socialinės veiklos profesionalizacija

1.1 Socialinė pedagogika kaip vaiko gerovės strategija

Neįmanoma smarkiai patobulinti žmonijos, kol iš esmės nepasikeitė žmonių minties būdas. Johan Stuart Mill. [5]

Socialinės pedagogikos terminą XIX amžiaus viduryje pasiūlė vokiečių pedagogas F. A. Dysterveg (1834), nors dar Platonas siūlė realizuoti visuomeninį ugdymą, suvokdamas tai kaip tobulos valstybinės santvarkos sukūrimo prielaidą. Socialinė pedagogika (ir socialinis darbas) kaip savarankiška teorija plačiau paplito tik XX amžiuje. Socialinės pedagogikos tradicija nuosekliausiai tęsiama Danijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Rusijoje ir kituose kraštuose. Socialinė pedagogika, kaip ir socialinis darbas, priklauso socialinių mokslų sričiai.

Visi socialiniai mokslai savo mokslo objektu renkasi žmogų, jo raidą, žmonių grupes, jų sąveiką, visuomenę. Savo pirmuosius žingsnius šie mokslai pradėjo žengti XVIII a. viduryje. Filosofija, pedagogika, edukologija, psichologija, politologija, sociologija, antropologija — socialiniai mokslai, nagrinėjantys žmogaus fenomeną, sietini su asmeniu

ir didelių žmonijos grupių analize, raida ir kaita. Šiems mokslams rai-
dos pradžioje didelės įtakos turėjo naujas tuo laikotarpiu gamtamoks-
linis mąstymas, ypač natūralizmas, kuris buvo neatremiamas, nes, pa-
sak La Mettrie, „žmogus nėra krėstas iš brangesnio molio; gamta naudoja
vieną ir tą pačią tešlą, įvairindama tik raugą.“ [6]

Šiuolaikiniu požiūriu, žmogus yra fenomenas, kuris nagrinėjamas
įvairių mokslo šakų ir teorijų požiūriu. Šioje knygoje plačiau apsistosi-
me ties asmens, ypač vaiko, gerovės raida pozityviosios socializacijos
požiūriu.

**Žmogaus socialinė raida — tai procesas, kuris plečia žmonių pa-
sirinkimo galimybes. Apskritai rinktis galima iš begalinio skaičiaus
alternatyvų, kurios laikui bėgant kinta. Tačiau bet kuriame išsivys-
tymo lygyje žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiau-
sius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių bei apsirūpinti iš-
tekliais, kurie reikalingi normaliam gyvenimo lygiui pasiekti. Jei
nėra šių pagrindinių dalykų, daugelis kitų pasirinkimo galimybių
lieka neprieinamos. Tačiau socialinė žmogaus raida tais dalykais
neapsiriboja. Papildomos pasirinkimo galimybės, labai vertinamos
daugelio žmonių, apima politines, ekonomines ir socialines laisves
bei galimybes kurti ir gaminti, gyventi, gerbiant save bei turint žmo-
gaus teisių garantijas. Iš Jungtinių Tautų vystymo programos 1990 m.
pranešimo apie žmonijos socialinę raidą.**

Žmogaus socialinei raidai įtaką daro visų žmogaus pasirinkimų di-
dinimas, dėmesys turėtų būti sutelktas ne tik į jų ugdymą, bet ir į tai,
kokią naudą iš jų gauna žmogus. **Asmens ir visuomenės gerovė pri-
klauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos
naudojamos.** Meghnad Desai ir Amartya Sen sukūrė žmogaus sociali-
nės raidos indeksą, kuris pirmą kartą buvo pristatytas globaliame 1990
metų pranešime apie žmogaus socialinę raidą. Pagal šį indeksą nu-
statoma šalies vieta tarp kitų pasaulio šalių, atsižvelgiant į **gyventojų
vidutinę gyvenimo trukmę, išsilavinimą, pajamas.** [7] Žmogaus so-
cialinė raida — labai sudėtingas procesas, todėl siekiant patobulinti
vertinimą įtraukti nauji rodikliai, tokie kaip: *lyčių socialinės raidos in-*

deksas, rodantis vyrų ir moterų gyvenimo, pajamų ir išsilavinimo skirtumus, didesnių galimybių lytims suteikimo matas, įvertinantis lyčių nelygybę ekonominiame ir politiniame gyvenime, skurdo indeksas, įvertinantis pagrindinių žmogaus galimybių apribojimą. Žmogaus socialinė raida ir jos analizė — tai tarptautinės bendrijos pastangos siekti žmogaus gerovės. Gerovė — „organizuota socialinių paslaugų ir institucijų sistema, sukurta padėti individams ir grupėms pasiekti patenkinamus gyvenimo, sveikatos ir asmeninių bei socialinių ryšių standartus, kurie leistų jiems išplėtoti visus gebėjimus ir pagerintų jų gyvenimo kokybę atsižvelgiant į jų šeimų ir bendruomenės poreikius.“ [8]

Socializacija (antropologijoje dar vadinama inkultūracijos terminu), — procesas, kurio metu visuomenės kultūra mikroaplinkos ir makroaplinkos sąlygomis perduodama vaikams, siekiant formuoti iš kūdikio individualybę, paklūstančią tam tikroms kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms. Šiuo atžvilgiu socializacija yra būtina kiekvienos visuomenės funkcionavimo sąlyga, viso socialinio gyvenimo esmė tiek kultūros, tiek socialiniu atžvilgiu, ji pasireiškia ir pagrindinėmis, ir dalinėmis formomis. Kaip pažymėjo T. Parson ir R. Bales (1955), socializacija, prasidėjusi šeimoje ir kitose socialinėse grupėse, institucijose ir erdvėse, kiekvieną individą integruoja į visuomenę skirtingai ir drauge sudaro galimybes kurti savo individualybės bruožus ir vertybes. Kadangi socializacija nagrinėja ryšius tarp individo ir visuomenės, aišku, kad teorija glaudžiai siejasi su sociologija, psichologija, socialine pedagogika.

Socializacijos teorijos nagrinėja šias penkias pagrindines paradigmas. [9] Cituodami autorius išskiriame žymiausius pasaulio ir Lietuvos mokslininkus, nagrinėjančius šias problemas:

- pažintinį ugdymą, pvz.: J. Piaget; B. Bitinas; Vl. Rajeckas;
- moralinį ir asmeninį identiteto išsigijimą bendraujant šeimoje, pvz.: Z. Freud, Z. Bajoriūnas, R. Grigas, J. Uzdila;
- savęs sukūrimą, socialinio ir meninio identiteto įtvirtinimą, pvz.: G. H. Mead, J. Laužikas, J. Vaitkevičius, A. Gaižutis, V. Matonis;

- moralinių kategorijų ir socialinių grupių vertybių internalizacija, pvz.: E. Durkheim, M. Barkauskaitė, I. Leliugienė;
- socialinių nuostatų ir palaikančiųjų interakcijų visose aplinkose ugdymą, vyraujant žodinei komunikacijai, kartu su socialinės-pedagoginės aplinkos analize ir interpretacija, pvz.: B. Bernstein, A. Juodaitytė, G. Kvieskienė.

Kai kurie autoriai dar išskiria **pirminę ir antrinę socializaciją**. Šios dvi socializacijos rūšys išskiriamos dažniausiai remiantis tyrinėjamų asmenų amžiumi.

Pirminė socializacija suprantama kaip pagrindinių nuostatų perėmimo laikotarpis ir siejama su ankstyvąja vaikyste.

Antrinė socializacija siejama su tuo asmens laikotarpiu, kai į jo ugdymą įsitraukia kitos socialinės grupės, asmenys, daug daugiau įtakos turi kultūros procesai, pvz., visuomenės komunikavimo priemonės.

Papildydami šiuos autorius, manome, kad pirminę socializaciją derėtų siesti ne tik su asmens amžiumi, bet ir su **socializacijos kokybe**. Pirminė socializacija yra galima tik tada, kai asmuo turi visavertę šeimą arba globėjus ir kai procese gali pakankamai dalyvauti kiti socializacijos institutai, kurių dėka asmuo tampa visaverčiu visuomenės nariu, t. y. ikimokyklinės institucijos, mokykla, neformaliojo ugdymo institucijos, nevyriausybines organizacijos ir kt. Tuo tarpu antrinė socializacija nėra taip glaudžiai susijusi su socializacijos institutais, nes suaugęs žmogus gali rinktis, į jo aplinką įsitraukia daugiau subjektų.

Savo knygoje pasitelkiame **pozityviosios socializacijos** terminą, kuriu naudojames ne tik iliustruodami August Comte pasiūlytos pozityvizmo teorijos prielaidas (pozityvizmas — teorija, teigianti, kad tikrasis pažinimas yra tik mokslas ir stebėjimas). Mūsų nagrinėjamame kontekste **pozityvioji socializacija — tai pozityvių veiksmų politika. Pozityvių veiksmų politika, daugelyje valstybių dar įvardijama**

kaip pozityvaus diskriminavimo politika, suprantama, kai silpniesiems socialinių grupių atstovams teikiama pirmenybė lavinantis, įsidarbinant, išgyjant būstą, paskolas ir kt. Tokia pozityvių veiksmų politika propaguojama Švedijoje, Belgijoje, Olandijoje, Italijoje. Jungtinėse Valstijose, vadovaujantis 1972 metais priimtu įstatymu dėl lygių galimybių, įsteigta komisija, remianti pozityvius veiksmus viešųjų fondų finansais. Pasirinkus tokią poziciją, daugelis privačių institucijų ir darbdavių ėmė noriai įgyvendinti pozityvių veiksmų programas. Taigi mūsų problema sietina su socialinės politikos samprata. Kai kuriuose Vakarų Europos kraštuose ir Lietuvoje egzistuojantis socialinės apsaugos terminas kartais suprantamas labai plačiai ir apima tokias sritis kaip sveikatos apsauga ir darbo aplinka. Lietuvoje socialinė apsauga apima socialinį draudimą, socialinę paramą ir specialiąsias (papildomas) socialines išmokas.

Socialinė politika — tai valstybės pastangos savo institucijomis siekti sudaryti piliečiams lygias galimybes ir teises į būstą, sveikatos apsaugą, švietimą, socialinę apsaugą, socialines ir kai kada teisingas paslaugas. Socialinė apsauga – valstybės arba kai kada privačių subjektų teikiama materialinė parama (piniginė ir daiktinė) arba socialinės paslaugos socialinę riziką patyrusiems asmenims. [10]

Mūsų nagrinėjamos problemos aspektu svarbu apsibrėžti dar kelis terminus, kurie susiję su vaikais, kaip specifine socialine grupe. **Vaiko politika — socialinės politikos dalis, kuri užtikrina būtinąją vaiko socialinę raidą normaliam gyvenimo lygiui pasiekti, t. y. sveikai maitintis, būti saugiam ir galėti dalyvauti ugdymo ir pozityviosios socializacijos programose. Europos Tarybos dokumente remiantis Vaiko teisių konvencija vaikų politikos esmė yra nusakyta trimis principais: vaiko teise į apsaugą, aprūpinimą ir dalyvavimą:**

- vaiko apsauga — teisė augti savo šeimoje ir gauti profesionalią pagalbą, taip pat teisė būti apsaugotam nuo socialinio ir individualaus smurto;
- vaiko aprūpinimas – teisė į išteklius ir paslaugas, juos paskirsiant tarp vaikų ir suaugusiųjų; ypač skiriant dėmesį neigaliems

vaikams, vaikams, turintiems specialių poreikių, ir vaikams, kuriems yra pavojus patirti skurdą, tėvų smurtą bei nepriežiūrą ar įsitraukti į nusikalstamą veiklą;

- vaiko dalyvavimas — teisė veikti, išreikšti savo nuomonę ir daryti įtaką sprendimams individualiai bei kolektyviai šeimoje ir visuomenėje kuriant socialinę erdvę aktyviam vaiko dalyvavimui.

2000 metais Lietuvoje gyveno 3698,5 tūkst. gyventojų, iš kurių 68,2 proc. gyveno kaime, o likę 31,8 proc. — kaimo tipo gyvenvietėse. Dauguma visuomenės yra darbingo amžiaus (58,5 proc.), 21,3 proc. populiacijos sudaro iš darbingo amžiaus neišaugę asmenys ir 20,2 proc. pensinio amžiaus gyventojai. Statistiškai tiriama socialinė erdvė atrodo ganėtinai pažeidžiama, atsižvelgiant į tai, kad jau keletą metų yra fiksuojamas tautos senėjimas, kai kurių autorių vadinamas tautos nykimu ar mažėjimu. Taip yra todėl, kad jau keletą metų natūralus gyventojų prieaugis labai menkas, palyginti su mirtingumu. Tai reiškia, kad kasmet miršta daugiau žmonių, nei gimsta. Sunku būtų objektyviai išvardinti visas priežastis, kurios daro įtaką tautos mažėjimo procesui, tačiau viena iš priežasčių šiuo metu yra šeimos įvaizdžio pasikeitimas visuomenėje. Naujai kuriamos šeimos dažnai esti lengvai socialiai pažeidžiamos, tai liudija didelis skyrybų skaičius, kuris jau savaime kalba apie nutolimą nuo krikščioniškos šeimos kūrimo principo. Santuokos sakramentas tampa savotiška socialine duokle tradicijai, tačiau ne tvirtu šeimos institucijos pamatu. Jaunos šeimos dažnai atideda giminės praradimą „geresniems laikams,“ manoma, kad vieno vaiko visiškai pakanka ir pan. Naujas socialinis šeimos vertinimas susipina su ekonominėmis sąlygomis, kurios, savo ruožtu, stipriai veikia gimstamumą.

Tiriamasis sociumas netolygiai pasiskirstęs gyvenamosios vietos atžvilgiu (kaime gyvena tik trečdalis visų gyventojų), tiriamoji visuomenė išgyvena savitą, jau keletą metų vykstantį demografinį sprogimą, šalies gyventojų gretos mažėja dėl didesnio už gimstamumą mirtingumo. Matyti visuomenės socialinės psichinės patologijos požymiai, kurie persipina su tokiomis socialinėmis problemomis kaip nedarbas,

Metai	Natūralus prieaugis	Gimusių tūk.	Mirusių tūk.	Natūralaus prieaugio koefic.
1990	17108	15,3	10,7	4,6
1991	15206	15,0	11,0	4,0
1992	12162	14,3	11,1	3,2
1993	1357	12,7	12,3	0,4
1994	-4110	11,4	12,5	-1,1
1995	-4111	11,1	12,2	-1,1
1996	-3830	10,5	11,6	-1,1
1997	-3331	10,2	11,1	-0,9
1998	-3738	10,0	11,0	-1,0
1999	-3588	9,8	10,8	-1,0

Lentelė 1.1: Gimstamumas, mirtingumas, natūralus gyventojų prieaugis [11]

skurdas, žemas gyvenimo lygis, didelė migracija į ekonomiškai stabilias valstybes, augantis benamių, gatvės vaikų skaičius ir kitos socialinės blogybės.

Kai kurie autoriai (Z. Morkūnas, 1990; I. Leliūgienė, 1997), pradėdami nagrinėti kokią nors socialinę organizaciją ar bendruomenę, daugiausia dėmesio skiria sveikatai, teigdami, kad kiekvieno nario sveikata — svarbiausias bendrijos socialinės raidos elementas. Bet kuriuo atveju nesveika visuomenė asocijuojasi su nestabilia visuomene. Objektiviai išmatuoti bendrijos sveikatos būklę neįmanoma. Mus labiausiai domina psichinė visuomenės sveikatos būklė bendrąja prasme, kaip savotiška socialinė normalios visuomenės egzistencijos sąlyga.

Socialinė pedagogika, būdama socialinių mokslų ir edukologijos dalimi, yra glaudžiai susijusi su visais socialiniais mokslais. Nagrinėdami specialistų rengimo modelius Europoje, JAV, Kanadoje ir Lietuvoje, galime daryti išvadą, kad visuose kraštuose vyrauja dvi pagrindinės specialistų rengimo tendencijos. Pirmoji, kai rengiant socialinius darbuotojus (*social workers*) studijos yra labiau orientuotos į sociologijos, psichiatrijos dalykus, ir antroji, kai rengiant socialinius pedagogus

(*social educators, animators, school social workers*) studijos orientuojamos į edukologiją, kultūros antropologiją, psichologiją. Abi teorijos, viena kitą papildydamos, turtina regionų socialinę raidą, o studijų kryptys padeda parengti specialistus, galinčius padėti išspręsti socialines problemas.

Taigi socialinę pedagogiką plačiausia prasme mes suprantame kaip mokslą, kuris numato, kaip apsaugoti asmenį nuo žalingos aplinkos poveikio naudojant pozityviosios socializacijos ir prevencijos metodus bei scenarijus. Gal todėl socialinė pedagogika ir socialinis darbas daugelio užsienio autorių įvardijami kaip socialinės ekologijos dalis. Vis dažniau ekologija suprantama ne tik kaip Ernst Haeckel (1866) apibrėžtas terminas, iki šiol suprantamas kaip mokslas, tiriantis *organizmų ir jų gyvenamosios aplinkos santykius, gyvosios bei negyvosios gamtos sąveiką*. Siekdami vertinti ir keisti interpersonalinę ir aplinkos sistemas, *socialinę ekologiją* apibrėžiame kaip mokslą, *tiriantį asmens, asmenų grupių, bendruomenių, valstybių aplinkos santykius, sąveiką ir raidą*. Vis dažniau socialiniuose tyrimuose, monografijose ir vadovėliuose randame terminus, kurie aprėpia visą socialinių mokslų sritį ir kelia naujus uždavinius tyrėjams ir praktikams. Norėtume iš šių terminų išskirti artimiausius mūsų nagrinėjamiems klausimams, t. y.: žmonių ištekliai, žmogaus geografija, socialinė (žmogaus, bendruomenės) ekologija, socialinis (žmogaus) kapitalas, socialinė atskirtis, gyventojų kokybė, žmogaus laiko vertė ir kt. Visų šių sąvokų knygoje neaptarsime, tačiau nagrinėdami pozityvios socializacijos raidą, neišvengiamai su jomis susidursime.

Bendrosios investicijos į žmogaus kapitalą apima kapitalo igijimo ir palaikymo sąnaudas, tarp jų skirtas vaikų priežiūrai, mitybai, aprangai, būstui, medicinos paslaugoms, asmeninei priežiūrai. Sveikatos kapitalo teikiamos paslaugos susideda iš „sveiko laiko,“ kitaip „nesusirgimo laiko,“ kuris panaudojamas darbui, vartojimui, laisvalaikiui. [12] Taip pat gyventojų kokybę arba žmogaus kapitalą didina švietimas. Mokymosi mokykloje bruožas, pasak Nobelio premijos laureato Theodore W. Schultz, yra tai, ką galime pavadinti vyno brendimo efektu (rūšies gerėjimo efektu), kai kiekvienos naujos kartos vaikui darosi

pasiekiamas vis didesnis išsilavinimas. Kai neraštingumas visuotinis, vyresni žmonės gyvena neturėdami jokio ar turėdami nedidelį išsilavinimą, o vaikai augdami vis plačiau naudojami švietimu. [13] Antra vertus, devintajame dešimtmetyje pradėtas vartoti **socialinio kapitalo** terminas dažniausiai taip pat yra siejamas su fizinių ir infrastruktūrinių kapitalą papildančiais veiksniais, kurie, pasak daugumos autorių, yra pakankamai svarbūs, t. y.: parlamentinė demokratija, pagarba žmogaus teisėms, įstatymų viršenybė, skaidrus valdymas be korupcijos ir piktnaudžiavimo valdžia, sparčios informacijos ir idėjų skleidimo sistemos, nevyriausybinių organizacijų ir daugelis kitų tolydžiai žmogaus socialinei raidai svarbių dalykų. [14] *Šiaurės šalyse vaikai jau gimsta turtingi, nes ankstesnės kartos jiems sukaupė didžiulį kapitalą. Dalis šio palikimo akivaizdi — tai gamyklos, keliai, mokyklos ir universitetai. Pavyzdžiui, tai, kad Vokietijoje auklė uždirba 30 kartų daugiau nei Zambijoje, neturi nieko bendra su jų skirtingais gebėjimais. Aukštesnis Šiaurės šalių gyvenimo lygis, palyginti su Pietų valstybėmis, apskritai rodo pačių šalių socialinio kapitalo skirtumus, o ne pavienių asmenų skirtingus gebėjimus.* [15] Taigi įvairūs autoriai šiek tiek skirtingai apibrėžia socialinį kapitalą, tačiau jį daugiau ar mažiau sieja su visuomenės, bendruomenių ir grupių sutelktumu. Socialinis kapitalas, pasak P. Bourdieu, — tai visuma realių ar galimų išteklių, susijusių su patvaraus tinklo, apimančio daugiau ar mažiau instualizuotus pažinčių arba pripažinimo santykius, ir jų turėjimo bei valdymo būdas. [16] J. Coleman, apibrėždamas socialinį kapitalą, lygina jį su fiziniu ir žmogaus kapitalu, t. y. *socialinį kapitalą įvardija kaip du bendrus bruožus, jungiančius įvairius socialinius organizmus: jie visi kokių nors aspektu yra socialinės struktūros ir palengvina tam tikrus socialinių aktorių — pavienių asmenų arba kolektyvų — veiksmus* [17]. Tačiau labiausiai socialinio kapitalo sąvoką išpopuliarino amerikietis R. Putnam, aprašęs Italijos pilietinės visuomenės raidą. Kaip kadaise prancūzo Alexis de Tocqueville monografija apie Jungtinių Valstijų demokratijos raidą [18], taip ši kartą R. Putnam Italijos visuomenės tyrimas atskleidė socialinio kapitalo, siejamo su pilietiniais išipareigojimais, esmę. „Socialinis kapitalas — tai tokie socialinės organizacijos bruožai kaip santykių tinklai, normos, pasitikėjimas, kurie supaprastina bendradarbiavimą siekiant abipusės naudos.“ [19] R. Putnam išskiria pilietinio dalyvavimo tinklus, pasikeitimo paslaugomis tinklus,

bendradarbiavimo galimybes ir pasitikėjimą. „Tolesni socialinio kapitalo tyrinėjimai į socialinio kapitalo šaltinių sąrašą įtraukė bendrus įsitikinimus, formalias institucijas bei taisykles. Tad dabar nagrinėjamų socialinio kapitalo šaltinių sąrašas yra toks: bendravimo tinklai, bendros normos, bendri įsitikinimai, formalios institucijos bei taisyklės, pasitikėjimas.“ [20]

Žmogaus socialinė raida glaudžiai siejasi su vieno ar kito krašto kultūra ir tradicijomis. **Kultūra yra susijusi su išmoktomis, visuomeniškai įgytomis elgesio tradicijomis, sutinkamomis žmonių visuomenėse** [21]. Antropologai, kalbėdami apie žmonių kultūrą, paprastai turi galvoje žmonių grupei būdingą bendrą, visuomeniškai įgytą gyvenseną, įskaitant jų kopijuojamą mąstyseną, jauseną ir elgseną. Nors pasaulyje egzistuoja keli šimtai kultūros apibrėžimų, dažniausiai cituojamas ir priimtinausias yra pasiūlytas akademinės antropologijos angliškame pasaulyje kūrėjo ir pirmojo antropologijos vadovėlio autoriaus sero Edward Burnett Tylor. Pasak šio autoriaus: „**Kultūra, suprantama plačiąja etnografinė prasme, yra ta kompleksinė visuma, kuri apima žinias, tikėjimą, meną, moralę, teisę, papročius ir visus kitus gebėjimus bei įpročius, įgytus žmogaus, kaip visuomenės nario. Kultūros padėtis įvairiose žmonių visuomenėse, kiek ją galima tyrinėti bendraisiais principais, yra dalykas, kurį galima tyrinėti kaip žmonių minties ir veiklos dėsnius.**“

Su kultūros sąvoka glaudžiai siejasi ir mums reikšminga yra visuomenės sąvoka. **Kai kurie autoriai visuomenę apibrėžia kaip organizuotą žmonių grupę, kuri turi bendrą tėvynę ir kurios nariai siekia išlikimo ir gerovės.** Kiekviena visuomenė turi savo kultūrą. Tačiau visuomenės kultūra nėra vienalytė. Ji skiriasi istorinėmis epochomis (pvz., feodalizmas, kapitalizmas), gali būti išskiriama pagal tautybę (pvz., arabų, čečėnų, tibetiečių) arba priklausymą vienai ar kitai Bažnyčiai (katalikų, pravoslavų). [22] Žmogaus gyvenimas dažniausiai yra gyvenimas visuomenėje. Visuomenė visada susijusi su konkrečiu rezultatu siekimu. Iš tiesų visuomenė yra nuolat besikeičianti makrosistema, susijusi su žmonių kuriamu potencialu. Tai reiškia, kad siekiant studijuoti visuomenę nepakaks tradicinių socialinių

mokslių tyrimo metodų. Studijuojant šią makrosistemą yra nelengva išskirti tyrimo objektą ir subjektą, be to, negalima pamiršti, kad egzistuoja alternatyvios bendruomenės, subkultūros, kurios nepaklūsta bendriesiems visuomenės dėsniams. Žmonių visuomenės, ypač turinčios valstybę, kaip politinės organizacijos formą, dažnai turi pogrupius, pasižyminčius daugiau ar mažiau skirtingais bruožais. Atskirų visuomenės grupių (moterų, jaunimo, paauglių, studentų) kultūra skiriasi nuo bendrosios kultūros. Tokių grupių kultūra įvardijama kaip subkultūra. Didesnėse visuomenėse ryškiai išsiskiria subkultūros, susijusios su etniniais, religiniais ir klasių skirtumais.

Terminas **sociokultūrinis** yra sudurtas iš dviejų žodžių ir naudojamas kaip priminimas, kad visuomenė ir kultūra sudaro visumą arba kontekstą. Daugeliu atvejų visuomenės kultūra perduodama iš kartos į kartą ir yra linkusi išlikti panaši. Iš dalies ši gyvensenos perimamumą lemia vadinamoji **inkultūracija**. **Inkultūracija** yra iš dalies **sąmoninga**, iš dalies **nesąmoninga** mokymo patirtis, kuria senesnioji karta skatina ir verčia jaunesniąją perimti tradicinius mąstymo ir elgesio būdus. Kiekviena karta yra mokoma ne tik kartoti ankstesnės kartos elgesį, bet ir atlyginti už jį ar bausti, arba bent jau neskatinti elgesio, neatitinkančio tradicijų. Nesuprantant inkultūracijos esmės kai kada kyla nepakantumas kultūrų skirtumams. Suprantant inkultūraciją atsiranda pakantumas ir smalsumas kitų kultūrų tyrimams.

Antropologijos sritis, esanti arčiausiai socialinės pedagogikos, — **multikultūrizmas** pabrėžia svarbumą tyrinėti skirtingų kultūrų, rasų, etninių grupių kultūrinės įvairovės objektą. John Stuart Mill savo esė „Apie laisvę“ (1859) aistringai gina individą nuo bet kokios socialinės spaudos teigdamas, kad: „vienintelė laisvė, verta šio vardo — tai laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu.“ Šeštojoje knygoje „Moralinių mokslų logika“ J. S. Mill taip apibrėžia socialinių mokslų dėsnius: „Socialinių reiškinių dėsniai yra ne kas kita kaip dėsniai, valdantys žmonių, susibūrusių į visuomenę, aistras ir veiksmus. Tačiau būdami visuomenėje žmonės išlieka žmonėmis: jų veiksmus ir aistras valdo tie patys dėsniai, kurie valdo individualaus žmogaus prigimtį. Susibūrę į visuomenę žmonės netampa kitokios rūšies substancija, pa-

sižyminčia kitokiomis savybėmis, kaip, pavyzdžiui, vandenilis ir deguonis skiriasi nuo vandens arba vandenilis, deguonis, anglis ir azotas — nuo nervų, raumenų ir sausgyslių. Visuomenėje žmonės neįgyja jokių naujų savybių, kurios negalėtų būti dedukuotos dėsniais, apibūdinančiais individualaus žmogaus prigimtį.” [5] Socialinių mokslų tyrinėtojai dažnai remiasi Karl Marx darbais, kuriuose autorius teigia, kad sąmonę reikia aiškinti remiantis materialaus gyvenimo prieštaravimais. Karl Marx suformulavo konflikto teoriją, jo nuomone, klasinis konfliktas sudaro pačią visuomenės esmę. Klasinis konfliktas kyla todėl, kad žmonės pasiskirstę į skirtingas klases pagal padėtį ekonominėje sistemoje. K. Marx požiūriu, buržuazinėje visuomenėje pagrindinės klasės yra kapitalistai ir samdomi darbininkai. Šios dvi klasės neturi bendrų vertybių, be to, kapitalistai siekia viešpatauti ir eksploatuoti darbininkus. Todėl šios dvi klasės nuolat konfliktuoja. K. Marx manė, kad klasių kova yra daugelio politinių konfliktų šaltinis. Jis pranašavo, kad eksploatuojama klasė sukils ir revoliucija pakeis visuomenę. Pagal K. Marx teoriją, klasių konfliktas yra varomoji istorijos jėga. Konflikto pagrindu K. Marx įvardija gamybinius santykius. Veikale „Dėl politinės ekonomijos kritikos” (1859) K. Marx rašo: „Visuomeninėje savo gyvenimo gamyboje žmonės sueina į tam tikrus, būtinus, nuo jų valios nepriklausančius santykius — gamybinius santykius, kurie atitinka tam tikrą jų materialinių jėgų išsivystymo pakopą. Tų gamybinių santykių visuma sudaro ekonominę visuomenės struktūrą, realiąją bazę, ant kurios stūkso juridinis ir politinis antstatas ir kurią atitinka visuomenės sąmonės tam tikros formos. Materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo aspektus apskritai. Ne žmonių sąmonė nulemia jų būtį, bet atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę.” [5]

Mūsų šimtmetyje buvo pasiūlyti keli konflikto teorijos variantai. Viena žymiausių teorijų yra vokiečių sociologo Ralf Dahrendorf koncepcija. R. Dahrendorf atmeta K. Marx mintį, kad pagrindinės konfliktuojančios visuomenės grupės yra klasės, kurios skiriasi pagal ekonominį požymį. R. Dahrendorf nuomone, pagrindinė konflikto priežastis yra faktas, kad vieni žmonės turi valdžią kitų atžvilgiu. Pagrindiniai konfliktai kyla tarp tų, kurie turi valdžią, ir tų, kurie jos neturi.

R. Dahrendorf suformulavo šiuos pagrindinius konflikto teorijos teiginius:

- Svarbiausi kiekvienos visuomenės skiriamieji bruožai yra valdymas, konfliktas ir spaudimas.
- Visuomeninė struktūra remiasi vienu žmonių grupių valdžia kitoms, pavyzdžiui, savininkų darbuotojams, karininkų kareiviams, dėstytojų studentams ir pan.
- Kiekviena šių grupių turi savo interesus, nepriklausomai nuo to, ar sudarantys grupes individai juos suvokia, ar ne. Įvairių grupių narių interesai skirtingi ir prieštaraujantys. Pavyzdžiui, gali kilti konfliktas tarp verslininkų, siekiančių padidinti savo pajamas, ir aplinkosaugos aktyvistų, kovojančių už švaresnį orą ir vandenį.
- Kai žmonės suvokia savo bendrus interesus, jie gali sudaryti visuomeninę klasę.

Klasinis konfliktas paaiškėja, kai:

- visa valdžia sukoncentruota nedaugelio žmonių rankose, o likusieji jos neturi;
- tie, kurie neturi valdžios, neturi galimybės jos įgyti;
- žmonės gali laisvai organizuoti politines grupes.

Funkcionalizmas ir konflikto teorija skiriasi savo esme. Funkcionalistai visuomenę paprastai suvokia kaip visiškai *pastovią* ir vieningą visumą, o konflikto teorijos šalininkai mano, kad joje nuolat vyksta *pasikeitimai* ir kyla konfliktai. Funkcionalistai didžiausią reikšmę suteikia visų visuomenės narių *sutarimui* bendrų vertybių atžvilgiu, o konflikto teorijos šalininkai pagrindinį dėmesį skiria vienu visuomenės narių *viešpatavimui* kitų atžvilgiu.

Kiekviena šių teorijų turi savų trūkumų. Funkcionalizmas neįvertina to fakto, kad daugumoje šiuolaikinių visuomenių niekada nepasiekiamas visiškas sutarimas bendrų vertybių atžvilgiu; konflikto teorija nepaaiškina, koku būdu visuomenė išlieka ir veikia, nepaisydama nuolatinių pasikeitimų ir nesutarimų. Pavyzdžiui, pagrindinių politinių Lietuvos partijų nuomonės ekonominės politikos klausimais skiriasi, tačiau nors konservatorių, socialdemokratų, liberalų, centristų ir krikščionių požiūriai ir nesutampa, kasmet bendru susitarimu pavyksta patvirtinti valstybės ir savivaldybių biudžetus, susitarti dėl strateginių įmonių privatizavimo ir kitų svarbių klausimų.

Ginčas tarp funkcionalizmo ir konflikto teorijos tęsiasi ir tikriausiai artimiausiu metu neišnyks. Tačiau mums svarbu, derinant šiuos du požiūrius, ieškoti optimaliausios socialinių problemų sprendimo strategijos. Tiek visuomenė, tiek atskiros bendruomenės negali egzistuoti be kai kurių bendrų vertybių ir turi pasiekti tam tikrą integracijos lygį, kitu atveju jos nebūtų integralios. Tačiau suprantama, kad daugelis visuomenės grupių yra konfliktinės būsenos, ir tai iš dalies skatina permainas. [23] Socialinė pedagogika, nagrinėdama socialinius pedagogikos reiškinius, kurie paprastai susiję su pozityviais arba neigiamais reiškiniais, tokiais kaip gyventojų išsilavinimas, privalomojo ugdymo įgyvendinimas, mokymosi motyvacija, vaikų ir paauglių pedagoginė priežiūra, institucijų galimybė daryti įtaką vaikų socializacijai, asocialaus elgesio prevencija, nepilnamečių socialinio gyvenimo raida, multikultūriškumo raiška ir kt., savo teiginius grindžia statistiniais, sociologiniais, psichologiniais ir pedagoginiais tyrimo metodais.

Socialinė pedagogika tiria asmenų nuo gimimo iki aštuoniolikos metų socializaciją dviem lygiais: mikrosociume ir makrosociume. **Mikrosociume** lygiu socialinė pedagogika analizuoja vaikų tarpusavio bendravimą kasdieniame gyvenime šeimose, klasėse, kitose artimose grupėse, taigi nagrinėja asmens interakciją grupėje, asmenų tarpusavio sąveiką. Kai kurie tyrėjai laikosi nuostatos, kad socialinius reiškinius galima suprasti tik analizuojant prasmes, kurios kyla tarpusavio sąveikos metu. Tyrimų mikrosociume temos apibrėžia sąveiką tarp vaikų arba tarp vaikų ir suaugusiųjų, kuri savo ruožtu daro įtaką as-

mens arba aplinkinių socializacijos pokyčiams.

Socialiniai pedagogai ir socialiniai darbuotojai, nagrinėdami įvairius socialinius reiškinius, dažniausiai naudojami penkiais pagrindiniais socialiniais požymiais. Pirmą požymį galime įvardinti kaip **demografinį**. Žodis „demografija“ kilęs iš graikiško žodžio „demos,“ reiškia „tauta“ (sąvoka „demokratija“ kilusi iš tos pačios šaknies). Demografija — tai gyventojų, ypač jų gimstamumo, mirtingumo, migracijos ir su tuo susijusių žmonių veiklų, tyrimas. Remdamiesi šiuo požiūriu socialiniai pedagogai nagrinėja makrosociokultūrinį poveikį pozityviam ar negatyviam vaikų elgesiui. Pavyzdžiui, mažėjantis gimstamumas Lietuvoje susijęs su netinkama šeimų skatinimo politika, kuri tiesiogiai susijusi su vaiko gerovės problemomis.

Antrą požiūrį galime įvardinti kaip **psichologinį**. Šis požiūris aiškina elgesį remiantis jo reikšme žmonėms kaip asmenybėms. Tiriamos mintys, motyvai, įpročiai, socialinės nuostatos, žmogaus savęs paties suvokimas. Šis požiūris būdingas pedagogikai, psichologijai, tačiau išitvirtino sociologijoje, socialiniame darbe ir socialinėje pedagogikoje. Socialiniai pedagogai tiria daug problemų, tarp jų socialinių nuostatų formavimąsi, visuomenės ir asmenybės sąveiką socializacijos procese, nuostatų formavimąsi ir plitimą situacijose, susijusiose su nepalankia socialine aplinka (asocialios šeimos) ar teigiama grupės įtaka vaiko socializacijai (skautų organizacija) ir pan.

Kolektyvinis, trečiasis požiūris naudojamas, kai tiriami du arba daugiau žmonių, sudarančių grupę arba organizaciją. Kai sociologai tiria tokias grupes kaip šeima, arba tokias formalias organizacijas kaip mokykla, globos institucija, regiono socialinės apsaugos sistema, jie jas traktuoja kaip individų kolektyvus. Tyrėjai gali taikyti šį požiūrį ir analizuodami šeimos, nesutariančios dėl vaikų ugdymo, elgesį. Socialiniai pedagogai analizuoja šeimos sudėtį, kultūrines šeimos tradicijas, nustato, koks požiūris tradiciškas šioje šeimoje, kas turi didesnę valdžią, kaip ta valdžia įveikia šeimos sprendimus, bando atrasti dėsningumus, išsiaiškinti vaiko ir šeimos problemas, kokybiškai numatyti jų sprendimo strategiją ir etapus. Šį požiūrį galima naudoti ir

tiriant vaikų grupes, organizacijas, biurokratinės organizacijas bei įvairias bendruomenes. Socialiniai pedagogai analizuoja skirtingų organizacijų konkurenciją, multikultūrinius konfliktus, grupių varžymąsi. Jis taip pat padeda suvokti, koku būdu vaikai kuria formalias ar neformalias grupes, kiek šios grupės atstovauja jų tikriesiems interesams. Be to, šis požiūris reikšmingas tiriant kolektyvinę elgesį, pavyzdžiui, minios veiksmus, auditorijos reakcijas, taip pat tokius visuomeninius judėjimus kaip kova už pilietines teises ir feminizmas.

Ketvirtasis požiūris išryškina **tarpusavio sąveiką**. Visuomeninis gyvenimas suvokiamas atsižvelgiant ne į dalyvaujančius žmones, o į jų tarpusavio sąveiką, kurią lemia jų vaidmenys. **Vaidmuo** — tai elgesys, kurio tikimasi iš žmogaus, kai jis arba ji užima tam tikrą poziciją grupėje. Šeimos specialistai, analizuodami vaikų savybes, plačiai naudojami vaidmenų teorija. Šios teorijos pradininko M. Mead nuomone, didelę reikšmę turi šeimyniniai vaidmenys. Vaidmens atlikimo sąvoka vartojama ryšiams su kitais žmonėmis apibūdinti. Psichologas G. Allport išskiria su vaidmeniu susijusių lūkesčių, vaidmens supratimo, vaidmens priėmimo ir šio vaidmens atlikimo stadijas. Vaidmens priėmimas arba jo atmetimas liudija vaiko ankstyvąją socialinę patirtį. Vaidmenis vaikai prisiima socializacijos metu, dažniausiai šeimoje arba ją atstojančioje globėjų grupėje. Visi, kas bendrauja su vaikais ir jaunimu, turėtų nepamiršti, kad vaikai suaugusiųjų elgesį vienoje ar kitoje situacijoje laiko modeliu. Asmeninius įpročius, pavyzdžiui, rūkymą, alkoholio vartojimą, asmeninius vertinimus ir elgesio modelius, vaikai dažniausiai nukopijuoja. Lyčių vaidmenys irgi išmokstami arba tiesiogiai to mokant ir lavinant, arba iš pavyzdžių, kuriuos vaikai mato artimiausioje aplinkoje. Apibrėžę vaidmenis grupėje, mes taip pat galime išskirti santykius tarp grupės narių ir išanalizuoti grupės struktūrą. Mūsų visuomenėse yra šimtai vaidmenų: mama, tėtis, vaikas, moksleivis, mokytojas, politikas, rinkėjas, šeimnininkas, tarnautojas, verslininkas, vartotojas, policininkas, kalinys ir t. t. Žmogaus elgesys formuojasi šių vaidmenų pagrindu, ne tik išimylėjų ar šeimyniniu lygmeniu, bet ir tokių pagrindinių socialinių institutų kaip išsimokslinimas, religija ir kt. sferose.

Penktasis, paskutinis požiūris — **kultūrologinis**. Jis naudojamas analizuojant elgesį remiantis tokiais kultūros elementais kaip visuomeninės taisyklės (tikros arba numanomos) ir vertybės (kylančios iš religinių, politinių ir socialinių interesų). Kultūrologijos požiūriu, elgesio taisyklės, arba **normos**, tiriamos kaip veiksniai, reguliuojantys atskirų žmonių poelgius ir grupės veiksmus. Pavyzdžiui, pagal baudžiamąjį kodeksą kito žmogaus nužudymas, išžaginimas arba apiplėšimas laikomas nepriimtiniu ir baustinu. Egzistuoja ir numanomos normos, pavyzdžiui: nežiūrėk tiesmukai; nerodyk į žmones pirštu; nekramtyk atvira burna; eidamas į gimtadienį, atnešk dovaną, ir t.t.

Idėjos, nurodančios, kokie visuomeniniai tikslai yra pageidautini, sudaro kitą kultūros aspektą. Šios idėjos vadinamos **vertybėmis** ir yra normų pagrindas. Jaunuolis tiesiogiai susiduria su vertybių įvairove ir jų pasirinkimo problema. Vertybių supratimą ir pasirinkimą palengvina tiesioginis jų išgyvenimas konkrečios veiklos metu. Šeima, mokykla, Bažnyčia, vaikų ir jaunimo organizacijos, klubai, kitos institucijos sudaro galimybes bręstančiai asmenybei imtis veiklos, kurios metu įmanoma pasirinkti ir susidaryti tvirtą vertybių sistemą. Didelį poveikį jaunimo vertybėms daro neformali vaikų ir jaunimo veikla, įvairialypė papildomojo ugdymo veikla. Vasaros metu didelės galimybes puoselėjant vertybes teikia vaikų vasaros stovyklos. Lietuvių kalbos žodyne „vertybė“ apibūdinama ketveriopai:

- vertas, brangus daiktas ar dalykas;
- vertė, vertumas;
- teigiama ypatybė;
- aukštas rangas, padėtis.

Vertybė, teigiama savybė ar ypatybė yra objektyvi nekintama tikrovė. Ji nepriklauso nuo asmens augimo. Šiuo požiūriu vertybių neskirstome į vaiko, paauglio ar jaunuolio vertybes. Analizuodami asmens santykių su vertybėmis, jų priėmimą, atmetimą ar neigimą, galime išvelgti

to paties amžiaus tarpsnių asmenų požiūrių panašumą. Vadinasi, jaunimo vertybės — tai ne specifinė vertybių grupė, o asmenų ypatingas, išskirtinis santykis su jomis. Šiuolaikinis jaunimas, gyvenantis vertybių lūžio laikotarpiu, labiau linkęs neigti teigiamų asmens ypatybių realų egzistavimą. „Vertybių neigimą galima pavadinti antivertybe, kuri taip pat yra giluminė nuostata.“ [24] Dažnai jaunimas antivertybes laiko pozityviu reiškiniu, todėl jų plėtra itin jaučiama. „Antivertybės, plintančios statistiškai reikšmingu mastu, — tai naujas reiškinys dvasinėje lietuvių kultūroje, nes ir tradicinėje paprotinėje, ir rašytinėje teisinėje moraleje, ir bendruomeninio elgesio normose dorovės, šeimos išsaugojimo, paramos ir pagalbos artimui vertybės buvo įgijusios šimtmečiais nepakitusį atraminį statusą.“ [24] Juozas Girnius savo studijoje: „Lietuviškojo charakterio problema“ lietuvių charakterizuoja kaip socialinį žmogų, pažymėdamas, kad lietuviui aukščiausioji vertybė yra pats gyvas žmogus, — ne politinė ambicija, ūkinis interesas, teorinė tiesa, grožinis apipavidalinimas ar net ne religijos ilgesys. Nenorime tuo pasakyti, kad visoms šioms vertybėms lietuvis būtų abejingas, o tik norime pabrėžti, kad visos jos lietuvio sielai tampa vertingomis tik kai yra neatsiejamos nuo pagrindinės socialinės vertybės — žmoniškumo. Šią vertybę lietuvis jautriausiai išgyvena. Ji ryškiausiai lemia visą lietuvio mąstyseną bei laikyseną daiktų ir žmonių atžvilgiu. Žmoniškumas savo antspaudu paženklinęs ir kasdienius gyvenimo santykius, papročius, ir kultūros reiškimosi linkmę bei pobūdį, ir pagaliau — politinį tautos charakterį. [25]

Demokratinės gyvenimo sąlygos suteikia galimybę puoselėti daugybę vertybių. Taigi visuomenėje turi išsivyrėti **tolerantiškas** mąstymas, atitinkantis demokratinės visuomenės principus, įtvirtinantis šiuolaikinei, moderniai kultūrai būdingus žmonių gyvenimo santykius. Svarbu stengtis išvengti vertybių nuvertėjimo. Vertybių sumenkinimas daro neigiamą įtaką net požiūriui į amžinąsias vertybes, kai yra priešprieša: gyvenimas — mirtis, sveikata — ligotumas, gėris — blogis, grožis — bjaurumas, tiesa — melas, teisingumas — apgaulė, nauda — žala, darbštumas — tingumas, sąžiningumas — nesąžiningumas ir kt. Nors šios etinės kategorijos reiškia absoliučius kraštutinius ir suvokiamos kaip abstrakcijos, žmonių sambūviui, jos turi fun-

damentalią reikšmę, nes yra kaip orientyrai ir leidžia pozityviai veikti. Antai vienas iš meno mėgstamų **laisvės idealų** pavergtoms tautoms ne tik kėlė iliuzinės laimės jausmą, bet ir palaikė viltį. Laisvės idealas beribis, bet beribiškumas pasiekiamas, įveikiant laisvę ribojančias kliūtis. Idealuose atitrūkstama nuo diferencijuotų tikrovės polių, juose negali būti realizuota teigiamybės ir neigiamybės vertybinė opozicija, todėl jie reprezentuoja vien tobulą teigiamybę. Idealus blogis, ideali bjaurastis, idealus tingumas ir t. t. laikomi absurdiškais teiginiais, nes reiškia prieštaringų sąvokų derinimą — *contradictio in adjecto*. Šioje priešingybių kovoje glūdi didelės vertybinio ugdymo galimybės. Jos sudaro realias prielaidas ugdomųjų sąmonėje įtvirtinti teigiamus gyvenimo pradus.

Pedagoginės veiklos objektu yra tapusi jaunosios kartos **subkultūra**. Jos požymiai yra didelis autonomiškumas, nekonvencionali elgsena. Nukrypęs nuo įprastinių kultūros normų, marginalinis dalies jaunimo gyvenimas gerokai konfrontuoja su suaugusiųjų kasdienybe. Kultūros paribio gyvenimo reiškiniai neretai nevertinami neigiamai, o net ir toleruojami, ypač jeigu juos motyvuoja idealistinės ar meninės pažiūros. Iš einančiųjų į visuomenę, kuri grindžiama rinkos ekonomika, reikalaujama kur kas daugiau gebėjimų dalyvauti socialiniame gyvenime. Tai verčia savo ruožtu peržiūrėti pedagoginio darbo principus, ieškoti galimybių kurti tokias tarpines institucijas, kurios skatintų įvairių kartu dalyvavimą socialinėje kultūrinėje veikloje ir laiduotų vyraujančių visuomenės vertybių paveldėjimą. Taip būtų išvengta daugeliui nepageidaujamų padarinių, kurių gali rasti dėl kultūros paribyje susitelkusio jaunimo subkultūros propaguojamo gyvenimo būdo. Kalbant apie paribio jaunuolių socialinį kultūrinį elgesį, kartais gali būti neteisingai suprasta jaunimo kūrybinė prigimtis. Vienas iš svarbiausių bruožų yra originalumas, kūrybiškumas. Ta ypatybė verčia nuolat „pažeisti“ nusistovėjusias elgesio ir stiliaus normas. Tokia nuostata toleruojama, visų pirma todėl, kad jaunimo maištas, demonstruojamas apranga, šukuosena, nėra pavojingas žmonių gyvybėms.

Viena iš svarbiausių žmonijos vertybių yra **darbas**. Aukščiausiai vertybinis darbo statusas buvo iškeltas graikų mituose. Pavyzdžiui,

Heraklis, Hefaistas, Asklepija ar Prometėjas pasižymėjo ypatingu atkaklumu ir darbštumu. Deja, vėliau darbo vertybinis prestižas ima smukti. Vertybių puoselėjimui skiriamas ypatingas vaidmuo. Net Platonas, kūręs idealios valstybės modelį, siūlė iš „Iliados“ bei „Odisejos“ išbraukti tuos epizodus, kurie, jo galva, gali daryti blogą auklėjamąjį poveikį.

Negalime pamiršti tokios vertybinės kategorijos kaip **savęs vertinimas**. Nuo to, ar žmogus patenkintas savimi, nuo to, kaip jis vertina savo poelgius, gebėjimus, vietą visuomenėje bei savo socialines pretenzijas, priklauso jo elgsena ir orumas. Sprendžiant savęs vertinimo problemas vėl tenka susidurti su kriterijais bei jų išsąmoninimu. Pliuralistinėje visuomenėje individas save vertinti gali jam labiausiai patinkančiais bei parankiausiais aspektais ir šitaip išvengti griežtesnio reiklumo sau. Ugdymo veikloje nuolat reikėtų orientuotis į valstybės gyvenimui svarbiausius idealus ir išlaikyti pasiekiamą reiklumo laipsnį. Per didelis reiklumas gali daugelį ugdytinių atstumti nuo dalyvavimo visuomenės gyvenime ir nuvesti į kultūros vertybių marginalijos sferą. Daugelyje demokratinių kraštų svarbiausiomis vertybėmis laikome **lygiateisiškumą, socialinį ir ekonominį teisingumą (tolydumą), pagarbą žmogaus teisėms, civilizuotumą, toleranciją, asmeninę ir pilietinę atsakomybę, savigarbą (orumą)**. [26]

Sociologai, socialiniai pedagogai ir darbuotojai naudoja šiuos **socialinius požiūrius**, siekdami dviejų pagrindinių tikslų: duomenų, gautų tyrimo metu, analizės ir geriausio bei moksliškiausio šių duomenų skirtumų ir panašumų tendencijos paaiškinimo. Analizuodami duomenis tyrėjai ieško visuomenės, bendruomenės, grupių stabilumo ir pokyčių priežasčių. Iš tikrųjų įvairiausių socialinių institutų viduje nuolat „tempiama virvė“. Vienos socialinių jėgų sistemos siekia stabilizavimo, visuomeninių institutų ir kitų visuomeninių darinių išsaugojimo. Kitos jėgų sistemos siekia permainų — senųjų socialinių formų panaikinimo ir naujų sukūrimo.

Siekdama išsiaiškinti socialines problemas, socialinė pedagogika jas nagrinėja siedama su **dviem makrosociologijos ir mikrosociolo-**

gijos teorijomis. **Mikrosociologijos teorijos** siekia paaiškinti žmonių tarpusavio sąveiką visuomenėje. G. Homans (1973) mano, kad žmonių sąveiką galima suvokti remiantis paskatinimo ir bausmės principais — žmonės linke elgtis pagal elgesio modelius, už kuriuos netolimoje praeityje jiems buvo vienaip ar kitaip atlyginta (pagyrimu, žavėjimusi, meile, pinigais ir t. t.). H. Garfinkel (1967) sukūrė etnometodologijos teoriją, kuri pagrindinį dėmesį skiria taisyklių ir sąvokų, apibrėžiančių žmonių elgesį bendravimo su kitais žmonėmis procese, tyrimui. E. Hoffaman (1959) nuomone, gyvenimas panašus į teatrą, jis aprašė žmonių sąveiką „įspūdžių valdymo“ terminais. E. Hoffaman mano, kad žmonės, norėdami padaryti įspūdį ir įtaką kitiems žmonėms, elgiasi kaip aktoriai scenoje, atlieka sąmoningai prisiimtus vaidmenis.

Kitas reikšmingas mikrosociologinio lygio požiūris vadinamas simboliniu interakcionizmu. Šio požiūrio šalininkai mano, kad žmonės į išorinio pasaulio poveikį reaguoja ne tiesiogiai kaip varlė, kuri, išgirdusi musės zirzimą, liežuviu automatiškai atlieka musės gaudymo judesius. Žmonės juos veikiančiam stimului suteikia apibrėžtą prasmę ir pirmiausia reaguoja būtent į tas prasmes arba simbolius, o ne į išorinio pasaulio stimulus. Simboliai, į kuriuos reaguoja žmonės, gali būti žodžiai, daiktai, atstumas tarp bendraujančių žmonių, veido išraiškos, pirštų ženklai ar tam tikri poelgiai. Žodžiai „Stop“ arba „Kiss me“, užrašyti ant madingų džinsų ir marškinėlių prisiūtuose trikampiuose, lengvas galvos linktelėjimas, parodantis draugui, kad jau laikas išeiti iš vakarėlio, „oro bučinyš“ taip pat yra simboliai. Ankstesnė patirtis bei abipusis simbolių prasmės supratimas daugeliu atvejų padeda bendrauti. Kartais simbolių prasmės nesuprantamos, tokiu atveju sudėtinga paaiškinti žmogaus elgesį. Kai nepažįstamasis išitraukia į pokalbį su mumis, mes stengiamės atskleisti slaptą šio poelgio prasmę. Kodėl jis manimi domisi? Galbūt jis nori apgauti? Gal jo susidomėjimą sukėlė romantiškos priežastys? O galbūt šiam žmogui reikia pagalbos? Kadangi mes nieko nežinome apie nepažįstamąjį, stengiamės atspėti jo žodžių, veiksmų ir motyvų prasmę, kad pasirinktume deramą atsakomąją reakciją. Simbolinio interakcionizmo teorijos šalininkai analizuoja žmonių poelgius kasdieniame gyvenime. Jie išskiria prasmes, kurias žmonės suteikia savo poelgiams, ir veiksnius, lemiančius šias prasmes.

Makrosociologija pagrindinį dėmesį skiria elgesio modeliams, padedantiems suvokti kiekvienos visuomenės esmę. Šie modeliai, kuriuos mes dar vadiname struktūromis, apima tokius visuomeninius institutus kaip šeima, išsimokslinimas, religija, taip pat politinė bei ekonominė būklė. Žmonės nuo gimimo yra įtraukti į esamą socialinių struktūrų sistemą ir stipriai jos veikiami. Didžiausią dėmesį makrosociologai skiria skirtingų visuomenės dalių tarpusavio ryšių tyrimui, taip pat siekia nustatyti, kaip šie ryšiai kinta. **Makrosociologijos teorijos šalininkai** laikosi vienos iš dviejų pagrindinių konkuruojančių teorijų: funkcionalizmo ir konflikto teorijos principų. Funkcionalistinių požiūrį į visuomenę ir visuomeninę struktūrą pirmasis išdėstė H. Spencer XIX a. Jis lygino visuomenes su gyvais organizmais, tokiais kaip žmogaus kūnas. Mūsų kūne kiekvienas organas — širdis, smegenys, skrandis ir t. t. atlieka specifines funkcijas gyvybės palaikymo procese. Mūsų organizmo viduje organai sudaro sąveikaujančią sistemą. Jei vienas organas nustoja funkcionuoti arba veikia nepakankamai, organizmas negali normaliai veikti. Funkcionalizmo šalininkai visuomenę suvokia kaip organizmą, sudarytą iš daugelio dalių: karinės, ekonominės, medicininės, religinės ir t.t. Kiekviena visuomenės dalis atlieka savo funkciją, ir kuo labiau skiriasi šios funkcijos, tuo sunkiau vienas dalis pakeisti kitomis. H. Spencer suformulavo funkcionalizmo pagrindus, o juos išplėtojo išymus prancūzų sociologas E. Durkheim. E. Durkheim nuomone, jei visuomenė sudaryta iš daugelio skirtingų dalių ir kiekviena jų daro poveikį visos sistemos funkcionavimui, tai visuomeninius reiškinius galima paaiškinti analizuojant jų funkcijas socialinėje sistemoje. Teorija aiškina visus visuomenės reiškinius, įskaitant ir **deviantinį elgesį (t. y. nukrypimą nuo normų)**, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jis neatlieka jokių visuomeninių funkcijų. E. Durkheim manė, kad nukrypimas nuo visuotinai priimtinių visuomenės tikslų ir vertybių turi tam tikrą pozityvią prasmę. Pavyzdžiui, žmogžudystė suteikia žmonėms galimybę vėl patvirtinti taisykles, draudžiančias nusikaltimus, ir nubaudus žudiką, reikšti savo pritarimą šioms normoms. Šiuolaikiniai funkcionalistai — T. Parson, R. Merton ir K. Deivis — yra H. Spencer ir E. Durkheim šalininkai. Jų požiūris susideda iš visuomenės dalių apibrėžimo, jų teigiamų ir nei-

giamų funkcijų išskyrimo bei jų sujungimo, kuris atskleidžia visuomenės, kaip organiškos visumos, vaizdą. Šiuolaikinio funkcionalizmo teorinius rėmus sudaro šie penki aspektai:

- Visuomenė — tai dalių sistema, sujungta į bendrą visumą.
- Visuomeninės sistemos yra pastovios, kadangi jų viduje veikia tokie vidiniai kontrolės mechanizmai kaip teisėsaugos organai ir teismai.
- Disfunkcijos, žinoma, egzistuoja, tačiau jos išnyksta pačios savaime arba galiausiai įsitvirtina visuomenėje.
- Pokyčiai paprastai būna nuoseklaus, o ne revoliucinio pobūdžio.

Socialinė integracija arba suvokimas, kad visuomenė yra tvirta medžiaga, išausta iš skirtingų gijų, formuoja daugumos šalies piliečių su tikimą ir gebėjimą laikytis bendros vertybių sistemos. Ši vertybių sistema — pati pastoviausia visuomeninės sistemos dalis. **Esame įsitikinę, kad šioje knygoje atlikta tendencijų ir mechanizmų analizė leis susidaryti išpūdį, kad socialinė pedagogika yra veiksminga vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos teorija, siekianti spręsti socialines problemas, ieškoti jos efektyviausių poveikio teorinių modulių asmens socializacijos procese. Asmens, taigi ir vaiko, socializacijos raida turi remtis žmogaus socialinės raidos principais. [14] Tai yra:**

- **Produktyvumu** (socializacijos kokybė). Asmuo negali produktyviai išmokti pirmųjų socializacijos pamokų, jei neauga saugioje ir mylinčioje šeimoje, jei savo būstą viename kambaryje dalijasi su dešimčia ar daugiau bendraamžių, o globėjai keičiasi kas šešios valandos. Ir net jei vaikas yra tinkamai maitinamas, jo aplinka yra saugi, o susirgęs yra gydomas, nesuteikus papildomų kokybiškų pozityviosios socializacijos programų, vaiko socialinė raida bus pažeista.
- **Lygybė.** Visi asmenys (ypač vaikai) turėtų turėti galimybę pasirinkti tokias antrines socializacijos institucijas, kad nebūtų pažeista socializacijos kokybė. Ne paslaptis, kad dauguma kaimo

ar net atskirų regionų vaikų negali pretenduoti į tolygų išsilavinimą ir kitas socialines programas.

- **Didesnių galimybių suteikimu.** Visiems vaikams reikia sudaryti didesnes galimybes veikti dalyvaujant, kuriant ir atsakant už savo mokyklos, bendruomenės, miesto, krašto gyvenimą. Vaikas neturi būti tik tėvų priedas, reikia skatinti vaikus aktyviai dalyvauti suaugusiųjų daromuose sprendimuose, reikšti savo nuomonę ir į ją išsiklausti.
- **Tolydumu.** Visuomenė turi būti atsakinga už savo sprendimus ir išlaikyti gebėjimą užtikrinti gerovę bei pasirinkimo galimybes tarp įvairių asmenų. Siekdama ugdymo tolydumo vaikams, kiekviena valstybė turėtų taikyti pozityviosios socializacijos programas, siekti integruoti neįgaliuosius vaikus, resocializuoti nusikalstančius, rizikos grupei priklausančius vaikus, suteikti daugiau galimybių socialinės paramos reikalingiems vaikams, ypatingą dėmesį skirti beglobių vaikų socializacijai.

Pozityviosios socializacijos ir vaikų gerovės sampratas grindžiame tiek užsienio kraštų autoriais, tiek mūsų lietuviška tradicija, ir pirmiausia: a. a. prof. J. Vaitkevičiaus socialinės pedagogikos tyrinėjimais, prof. B. Bitino ugdymo teorijos socialinėmis prielaidomis, prof. Z. Bajoriūno apibendrinta familistikos teorija, prof. J. Uzdilos aksiologijos ir dorovės ugdymo teorijomis, prof. I. Leliugienės žmogaus ir socialinės aplinkos tyrinėjimais, prof. A. Juodaitytės ankstyvosios vaikystės socializacijos raida ir kt. autorių kūriniais. Knygos teiginiams, jų analizei ir apibendrinimams įtakos turėjo anglikoniška bendruomeninio ugdymo bei mokyklos socialinio darbo versija, socialinė statistika, Jungtinių Tautų organizacijos pranešimai apie žmogaus socialinę raidą, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitos apie vaiko teisių vykdymą ir JT UNICEF komiteto ir nevyriausybių organizacijų komentarai, Lietuvos skurdo strategija, Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos pranešimai apie švietimą, švietimo strategijos projektas, Nacionalinė vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programa, Nepilnamečių juridinės pertvarkos reforma, Vilniaus pedagoginio universiteto Socia-

linės pedagogikos katedros tyrimai, kita teorinė ir normatyvinė medžiaga bei tyrimų apibendrinimai.

1.2 Socialinių specialybių profesionalizacija.

Todėl reikia padaryti, kad visa, kas bjauru, būtų jaunuoliams svetima, o labiausiai tai, kame yra palaido gyvenimo ir kas kursto priešišumą.
Aristotelis. [27]

Socialinės edukacijos (socialinės pedagogikos) idėjų pradininku laikome E. Durkheim — Prancūzijoje, F. A. Diesterweg, P. Natorp ir P. Barth — Vokietijoje, J. Dewey — Jungtinėse Amerikos Valstijose, B. Bitiną, J. Vaitkevičių — Lietuvoje. Socialinės edukacijos idėjos mūsų nagrinėjamos problemos aspektu svarbios todėl, kad socialinė pedagogika arba socialinė edukacija yra asmens auginimas. Pasak B. Bitino, tai — vaiko kaip jauno daigelio auginimas ir puoselėjimas, saugojimas nuo pavojų, tykančių aplinkoje. Dar P. Natorp ir J. Dewey pagrindė socialinio ugdymo funkciją, teigdami, kad ugdymas yra socialiai sąlygotas. Lietuvoje socialinio (visuomeninio) ugdymo pradininku galime laikyti St. Šalkauskį, kurio monografija „Visuomeninis auklėjimas“ yra pirmas socialinio ugdymo (pedagogikos) vadovėlis Lietuvoje.

Nors socialinė edukacinė praktika skaičiuoja tik antrąjį šimtmetį, o teoriniai darbai ir atskiros mokslo bei studijų disciplinos yra dar jaunesnės, socialinės edukacinės idėjos ir konkreti socialinė ugdymoji veikla siekia antikos laikus. Platonas savo „Valstybėje“ diskutuoja su atėniečiu apie auklėjimo svarbą. Akcentuodamas kario ir valstybės piliečio pareigas, didysis filosofas moko, kaip ugdyti vaikus: ...„Kada moterys nori kaip nors užmigdyti vaikus, juos ne ramybėje palieka, bet priešingai, judina, nuolat čiūčiudamos rankose, ir ne tylomis, bet niūniuodamos kokią nors lopšinę, tarsi grodamos fleita. ...baimė atsiranda dėl blogo sielos nusiteikimo, nuslopinusios tai, jos tarsi suteikia sielai ramybę.“[28]

Plėsdamas pilietinio, socialinio ugymo supratimą Platonui antrina Aristotelis: „*Kartu nereikia manyti, kad kiekvienas pilietis priklauso pats sau, kai kartu jie visi sudaro valstybę, mat kiekvienas yra valstybės dalelė.*“ [27]

Viduramžiais dominavo nuostata, kad skurdžiai kelia grėsmę valstybei, gailestingųjų pareiga padėti vargšams. Bažnyčia tapo viena pirmųjų institucijų, skatinusių labdarą ir vargšų globą. Dar viduramžiais į vaikus buvo žiūrima kaip į tėvų nuosavybę. Tėvai galėjo elgtis su savo vaikais kaip norėjo, nes vaikai visiškai neturėjo teisių. Tėvai galėdavo nebaudžiami vaikus išnaudoti, parduoti į vergiją ar nužudyti. Senovės Graikijoje ir Romoje religinių apeigų metu vaikai būdavo aukojami dievams, deginami laužuose. Našlaičiai ar be priežiūros palikti vaikai buvo priklausomi piliai (karaliui), verčiami rūmų liokajais, eidavo karo tarnybą. Šie vaikai paprastai dalyvaudavo karo žygių pirmosiose linijose, būdavo siunčiami atlikti pavojingas užduotis ir taip pasmerkiami žūčiai. [29]

Pasak W. R. Wend (1993), valdžios iniciatyva rūpinimosi vargšais sistemos pirmiausia pradėtos kurti Prancūzijoje, Lione 1531 metais. Pagalbos priemonės tapo drausminančiomis, nes buvo draudžiama elgetauti tam tikrose vietose. Vargšai buvo įtraukiami į darbinę veiklą valstybės naudai kaip pigi darbo jėga. XVIII–XIX a. Europoje paplitus samdomajam vaikų darbui, plačiai suklestėjo žiaurus elgesys su vaikais. Pakliuvę pas ūkininkus, amatininkus, vaikai buvo niekinio neglobojami, išnaudojami, dažnai patirdavo fizinį ir psichologinį smurtą. Jie dirbdavo po 14–16 valandų per dieną, t. y. tiek pat, kiek ir suaugusieji, tačiau jų atlyginimas būdavo kur kas mažesnis.[30] Priverstinis vargšų laikymas darbo ir drausmės namuose pasidarė neveiksmingas tiek socialiniu, tiek ekonominiu atžvilgiu. Valstybei iškilo uždavinys išugdyti darbščius ir pajėgius kūrybai gyventojus, kurie dirbtų įmonėse ir duotų pelną. Suprasta, kad socialinė edukacinė pagalba būtina kiekvienam asmeniui, kuriam nėra būdinga savireguliacija, t. y. kriminaliniams elementams, elgetoms, nesubalansuotos psichikos asmenims. Reguluojama bendram labui tokiomis tvarkos priemonėmis kaip mokyklos, institucijos. Šiuo laikotarpiu ypač iškyla

bendrosios pedagogikos vaidmuo, nes ji siekia disciplinos, ugdo savimone. Renesanso laikotarpiu šeimos funkcionavimas ėgavo brandesnę formą — tėvai atsisakė patriarchalinės teisės į vaiko gyvenimą ar mirtį. Kai kuriuose rašytojų darbuose vaikai imti suvokti kaip asmenybės, o ne kaip „miniatiūriniai suaugusieji.“ Šios idėjos buvo svarbus impulsas socialiniam ugdymui, ir jų negalime išsivaizduoti be Jean Jacques Rousseau 1762 metais pasirodžiusio kūrinio „Emilis,“ arba „Apie auklėjimą,“ kuris pradėjo autokratinio ir griežtai reglamentuoto ugdymo idėjas keisti asmens palaikymo, skatinimo ir mokymo išitvirtinti visuomenėje idėjomis. Pradėtas teikti dėmesys vaikų lavinimuisi, pabrėžiamos tėvų alternatyvios poveikio priemonės vaikams — meilės ir asmeninio pavyzdžio rodymas, o ne fizinis smurtas bei nuolatinė baimė. XVIII amžiaus antrojoje pusėje aptinkama filantropinės pedagogikos idėjų (Jurgen Basedow, Auguste Compte, Carl Salzman), kurių pastangos buvo nukreiptos į naujo žmogaus sukūrimą — apsišvietusią, darbščią, pilietišką asmenybę, orientuotą į visuomenės interesus. Filantropai tikėjo, kad per žmonių auklėjimą ir švietimą galima sąlygoti visuomenės reformą. Jų leitmotyvas buvo naujos visuomeninės tvarkos vizija, kai visi piliečiai yra lygūs. Humanistinė filosofija darė įtaką ugdymo reformoms, dėl to keitėsi ir požiūris į vaiką. Vaiką imta pripažinti unikalia būtybe, turinčia savitus poreikius ir teisę juos realizuoti.

XX amžiaus antrosios pusės Vakarų ir Rytų žmogaus teisių kovotojai smurtą prieš vaikus pradeda analizuoti kaip pasaulinę, visuomeninę problemą, teigdami, kad smurtas prieš vaikus nėra privatus šeimos reikalas, kad kiekvienas smurtininkas turi būti įvardytas, visuomenės pasmerktas ir patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Smurtas prieš vaikus išskiriamas kaip atskira, ypatinga problema, kurią reikia nedelsiant spręsti. [31] Įtvirtindamos demokratinę ugdymo sistemą ir Europą, ir Jungtinės Valstijos XIX ir XX amžiuose tiek ugdymo institucijose, tiek visuomenėje atranda vis daugiau socialinių funkcijų. Analizuojant ir aptariant socialines problemas kyla pagrindinių demokratinės valstybės vertybių parinkimo problema. Pirmą kartą apie išskirtinę vaikų padėtį tarptautinėje bendruomenėje garsiai prabilta po Pirmojo pasaulinio karo. Pirmoji šalis, rimtai susirūpinusi vaikų teisinio statu-

so įtvirtinimu ir elgesio su jais humanizavimu, buvo Didžioji Britanija. Šioje šalyje 1919 m. įsteigta pirmoji pasaulyje vaikų teisių gynimo organizacija — sąjunga „Gelbėkit vaikus,“ o jos steigėja Eglantyne Jelk parengė ir 1923 m. paskelbė pirmąją *Vaiko teisių deklaraciją*. Šis dokumentą 1924 m. patvirtino Tautų Sąjunga. Deklaracija tapo pirmuoju oficialiu tarptautiniu dokumentu, skirtu vaiko teisių apsaugai.[30]

Analizuojant bendriausią, societarinį lygmenį pirmiausia nagrinėjamas ugdymo teisinis reguliavimas, finansavimo lygis, pagrindinės vertybės. „*Ugdymas socialiniu pedagoginiu lygmeniu — visuomenės institucijų, skirtų (tiesiogiai ar netiesiogiai) ugdymui, funkcionavimas. Šiuo lygmeniu nagrinėjami institucijų tarpusavio ryšiai, konstruojama ugdymo sistema, kurioje kiekviena iš institucijų atlieka daugumą nužymėtas funkcijas.*“ [32]

Kai ugdymas analizuojamas instituciniu lygmeniu, į pirmą vietą iškyla organizacinis aspektas, tai yra ugdymo institucija laikoma tokia organizacija, kurios paskirtis — optimizuoti ugdymo proceso dalyvių veiklą. Kai instituciniu lygmeniu ugdymas yra sėkmingas, galime tikėtis visuomenės tobulėjimo. Ir atvirkščiai, kai institucijos prastai organizuotos, jų nesėkmės perauga į visuomenės problemas. Struktūrinė ugdymo analizė baigiama intrapersonaliniu lygmeniu. Šiuo lygmeniu ugdymo sąveika yra vidinis individo asmenybės fenomenas, kurio esmė — šio individo tobulinimasis. [32]

Pasak A. V. Mudrik (1994), socialinė pedagogika yra mokslas ir praktika, sukurianti asmenybės ugdymo tam tikromis socialinėmis sąlygomis optimizavimo priemonių sistemą. Drauge socialinė pedagogika, kaip pedagogikos sudėtinė dalis, atskleidžia makrosocialinės ir mikrosocialinės aplinkos konkrečių socialinių kultūrinių sąlygų reikšmę, jų įtaką ugdymo procesui, atlieka tarpininkės tarp socialinių mokslo šakų vaidmenį.

Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje istoriškai susiklostė šiek tiek skirtingos socialinės edukacinės tradicijos nei Vakarų ir Rytų Europoje. Tačiau, nepaisant kai kurių skirtumų, bendros tendencijos išlieka pa-

našios. Nuo savo pirmųjų apraiškų iki šių dienų socialinė edukacinė veikla Amerikos žemyne įvardijama kaip **mokyklinis socialinis darbas**. Ši veikla, pasak Ilinojaus socialinio darbo mokyklos profesorės Lele B. Costin, Jungtinėse Valstijose prasidėjo apie 1906–07 metus Niujorke, Bostone ir Hartforde. Reikia paminėti, kad tuo pačiu metu panašias programas imta vykdyti ir Londone, Jungtinėje Karalystėje. Šiuose regionuose, padedant laisvoms pilietinėms organizacijoms ir privačioms agentūroms, susiformavo pirminė, nepamokinės veiklos sistema. Visuose regionuose pradėta nuo „vizituojančių mokytojų“ programų, siekiančių mokytojus atvesti į vaikų gyvenamuosius rajonus, supažindinti su jų aplinka, veikiančiomis organizacijoms, namų aplinka. Ši sistema oficialiai buvo įtvirtinta 1913 metais Ročesteryje. Niujorke įsteigta pirmoji švietimo taryba, finansavusi ir inicijavusi „Vizituojančių mokytojų programą.“ Mokyklų socialiniai darbuotojai Ilinojaus viešosiose mokyklose pradėjo dirbti jau 1900 metais. Čikagoje ši veikla suaktyvėjo 1917 metais ir buvo susijusi su mokyklos nelankymo, mokymosi motyvacijos praradimo problemomis. Apie 1918 metus visose Jungtinėse Valstijose priimtas įstatymas, kad mokyklos lankymas yra ne vien teisė, bet ir pareiga. Ypač svarbi ši nuostata buvo tėvams, jie privalėjo pasirūpinti, kad vaikai lankytų mokyklą.

Socialinio ugdymo idėjos **Šiaurės Europos šalyse** pirmiausia siejamos su ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymu. Pedagoginės prevencinės strategijos remiasi prielaida, kad abiem tėvams dirbant vaikų priežiūrai reikalinga kvalifikuota pagalba. Harald Rasmussen ir Bent Madsen nuomone, socialinis ugdymas **Skandinavijos** kraštuose įvardijamas socialinės edukacijos terminu ir suprantamas kaip būdas integruoti į visuomenę atstumtuosius, ypač vaikus ir jaunimą. Socialinės pedagogikos (edukacijos) specialistų rengimo istorija **Švedijoje** prasidėjo 1908 metais, kai vargšais besirūpinanti asociacija pirmą kartą suteikė socialinio darbo pagrindus tuo besidomintiems specialistams. Nuo 1953 metų vaikų ir jaunimo globos namus aptarnaujančiam personalui buvo organizuojami seminarai. Vėliau jie peraugo į Socialinės pedagogikos institutą, kuriame 1959 metais suteiktas pirmasis pedagogikos laipsnis. **Norvegijoje** socialinių darbuotojų rengimas pradėtas apie 1920 metus ir yra susijęs su nevyriausybinių moterų orga-

nizacijų veikla. Pirmoji institucija, rengianti socialinius darbuotojus, — Norvegijos valstybinio valdymo ir socialinio darbo kolegija, įkurta 1949 metais. Iki 1966 metų socialinių darbuotojų rengimo programa buvo išdėstoma per 2,5 metų, nuo 1966 metų išplėsta, studijos trunka 3 metus. Norvegijos socialinių darbuotojų koncepcijai didelę įtaką padarė JAV patirtis, kadangi pirmieji specialistai buvo parengti šioje šalyje. **Suomijoje** socialinių pedagogų rengimas pradėtas po pilietinio karo 1918 metais, nes įstaigose, globojančiose našlaičius, reikėjo personalo, dienos centruose — vadybininkų. 1918 metais Suomijos Bažnyčios namų misija pradėjo mokymą Sortvalyje. **Airijoje** socialinė edukacinė veikla pradėta religinių organizacijų, bendruomenių, nevyriausybinių sektoriaus pastangomis. Labai svarbus Airijos socialinio edukacinio darbo specialistų rengimo akademinės tradicijos bruožas yra orientacija į asmenybės tobulinimą ir socialinę tikrovę. Šiuo metu socialinio edukacinio darbo mokymo kursai įgijo aukštojo išsilavinimo statusą.

Prancūzijoje, kaip ir kitose Frankofonijos šalyse, sena socialinės veiklos specialistų rengimo tradicija. Socialinės veiklos profesionalai Prancūzijoje pradėti rengti 1907 metais. Vėliau kūrėsi socialinės įstaigos, vadovaujamos Katalikų bažnyčios. 1917 metais įkurtos moterų socialinio mokymo įstaigos. Kursai įgijo oficialų statusą 1932 metais, kai valstybė patvirtino pirmuosius socialinio darbo diplomus. Prancūzija iki šiol pasižymi socialinių profesijų gausa. Socialinio edukacinio darbo specialistai įvardijami kaip socialiniai asistentai, socialiniai darbuotojai, socialiniai vadybininkai, socialiniai pedagogai, animatoriai ir t.t. Šie specialistai paprastai dirba daugelyje socialinių edukacijos institucijų, tai pareigūnai, prižiūrintys lygtinai nuteistuosius, švietimo sistemos specialistai, socialinio edukacinio darbo specialistai, vaikų darželio auklėtojai, socialinės tarnybos darbuotojai (padėjėjai), šeimų konsultantai, socialiniai animatoriai ir pan. Vaikų laisvalaikio pedagogus (neformaliojo, papildomojo ugdymo veiklos organizatorius) dar XX amžiaus pabaigoje pradėta vadinti „**animatoriaus**“ (*animateur*) terminu, kuris nusako tokio vadovo (prancūziškai „**animer**“ reiškia įkvėpti, sužadinti kokiai nors veiklai), skatinančio naujus ieškojimus ir kūrybą, specifika. Animatorius, pasak I. Leliugienės, savo klientui ne vadovauja, bet siekia sudaryti įdomias, sužadinančias susidomėjimą

mą prasmingai veiklai, įkvepiančias ir tinkamai nukreipiančias veiklos sąlygas. Pagrindinis socialinio animatoriaus uždavinys — sužadinti individą kūrybinei veiklai. Animatoriaus veikla gali būti įvairiapusė arba nukreipta į tam tikrą sritį. Pirmu atveju vadovas imasi koordinacinės veiklos, bendro vadovavimo grupei, kiek galima įvertindamas grupės poreikius. Antru atveju vadovas turi turėti tam tikrą, konkrečią kvalifikaciją arba specializaciją.

Terminas „animacija“ šiandien jau plačiai vartojamas Prancūzijoje, Belgijoje ir plinta kituose Vakarų Europos kraštuose, siejamas su laisvalaikio organizavimu, grupių dinamika. Animatoriai, dažniau turintys turtingą praktinį, o ne formalųjį universitetinį išsilavinimą, dirba su grupe vaikų, padėdami asmenybei arba grupei susitelkti laisvai saviraiškai ir veikti. Neprimetant savo nuomonės, kartu ieškoma sprendimo būdų. Pripažindami nuomonių ir pozicijų pliuralizmą, animatoriai sudaro geriausias sąlygas problemų sprendimo paieškomis. Taigi animacija yra savotiška pilietinės asmenybės mokykla ir frankofoniškose šalyse plačiai taikoma, dirbant su jaunimu. Ugdymo institucijose animatoriais, baigę tam tikrus 1–2 mėnesių kursus, įdarbinami jaunuoliai, igiję brandos atestatą, bet neįstoję į universitetus ar kolegijas. Šie jaunuoliai, dažnai tos pačios mokyklos auklėtiniai, yra puikūs pedagogų pagalbininkai, organizuojant laisvalaikį, įgyvendinant vaikų vasaros poilsio ir edukacines programas. **Lenkijoje** stipri socialinės pedagogikos tradicija siejasi su Krokuvos universiteto patirtimi, **Olandijoje** pagrindinis socialinių pedagogų uždavinys — socialinė pagalba sprendžiant problemas — apima visų amžiaus grupių gyventojus: vaikus, paauglius, suaugusiuosius, pagyvenusius žmones ir kt. Socialiniai pedagogai padeda spręsti iškilusias problemas pavieniams tėvams, politiniams pabėgėliams, emigrantams, žmonėms, kuriems reikalinga socialinė edukacinė pagalba. Socialinės edukacijos tradicijos **Šveicarijoje** siekia XIX amžių, tuo metu neturtingųjų ugdytojai atlikdavo dvigubą funkciją: jie buvo ir mokytojai, ir socialiniai ugdytojai. Ši dviguba funkcija laikėsi iki XIX amžiaus pabaigos. **Vokietijoje** XX amžiaus pradžioje įsteigtos socialinio ugdymo mokyklos moterims, kartu atsirado galimybė išskirti mokytojo ir socialinio pedagogo kvalifikacijas.

Smulkiau nagrinėdami, turėtume sutikti, kad per pirmąją Europos Sąjungos plėtrą, kai į Europos Sąjungą (1970) buvo priimta viena iš Šiaurės gerovės šalių lyderių — Danija, o po to — Didžioji Britanija ir Airija, socialinė politika buvo grindžiama vadinamuoju Beveridge (Beveridžo) modeliu. Pavadinimas kilo iš populiaraus William Beveridge pranešimo „**Socialinis draudimas ir su tuo susijusios tarnybos**“ (*Social Insurance and Allied Services*), kuriame buvo suformuluoti 1945–50 metų leiboristų vyriausybės socialinių reformų įstatymų pagrindai. Šiame pranešime, dar vadinamame „Socialinio saugumo pranešimu,“ pirmą kartą buvo įvardintos 5 svarbiausios socialinės problemos: ligos, neraštingumas, susirgimai, nešvara ir skurdas. W. Beveridge pasiūlė socialinio draudimo nuo lopšio iki kapo schemą, rekomendavo sukurti valstybinę sveikatos tarnybą, socialinio draudimo ir socialinės paramos, šeimos išlaidų ir visuotinio įdarbinimo politiką. Visose trijose šalyse pagrindinis socialinės politikos principas buvo garantuoti pagrindinį socialinės gerovės bei sveikatos apsaugos lygį: buvo sukurtas vadinamasis apsaugos tinklas. [2] Tai buvo laikoma esmine visų piliečių teise, nepriklausomai nuo mokamų draudimo įmokų. Su Margeret Thatcher atėjimu į valdžią Didžiojoje Britanijoje prasidėjo dideli pokyčiai, kurių metu atsisakyta šalyje egzistavusio Beveridge modelio ir pradėtas įgyvendinti liberalusis modelis. Permainos, kurias Didžiojoje Britanijoje pradėjo Konservatorių vyriausybė, ideologiniu požiūriu buvo grindžiamos naujuoju liberalizmu, o jam įtakos darė Jungtinių Valstijų respublikonai. Apibendrinant galime pasakyti, kad M. Thatcher eros pabaigoje Britanijos socialinėje ir vaikų gerovės politikoje įvyko žymūs poslinkiai liberalaus modelio link. Kitas Europos Sąjungos plėtros etapas susijęs su 1980 metais, kai į Sąjungą buvo įtrauktos Pietų Europos šalys ir atskleistas naujas elementas — bendruomenės fenomeno raida ir socialinio kapitalo bei socialinės atskirties sąvokų atsiradimas. Europos Sąjungos dešimtojo dešimtmečio plėtrą paveikė Šiaurės šalyse egzistuojantis „universalizmo“ principas, globalizacijos principų studijos ir bendrų socialinių edukacinių dimensijų pasaulyje paieška. Pasak Johanes Pakaslathi (1994) Europos integracijos plėtrą bei politinę-ideologinę raidą Europos Sąjungoje turėjo įtakos visai socialinei, vaiko gerovės politikai ir pozityviosioms vaikų socia-

lizacijos tendencijoms.

Konsultacinėje Europos Tarybos asamblėjos 20 rezoliucijoje, skirtoje socialinėms jaunimo problemoms, apibrėžiama vaikų politika, vaikų ir jaunimo politikos būtinybė Europoje. Europos Tarybos vėlesnėse rekomendacijose plėtojamas požiūris į šeimų atsakomybę, bedarbių pašalpas ir bedarbių tėvų galimybę rūpintis vaikais, institucinės vaikų globos problemos ir kt. Suomų mokslininkai Anneli Anttonen ir Jorma Spila (1994) parengė penkių Europos socialinės politikos modelių tipologiją. Šiame darbe socialinės paslaugos apibrėžiamos socialiniu politiniu aspektu. Paslaugų sistemos yra traktuojamos kaip socialinės apsaugos teikimas, remiantis bendraisiais principais. Skandinavijos kraštų modelis yra ypač stiprus ir vieningas, o jo veikimo principai, be socialinio draudimo, apima ir socialines paslaugas. Anglosaksiškas modelis taip pat gali būti vieningas, tačiau šios prielaidos negalima patikrinti, remiantis vien europine tradicija. Nagrinėdami socialinių paslaugų apimtį, vaikų gerovės politikos bruožus, moterų užimtumą, autoriai išskiria penkis globos režimus:

1. Skandinaviškas valstybės paslaugų modelis. Labai daug ir labai įvairių socialinių paslaugų vaikams, jos teikiamos tiek institucijose, tiek už jų ribų. Egzistuoja ugdymo institucijų įvairovė. Daugelis ugdymo institucijų tiesiogiai skirtos vaikų mokymosi motyvacijai atskleisti (pvz., jaunimo mokyklos), savarankiško gyvenimo įgūdžiams ugdyti ir kt. Moterų užimtumas didžiausias pasaulyje. Socialinių paslaugų tinklas išplėtotas, o centrinę administravimo vietą užima savivaldybės. Komercinių paslaugų beveik nėra.

2. Anglosaksiškas testuojamas modelis (Jungtinė Karalystė). Vals-tybinės socialinės paslaugos yra paliktos piliečių nuožiūrai, valstybė kompensuoja tik paslaugas socialiai atskirtoms grupėms arba ypač neturtingiems asmenims. Vaikams taikomos minimalios socialinės paslaugos. Valstybė, intensyviai siekdama išlaikyti žemą paslaugų lygį, skatina pilietinę visuomenę, privačias iniciatyvas. Komercinių paslaugų vaidmuo labai ryškus. Modelis atpažįstamas anglosaksiškose šalyse bei už Europos ribų.

3. Tradicinis namų globos modelis (Pietų Europa ir Airija). Išskyrus ikimokyklinės įstaigas, socialinės paslaugos menkos. Globos sistemos kuriamos neformaliojoje arba juodojoje rinkoje, turtingi žmonės naudojami komercinėmis paslaugomis. Įvairiuose regionuose įvairuoja socialinių paslaugų vaidmuo. Dauguma moterų dirba ne visą darbo dieną. Modelio susiformavimą lėmė stipri Bažnyčios padėtis bei silpna ekonomika.

4. Olandų ir vokiečių subsidiarumo modelis. Religinės ir politinės organizacijos yra pagrindinės paslaugų teikėjos. Jų autonomiškas valstybės ir vartotojo atžvilgiu sustiprinamas tuo, kad finansavimas, kuris daugiausia yra valstybinis, ateina įvairiais keliais. Sveikatos draudimas yra svarbus paslaugų finansuotojas. Svarbios paslaugos pagyvenusiems žmonėms, ypač Olandijoje, kuri yra viena iš pirmaujančių šalių tiek institucijų, tiek namų globos paslaugų srityje. Kita vertus, vaikų dienos globos institucijų bei ikimokyklinių įstaigų tinklas yra ribotas. Daugelis moterų dirba ne visą darbo dieną, tik nedidelis skaičius motinų, auginančių mažus vaikus, dirba mokamą darbą. Vokiečių tradicija turėjo įtakos ir Lietuvos ugdymo tradicijai, vertybėms ir net ieškant ugdymo metodų. Pagal Vaikų ir jaunimo įstatymą Vokietijoje yra išskiriamas federalinis lygmuo, žemių lygmuo ir savivaldybių lygmuo. Visi trys parametrai yra ganėtinai svarbūs ir savarankiški. Į atitinkamą paramą gali pretenduoti nevyriausybinių organizacijų, vaikų ir jaunimo klubai, formaliojo ugdymo institucijos, savivaldybių iniciatyvos.

5. Belgų ir prancūzų vaikų politikos modelis. Stiprią orientaciją į šeimos politiką iliustruoja dienos globos mastai bei tas faktas, kad ikimokyklinės paslaugos vaikams yra visapusiškiausios Vakarų Europoje. Įprasta, kad motinos, auginančios mažus vaikus, dirba visą darbo dieną. Paslaugos pagyvenusiems žmonėms yra vidutinio lygio, o jų organizavimo metodas nelabai skiriasi nuo olandų ir vokiečių modelio. Finansavimo sistema įvairi, draudimas bei pašalpos susietos su paslaugų pagyvenusiems žmonėms finansavimu.

Nepaisydami pakankamai raiškos tarptautinės patirties ir tarptautinių dokumentų gausos, turime pripažinti, kad tarptautiniu mastu vaikų gerovės politika imta strategiškai ir konceptualiai domėtis tik nuo 1950 metų (Europos Tarybos konsultacinės asamblėjos rezoliucija dėl socialinių jaunimo problemų), taigi XX a. antrojoje pusėje. Dauguma kraštų po politinių diskusijų ir skirtingai vertinamų socialinės politikos žingsnių pasirenka socialinių paslaugų decentralizavimo kelią, t. y. savivaldybėms, seniūnijoms suteikia kompetenciją spresti lėšų vaikų gerovės bei pozityviosios socializacijos programoms paskirstymą, pasitelkiant nevyriausybinės organizacijas bei nepriklausomus ekspertus.

Pasak A. Bagdono[33], „iš globos tendencijų dar iki XX a. pradžios formuojasi socialinės rūpybos (paramos, apsaugos) elementai, o XX a. pradžioje visa ši paramos veikla pasuka profesionalizacijos kryptimi ir tampa socialiniu darbu. Tad XX a. galima vadinti ir **socialinio darbo plėtros amžiumi**. XX a. antrojoje pusėje smarkiai sustiprėjo socialinio darbo internacionalizacijos (globalizacijos) tendencijos. Tarptautiniai susitarimai ir Jungtinių Tautų dokumentai (įvairių žmonių grupių teisių deklaracijos, lygių galimybių taisyklės, socialinė chartija, Europos socialinė integracija), tarptautinės socialinių darbuotojų organizacijos, gausėjantys tarptautiniai socialiniai projektai yra pakankami socialinio darbo globalizacijos įrodymai.“ Papildydami autorių turėtumėme konstatuoti, kad tiek Amerikoje, tiek Vakarų Europoje ieškoma socialinių specialybių dimensijų ir modulių vienovės. Šiame nuolat kintančiame pasaulyje valstybės labiau susisaisto viena su kita, o reikalavimai žmogaus socialinei raidai ir vaikų gerovei peržengia valstybių sienas ir tampa pasauliniais reikalavimais ir standartais. Pasaulinės socialinės politikos problemas, priimdami globalizacijos iššūkius ir žmogaus bei vaiko gerovės aspektus šiose politikose, analizuojame ne tik įvertindami žmogaus socialinės raidos indeksus, gilinamės ir į viešųjų gėrybių sampratą. Šiandien pateikiami skirtingi viešųjų gėrybių apibrėžimai. Viešųjų gėrybių samprata yra nauja ir nuolat kinta. Pasaulines problemas žmogaus socialinės raidos požiūriu reikėtų analizuoti remiantis svarbiausiomis viešosiomis gėrybėmis, kuriomis grindžiama mūsų vertybės.

Pagrindinės viešosios gėrybės:

- **Lygybė ir teisingumas.** Siekdamas įgyvendinti pasaulyje lygybę ir teisingumą, po Antrojo pasaulinio karo susikūrė daugelis tarptautinių organizacijų, tęsiant šią tradiciją dabar kovojama už lygių galimybių įgyvendinimą ir socialinės atskirties mažinimą.
- **Taika, saugumas ir demokratija.** Taika, saugumas ir demokratija yra daugiamatė sąvoka. Pastaruoju metu pasaulio taikai iški-
lo daugybė pavojų: nekontroliuojamas pasaulio gyventojų skai-
čiaus didėjimas, nevienodos ekonominės galimybės, blogėjanti
aplinkos būklė, tarptautinis terorizmas, didėjantis skirtumas tarp
turtingųjų ir beturčių, socialinis ekologinis nestabilumas, kariniai
konfliktai.
- **Žinios ir informacija.** Šios viešosios gėrybės sparčiai plečiasi ir
atsinaujina, tačiau dar aktuali problema, kad žinios ir informaci-
ja prieinamos ne visiems. Pasaulio telekomunikacijoms ir naujo-
sioms informacinėms technologijoms būdingos ypatingos viešu-
jų gėrybių savybės, siekis, kad visiems būtų prieinama skaidri ir
kompetentinga informacija.

Globalizacijos tendencijas šiandien apčiuopiame visose srityse. To-
dėl ne paslaptis, kad bendros socialinio gyvenimo tendencijos skver-
biasi į visas socialinių mokslų sritis. Įvairūs kraštai ir jų universitetai
iki šiol rengia specialistus pagal gausybę socialinių profesijų modulių,
kuriuos galėtume sąlygiškai suskirstyti į tris pagrindines kryptis:

- **Profesinės veiklos: socialinio darbo programos** (socialinis dar-
bas, socialinės paslaugos, socialinė apsauga, socialinių institucijų
vadyba, jaunimo darbas ir kt.).
- **Profesinės edukacinės veiklos: socialinio ugdymo programos**
(socialinė edukacija, socialinis ugdymas, socialinė pedagogika,
animacija, bendruomenės edukacija, socialinė komunikacija, lais-
valaikio pedagogika, socialinės edukacinės paslaugos, globos pe-
dagogika ir kt.).

- **Tiriamosios ir (ar) vadybinės veiklos: socialinės politikos, sociologijos ir politologijos programos** (sociologija, politologija, viešasis administravimas, vadyba ir kt.).

Jungtinių Valstijų universitetai socialinio darbo mokyklose dažniausiai rengia bakalaurus — praktinius socialinius darbuotojus, tačiau ugdymo institucijose pastarieji gali dirbti tik įgiję magistro laipsnį, kuriuo suteikiamas ir pedagoginis psichologinis išsilavinimas. Tuo tarpu sociologijos studijų programose dažnai rasime tokius modulius kaip antai: rizikos grupių vaikų ugdymas, darbas su imigrantų šeimomis ir kt., kurie Europos universitetuose dažniausiai priskiriami socioedukacinėms programoms. Rytų ir Vakarų Europoje (Vokietija, Rusija) socialinio darbo ir socialinės pedagogikos studijos vis dažniau sudvejinamos ir dviguba specialybė, siekiant karjeros, laikoma privalumu.

Irena Leliugienė (1998), tyrinėdama socialinę edukacinę veiklą, ypatingą reikšmę skyrė žmogaus ir socialinės aplinkos analizei. Autorė, tyrinėdama socialinę edukacinę veiklą, teigia, kad tikslinga, apibūdinant šią profesiją, pradėti nuo socialinio darbo termino sampratos interpretacijos. Apie socialinio darbo atšaką, susiformavusią Europoje, vadinamąją socialinę edukacinę globos darbą (*Socio Education Care Work*), tikslinga kalbėti socialinės edukologijos ir socialinės pedagogikos raidos aspektu. Ši nauja profesinė sritis (autorės supratimu) vadinantina socialine pedagogika.

Louise C. Johnson vadovėlyje „Socialinio darbo praktika (bendrasis požiūris)“ pažymima, kad nėra nusistovėjusio *socialinio darbo profesijos apibrėžimo ir ši veikla pirmiausia suprantama kaip atsakas į interesus ir (arba) poreikį ir todėl visų pirma susijusi su „kodėl,“ „kaip“ ir „ką“ praktika. Veikla siejama su rūpesčiu, supratimu, kad kažkas negerai, nuolat besiplėtojančia praktika, kūrybišku vertybių ir socialinių igūdžių derinimu, problemų sprendimo procesu ir intervencija į žmonių sąveikas*. [34] B. Bitinas socialinį darbą apibūdina kaip **profesinę veiklą, skirtą teikti materialinę, konsultacinę, psichoterapinę pagalbą individams, grupėms, šeimoms, bendruomenei**. A. Bagdonas, apibūdinamas socialinį darbą, pažymi, kad: „šiuolaikinis socia-

linis darbas orientuotas į kliento aktyvumą. Pastarasis neturi būti pasyviu socialinės paslaugos vartotoju, ar jos, kaip dovanos, priėmėju. Jis pats aktyviai dalyvauja sprendžiant problemą. Socialinis darbuotojas tampa vadovu šiame kliento socialinės situacijos kaitos procese. Jis parodo poreikio tenkinimo ir rūpesčių mažinimo būdus. Taigi *socialinis darbas yra socialinio darbuotojo ir kliento (dažnai ir grupės) tarpusavio veikla, realizuojama konkrečiomis aplinkybėmis (politinėmis, teisinėmis, materialinėmis, žmonių išteklių, bendruomenės ir visuomenės nuostatu)*. Socialinis darbuotojas tampa lyg ir kliento problemų (ir apskritai socialinių problemų) aptikimo, įvertinimo ir sprendimo vadybininku.”[34] **Socialinis darbas — tai profesinė veikla, pasireiškianti tiesiogine intervencija arba pagalba sudėtingose situacijose.** Todėl socialinis darbuotojas turi pažinti ir suprasti *kompleksinę tikrovę skirtingais lygiais*, kuri, be to, *nuolat keičiasi*. *Kompleksinė tikrovė* suprantama kaip neatsiejamai susijusių nevienalyčių elementų visuma. Negalima nei supaprastinti sistemos, nei abstrahuoti atskirus elementus, kompleksinė tikrovė suvokiama kaip viena visuma, turint omenyje jos prieštaravimus ir netvarką.

Socialinio ugdymo teoriją ir praktiką, visuomeninį auklėjimą, vaikų ir jaunimo socializacijos klausimus nagrinėjo S. Daukantas, J. Laužikas A. Maceina, St. Šalkauskis, Vydūnas, J. Vaitkevičius, kt. autoriai. Civilizuotą visuomenę St. Šalkauskis aiškino kaip vientisą struktūrinį fenomeną, kurio svarbiausias struktūrinis vienetas — tauta. Todėl žmogų integruoti į visuomenę tegalima jį integruojant į tautą. St. Šalkauskis teigia, kad: „socializuoti žmogų reiškia integruoti jį ne vien tik į savo tautą, bet ir į visą visuomenę. Žmogaus integravimas į visuomenę yra būtina jo paties ir visuomenės pažangos sąlyga, nes jos kūrėjas yra tik žmogus.” **Socialinės pedagogikos** pradininku Lietuvoje laikome prof. J. Vaitkevičių, kuris savo habilitaciniame darbe (1972) nagrinėjo mokinių pažintinių galių raidos priklausomybę nuo socialinės aplinkos, o monografijoje „Socialinės pedagogikos pagrindai” (1995) aptarė socialinio ugdymo problemas šalyje. Pasak prof. L. Jovaišos, tai pirmoji disertacija Lietuvoje, kurioje aptariami socialinės pedagogikos tyrimai. Prof. L. Jovaiša teigia, kad socialinė pedagogika yra pedagoginė sistema, tirianti aplinką pedagogikos požiūriu. Socialinės pe-

dagogikos tyrimams skirtos ir kitos prof. J. Vaitkevičiaus monografijos: „Mokyklos ir aplinkos įtaka mokiniams“ (1981), „Moksleivių mokymo ir laisvalaikio problemos“ (1982). Monografijos „Socialinės pedagogikos bruožai“ ir „Socialinės pedagogikos pagrindai“ (1995) — pirmieji originalūs vadovėliai studentams, mokytojams ir kitiems specialistams, besidomintiems šia problema. Kaip pažymi B. Bitinas: „Visuomenės atžvilgiu ugdymas gali būti laikomas ...asmenybės inkultūracija, tai yra jos integravimu į tam tikrą kultūrą. Ugdymo teorijos požiūriu nėra itin svarbus tos kultūros (materialinės ar dvasinės, etninės ar konfesinės) turinys, nes ugdymo procesas yra šio turinio invariantas. Svarbu, kad lavinimo ir auklėjimo fenomenai būtų viena ar kita forma kiek galima tvirčiau susieti su tais mechanizmais, kurių dėka individas tampa tos žmonių bendrijos narys ir užima vietą jam prieinamų socialinių santykių sistemoje.“[32]

Dabar įvedamų ugdymo institucijose socialinių pedagogų profesinė kompetencija grindžiama tarptautiniais vaikų teises ir jų teisėtus interesus reglamentuojančiais dokumentais, Lietuvos Respublikos įstatymais ir kitais norminiais dokumentais, pedagogų etinio darbo principais. Galime ieškoti ir surasime daug socialinio pedagogo specialybės apibrėžimų, tačiau, taikydami šiandien galiojančias juridines normas, pabandysime socialinį pedagogą apibrėžti pirmiausia kompetencijos ir jo atliekamų funkcijų atžvilgiu.

Socialinis pedagogas — vaiko socialinis asistentas, jo gerovės advokatas. Tai asmuo, įgijęs socialinio pedagogo (arba kompleksinį socialinio darbo bakalauro ir profesinį pedagogo) pasirengimą ir yra pasirengęs dirbti socialinėse institucijose, atliekančiose ugdymo funkcijas ir sugebančiose vykdyti socializacijos, ankstyvosios prevencijos, pagalbos prevencijos ir socialinės reabilitacijos programas bei sėkmingas socialines interakcijas įvairaus lygio socialinėse grupėse.

Visiems socialiniams specialistams, dirbantiems tiek su vaikais, tiek su suaugusiais asmenimis, labai svarbu laikytis profesinės etikos reikalavimų. Lietuvoje yra patvirtintas Socialinio darbuotojo etikos kodeksas, kuris iš dalies pakartojo pagrindines 1981 metais patvirtinto

Deontologijos kodekso (deontologija siejasi su etikos pagrindais bei socialinio darbuotojo profesiniais principais, tikslais ir pareigomis) idėjas. Šiame kodekse socialinės veiklos specialistas apibrėžiamas taip: **tai specialistai, kurie prisideda prie žmonijos gerovės. Socialinio darbo tikslai:**

- skatinti žmonijos pastangas jos pačios gerovei kelti;
- siekti, kad veiksmai, nukreipti į žmones ar žmonių grupes, padėtų jiems tapti kuo autonomiškesniems ir nepriklausomiems;
- siekti pagerinti žmonių tarpusavio santykius jų pačių labui;
- socialinėje aplinkoje pasirinkti tokią vietą, kuri būtų patogiausia stebėjimui ir greitoms intervencijoms;

Susidūrę su realybe, socialiniai pedagogai veikia *įvairiais lygiais*, dažniausiai remiamasi:

- individualiais ir bendraisiais situacijos aspektais;
- institucijų reikalavimais, suderintomis priemonėmis ir finansų limitais;
- įvairiomis kultūromis, socialinėmis tradicijomis, asmenine patirtimi;
- sanitarijos ir įstatymų reikalavimais, keliamais konkrečiai situacijai.

Vienas iš socialinės tikrovės parametrų — *nuolatinė kaita*, t. y. socialinis pedagogas (darbuotojas) turi numatyti nuolatinę situacijos evoliuciją ir dinamiškumą. Jis gali susidurti su akceleracija, krizėmis, nelauktais įvykiais arba pasipriešinimu, sustingimu ir pan. Socialinis pedagogas (darbuotojas), numatydamas galimus situacijos pasikeitimus, remiasi logikos dėsniais, hipotezėmis ir žiniomis. Jo intervencijos būdą nulemia vertybės, etika, pasaulio suvokimas ir idealas, prie kurio, jo manymu, įmanoma priartėti.

Pagrindinis socialinio pedagogo profesinės veiklos tikslas — vaiko gerovė, kurios jis siekia, sprendamas dalinius uždavinius: atlikdamas ankstyvąją prevenciją, ugdydamas socialinius įgūdžius, teikdamas vaikui reikalingas socialines paslaugas, sudarydamas prielaidas pozityviajai vaiko socializacijai ir pilietinei brandai. Socialinio pedagogo paskirtis — būti vaiko advokatu visose vaikui svarbiose situacijose.

Remdamiesi šia pagrindine teze galime pažymėti, kad socialiniam pedagogui būtina išklausti vaiko problemas, stengtis palaikyti vaiką ar jo globėjus, būti tarpininku tarp vaiko ir kitų profesionalų, siekti padėti spręsti iškilusias problemas arba numatyti specialistus (institucijas), kurie gali padėti spręsti problemą, jei socialinis pedagogas vienas išspręsti konkrečios problemos negali.

Socialinis pedagogas turi būti pasirengęs dirbti švietimo įstaigose bei socialinėse institucijose, atliekančiose ugdymo funkcijas, gebėti teikti vaikui socialinę pedagoginę pagalbą, panaudoti ir kūrybiškai perteikti teorines žinias, rengti socialines programas ir projektus, užtikrinti laisvalaikio veiklos formų įvairovę, vaikų užimtumą bei koordinuoti socialinių paslaugų teikimą. Be šių pareigų, socialinis pedagogas dirba ranka rankon su klasių auklėtojais, padeda vaikams įgyvendinti lygias galimybes į švietimą, vaikų saugumą, šalina mokyklos nelankymo priežastis, padeda vaikui ugdyti socialinius gebėjimus, atlieka neigiamų socialinių reiškinių prevenciją, skatina socialinį ir pilietinį aktyvumą.

Iki šiol diskutuojama, kokių mokslų šaka yra socialinė pedagogika, nagrinėjanti vaikų socialinį ugdymą, jų sėkmingos socializacijos proceso organizavimą bei valdymą. Būdama edukologijos dalimi, ji tiesiog susipina su daugeliu socialinių ir humanitarinių mokslų, tapdama multidisciplininių studijų objektu. Išnagrinėję dabar egzistuojančių studijų modelius Jungtinėse Valstijose, Lenkijoje, Latvijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, Vokietijoje, esame įsitikinę, kad mums priimtinausias yra Rusijos, Vokietijos ir iš dalies Jungtinių Valstijų profesionalų rengimo modelis. Tiek Rusijoje, tiek Vokietijoje abiejų krypčių (socia-

linės pedagogikos ir socialinio darbo) specialistai rengiami tose pačiose studijų programose, socialiniams pedagogams teikiant papildomus pedagoginius, psichologinius kreditus. Socialinis pedagogas gilinasi į individualaus priėmimo, lygių galimybių įtvirtinimo, vaiko gerovės, vaiko apsisprendimo pripažinimo, konfidencialumo, atsakomybės bei kompetencijos principus, remiasi profesinio rengimo standartu ir pareigybės aprašu. Vertinant profesinį socialinių pedagogų pasirengimą pirmiausia vertinami ne intelektiniai kriterijai, t. y. rašymo ir kalbėjimo įgūdžiai, bet komunikacijos gebėjimai, atvirumas, tolerancija, sugebėjimai atsižvelgti į skirtingas nuomones, jautrumas socialinėms problemoms.

Kiekviena visuomenė turi rasti vietos visiems savo nariams ir suteikti jiems galimybę įnešti savo kūrybinį indėlį į visumą. Tuo rūpinasi socialiniai darbuotojai, o nuo 1999 metų ugdymo ir kitose institucijose vis plačiau įsitvirtinantys socialiniai pedagogai, kurių pagrindinis rūpestis – vaikų gerovė. Socialinių paslaugų plėtrą reglamentuojantys įstatymai galioja visoje Vakarų Europoje, ypač detalios vaikų gerovės sistema suplanuota Kanadoje, o iš Rytų Europos kraštų ryškiai išsiskiria Vengrija. Dauguma kraštų paskutiniame XX amžiaus dešimtmetyje ypač aktyviai pasisako už socialinių paslaugų ir joms skiriamų lėšų decentralizavimą. Paprastai savivaldybės, o dažnai ir dar smulkesni savivaldos institutai įgaliojami prisiimti atsakomybę už socialinių paslaugų teikimą jos teritorijoje gyvenantiems asmenims. Biudžetuose planuojamos lėšos socialinėms paslaugoms finansuoti, savivaldybių globos ir rūpybos (vaikų gerovės Kanadoje ar kt.) skyriuose numatomos lėšos vienkartinę paramą teikti. Parama skiriama pagal skirtingus juridinius dokumentus, tačiau juose paprastai numatoma skirti paramą asmenims, atsidūrusiems ekstremaliose situacijose — mirties, nelaimės, ligos ir kitais atvejais, be to, remiami beglobiai vaikai, rūpinamasi elgetų, atskirų socialinių grupių (pvz., čigonų) socialine integracija. Paprastai į socialinių paslaugų teikimo veiklą skatinamos ištraukti ne tik valstybės institucijos, savivaldybės, bet ir nevyriausybinių organizacijų, privatūs asmenys, kurių teikiamos socialinės paslaugos paprastai yra ženkliai pigesnės ir kokybiškesnės.

Socialinių paslaugų infrastruktūra turėtų:

- skatinti naujų paslaugų rūšių plėtojimą;
- mažinti regioninius ir socialinių grupių skirtumus;
- skatinti naujų darbo vietų kūrimą ir užimtumą.

Socialinio darbuotojo (pedagogo) profesija turi savo pareigybės taisyklių rinkinį. Prancūzijos nacionalinė socialinių darbuotojų asociacija išleido Deontologijos kodeksą. Laikui bėgant jis kito, buvo pritaikytas prie naujų socialinių kultūrinių sąlygų. Tarptautinė socialinių darbuotojų federacija 1976 metais patvirtino kodeksą, kuriame pateikiami viso pasaulio socialinių darbuotojų profesinės etikos pagrindai. Šiose taisyklėse nurodomi **pagrindiniai veiklos principai**:

- **Kiekviena gyva būtybė yra unikali ir turi turėti teises galias nepriklausomai nuo kilmės, lyties, amžiaus, tikėjimo, ekonominės ir socialinės padėties visuomenėje, kurioje gyvena.**
- **Kiekvienas asmuo turi teisę į normalų gyvenimą, nežeminantį jo orumo ir sudarantį galimybes socialinei raidai ir saviraiškai, bet netrukdančią tokiai pat kitų asmenų teisei.**
- **Kiekviena visuomenė, nepaisant jos sąrangos ir struktūros, turi suteikti savo nariams kiek įmanoma palankesnes raidos sąlygas.**
- **Socialinio darbuotojo (pedagogo) pareiga — žiniomis ir sugebėjimais tarnauti asmenims, grupėms, bendruomenėms; užtikrinti jų sklaidą, spręsti sunkumus, kylančius tarp asmens ir visuomenės, padėti spręsti problemas, kurios atsiranda nenumatytose situacijose.**

Privataus gyvenimo apsaugos garantijos Lietuvoje buvo aiškiai įvardytos dar 1970 metais (Civilinio kodekso 9 str.). Bet dar iki šios datos tokią teisę garantavo Baudžiamojo kodekso 378 str., nurodamtis saugoti profesines paslaptis. Šis straipsnis taikomas visiems asmenims (dėl savo padėties, pareigos, laikinų ar nuolatinių funkcijų), saugantiems

jiems patikėtas paslaptis. Šiai kategorijai priklauso socialiniai pedagogai ir darbuotojai.

Šie įstatymai formuluoja socialinio darbuotojo (pedagogo) išipareigojimą ir pareigą neplatinti konfidencialių faktų, sužinotų, atliekant savo profesines pareigas. Profesinė paslaptis apsaugo klientą, garantuoja jo privataus gyvenimo apsaugą ir užtikrina, kad jis gali pasitikėti socialiniu darbuotoju.

Profesinė paslaptis jokiais būdais nėra privilegija arba alibi. Priešingai, ji sukuria socialinio pedagogo (darbuotojo) autonomiškumą ir nepriklausomybę, supratimą, kaip svarbu yra saugoti vaikų, kitų klientų, socialinių partnerių pasitikėjimą. Norint garantuoti asmens konfidencialumą, būtina laikytis tam tikrų sąlygų, pvz., griežtai saugoti asmeninius duomenis ir bylas, gaunamą ir siunčiamą korespondenciją, liečiančią privatų asmenį. Antra vertus, grupinis darbas apsunkina tokią procesą, o juolab sunkiau socialiniam pedagogui, kuriam dirbant su vaikais ir pedagogais, informacija plinta ir iš jų. Tačiau nepaisant kylančių sunkumų, net kai būtina dalytis informacija, reikia siekti konfidencialumo. Nėra bendrų šių prieštaravimų sprendimo būdų, kiekvienoje individualioje situacijoje socialinis pedagogas savo problemas turės spręsti individualiai. Saugodami klientų pasitikėjimą socialiniai pedagogai (darbuotojai) privalo ne tik saugoti savo klientų paslaptis, bet ir supažindinti juos su visa su jais susijusia informacija: raštais, bylomis, korespondencija ir t. t.

Lietuvoje 1996 metais priimtame Socialinių paslaugų įstatyme suformuluotos ir apibrėžtos socialinių paslaugų teikimo nuostatos. Socialinės paslaugos teikiamos **toms asmenų grupėms, kurios yra tiesiogiai paliestos skurdo ir nepriteklių bei labiausiai pažeidžiamos:**

- našlaičiams,
- beglobiams vaikams,
- benamiams,
- bedarbiams,

- neįgaliesiems,
- seniems žmonėms,
- asmenims, grįžusiems iš įkalinimo įstaigų,
- alkoholikams ir narkomanams,
- psichinių problemų turintiems asmenims ir pan.

Pirmas specialisto, kuris sugebėtų vykdyti pozityvią socializaciją, prevencijos programas ugdymo institucijose ir galėtų valdyti šį procesą, t. y. socialinio pedagogo poreikį Lietuvoje pagrindė prof. B. Bitinas, o pirmas šių specialistų įtraukimo į veiklą pedagoginis eksperimentas atliktas Kaune, Palemono mikrorajone. Eksperimentui vadovavo prof. B. Bitinas, o eksperimentą organizavo edukologijos daktarai **I. Leliugienė ir R. Lengvinas**, kurie tuo metu dirbo mokyklų vadovais ir buvo socialinio pedagogo veiklos mokykloje ir bendruomenės telkimo eksperimento dalyviai. Socialiniai pedagogai Lietuvoje **prof. B. Bitino iniciatyva** pradėti rengti 1990 metais Vilniaus pedagoginio instituto (dabar universiteto) Istorijos ir pedagogikos fakultete, pagal istorijos mokytojo ir socialinio pedagogo rengimo programą. Tuo metu, kai Vilniaus, Vytauto Didžiojo universitete prasidėjo pirmosios diskusijos apie socialinio darbo specialistų rengimą ir šios sąvokos įtvirtinimą, Vilniaus pedagoginiame universitete buvo pradėti rengti socialiniai pedagogai. Pirmieji absolventai sėkmingai pratešė studijas pagal magistro programą, pradėjo rengti daktaro disertacijas, ir šiandien jau turime pirmuosius socialinės pedagogikos daktarus, parengtus Vilniaus pedagoginiame universitete. Nuo 1995 metų šiame universitete Pradinio ugdymo ir socialinės pedagogikos, vėliau Pedagogikos katedroje rengiami edukologijos magistrai, turintys socialinės pedagogikos specializaciją. Socialinės pedagogikos katedra Vilniaus pedagoginiame universitete įsteigta 2000 metais vasario 1 dieną. Šiuo metu universitete socialinę pedagogiką stacionariame, vakariniame, neakivaizdiniame skyriuose ir pagal magistro studijų programą studijuoja per 1000 studentų. Edukologijos magistro studijas, kurių specializacija — socialinė pedagogika, baigė 163 magistrai. Katedroje šeši doktorantai

tęsia pasirinktas studijas.

Vienas pirmųjų lietuvišką socialinės pedagogikos apibrėžimą pateikė šviesios atminties prof. J. Vaitkevičius, jis teigė, kad: *socialinė pedagogika — pedagogikos mokslo šaka — viena iš antropologinių mokslo šakų, tiria žmogų jai būdingu požiūriu – socialinių kultūrinių jo gyvenimo sąlygų fone, ieško būdų, kaip pažinti žmogų grupėje, visuomenėje, visuomenės istorinėje raidoje ir rasti priemones, kaip daryti jam įtaką, padėti jam, patekus į keblią padėtį, pritaipyti socialinėje aplinkoje, išmokyti jį kaip grupės narį, subjektą, pažinti aplinką, save ir pačiam socializuotis, netgi keisti aplinką atsisivėlgiant į savo poreikius ir galimybes.*[35]

Socialinės pedagogikos objektas — institucijų, atliekančių ugdomąją funkciją, ir asmens sąveika siekiant sėkmingos vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos.

Mūsų supratimu, **Socialinė pedagogika — socialinių mokslų šaka, nagrinėjanti vaikų (asmenų nuo gimimo iki 18 metų) gerovės raidą ir socialinį ugdymą, jų sėkmingos socializacijos proceso organizavimą bei valdymą makrosociume ir mikrosociume.** Iš apibrėžimo matome, kad socialinė pedagogika yra teorija, ieškanti praktikoje atsakymo, kaip užtikrinti vaikų gerovę.

Pagrindinės socialinės pedagogikos tyrimų kryptys: ugdymo funkcijas atliekančių institucijų sąveika kaip vaikų socializacijos veiksnys, vaikų gerovės raida, deviantinio vaikų elgesio prevencija, vaikystės apsauga ir pedagoginė viktimologija, vaikų savimonės, socialinio aktyvumo, gebėjimo adaptuotis besikeičiančioje aplinkoje skatinimas, prevencijos, socializacijos pedagogika. Tačiau socialinė pedagogika domisi ir kitomis su vaiko gerove ir jo pilietine branda susijusiomis problemomis.

Vaiko gerovę mes suprantame kaip socialinį pedagoginį procesą, kuris plečia vaikų pasirinkimo galimybes. Rinktis vaikai gali iš begalinio skaičiaus alternatyvų, tačiau kiekvienas vaikas pirmiausia turi turėti galimybę sveikai ir socialiai pavalgyti, gyventi saugioje aplinkoje, turėti galimybes gauti žinių ir tobulinti savo gebėjimus.

Ratifikavusios Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtą Vaiko teisių konvenciją, valstybės prisiėmė visas pareigas, susijusias su šio dokumento nuostatų įgyvendinimu. Turime pripažinti, kad šiandien Lietuvos valstybė, kaip ir daugelis kitų valstybių pasaulyje, nevykdo savo pažadų, kuriuos duoda vaikams, nesugeba tinkamai užtikrinti vaikams pagrindinių socialinės raidos pasirinkimo galimybių, net ir tokių kaip būti saugiam ar socialiai pavalgyti. Ištekliai vaikams, pažadėti pasaulio viršūnių susitikime ir nacionaliniu, ir tarptautiniu lygiu, dar nebuvo iki galo materializuoti. Vis dar išlieka svarbių problemų: kasmet pasaulyje miršta daugiau nei 10 milijonų vaikų, nors daugeliui šių mirčių galėtų būti užkirstas kelias; 100 milijonų vaikų vis dar nelanko mokyklos, 60 procentų iš jų sudaro mergaitės; 150 milijonų vaikų kenčia nuo netinkamos mitybos; o AIDS/ŽIV plinta katastrofišku greičiu. Vis dar išlieka nuolatinio skurdo, atskirties ir diskriminacijos bei neadekvataus investavimo į socialines paslaugas problemos. Skolų naštos, besaikės karo išlaidos, nacionalinių saugumo reikalavimų nesilaikymas, ginkluoti konfliktai, okupacija, įkaitų ėmimas ir visos terorizmo formos (kaip ir efektyvus išteklių panaudojimo stoka), tarp kitų veiksnių, gali apriboti nacionalines pastangas kovoti su skurdu ir užtikrinti vaikų gerovę. Milijonų vaikystė toliau yra niokojama kenksmingo ir išnaudojamo darbo, prekybos vaikais, įskaitant ir paauglius, bei kitų prievartos formų, nepriežiūros, išnaudojimo ir smurto.

Vienos iš svarbiausių socialinės pedagogikos funkcijų:

- apibendrinti visuomenės sukaupą socialinę patirtį vaikų gerovės srityje;
- tirti vaikų pasirengimą gyventi realiomis istorinėmis sąlygomis, atsižvelgiant į atskirų visuomenės grupių gyvenimiškus poreikius ir įvairių kraštų sukauptus teigiamus (pozityvius) scenarijus siekiant vaikų pilietinės brandos ir gerovės.

Šiuo aspektu atkreiptinas dėmesys į vaiko vertybines orientacijas, kurias formuoja šeima, mokykla, aplinka, taip pat pati asmenybė, siekdama keisti ir tobulinti save kaip subjektą.

Socialinės pedagogikos dalyku A. V. Mudrik (1994) laiko: žmogaus ugdymą sociume;

- augančio žmogaus prisitaikymą prie socialinės kultūrinės aplinkos ir aplinkos prie asmenybės;
- ugdomąją-lavinamąją pagalbą žmogaus socialinio tapsmo laikotarpiu; socialiai neapsaugotos asmenybės palaikymą;
- tarpininkavimą, siekiant gyvenimo tikslo, kritiškų ir ekstremalių situacijų metu.

Kauno technologijos universiteto mokslininkai, tyrinėdami socialines problemas, išskiria socialinę edukologiją, kuri, pasak prof. P. Jucevičienės, „būdama multidisciplininio ugdymo šaka, sukuria teorinius pagrindus žmogaus tobulėjimo (ugdymo ir saviugdos), prevencinės perspektyvos numatymo ir realizavimo, įvertinant socialinio ekonominio gyvenimo, mokslo ir technikos, ypač informacinių technologijų, pokyčius.“[36]

Socialiniai pedagogai, siekdami įgyvendinti uždavinius, keliamus Lietuvos Respublikos švietimo reformos, siekia įgyti tokias profesines kompetencijas, kad gebėtų sudaryti tolygias socialines ir edukacines ugdymosi sąlygas visiems mokyklinio amžiaus vaikams ir paaugliams, vykdyti pozityviosios socializacijos programas, sustiprinti prevencinį darbą mokyklose, su šeimomis ir institucijomis, užtikrinančiomis vaikų teises, saugumą ir socialines garantijas, fiziologinių ir psichologinių poreikių tenkinimą.

Socialinės institucijos (*lot. institutum — nuostata, įstaiga, institutio — nustatymas, sutvarkymas*) yra istoriškai susiklosčiusios bendros žmonių veiklos formos. Socialinė institucija — organizuota ryšių ir socialinių normų sistema, kuri sujungia reikšmingas visuomenės vertybes ir procedūras, patenkina visuomenės pagrindines reikmes. Terminas „socialinės institucijos“ (socialiniai institutai) vartojamas pačiomis įvairiausiomis reikšmėmis. Kasdieninėje šnekoje institucija:

- yra nusistovėjęs normų ir vertybių modelis;
- organizuoja socialinį gyvenimą ir atlieka socialines funkcijas.

Kai kurios institucijos, tokios kaip šeima, religija, švietimas, vyriausybė, parlamentas, atlieka lemiamą vaidmenį, susijusį su visos visuomenės gerove. Šiuolaikinėse visuomenėse didesnė kasdieninio gyvenimo dalis vyksta specializuotose institucijose. Įgūdžių ir vertybių mokoma šeimose ir mokyklose, ekonominis gyvenimas, paskirstymas ir mainai vyksta parduotuvėse, įstaigose, gamyklose, turguose ir biržose. Ir nors šiandieninės institucijos yra labiau specializuotos nei anksčiau, jas jungiantys žmonės save priskiria kelioms institucijoms. Visi asmenys tradicinėse visuomenėse dalyvauja šeimos, ekonominiam gyvenime, vaikai jungia šeimas su ugdymo institucijomis, ligos atveju mus gydo medikai, piliečiai moka mokesčius, dalyvauja rinkimuose, simpatizuoja arba aktyviai dalyvauja vienu ar kitu partijų veikloje, dalyvauja nevyriausybinų organizacijų veikloje ir kt. Šeima ir mokykla labiausiai padeda vaikams socializuotis. Tačiau socializacijos procese dalyvauja ir kitos institucijos. **Institucijos yra susiformavę socialiniai gyvenimo organizavimo būdai**, bet jie ne visada yra stabilūs ir saugūs. Institucijos gali būti stiprios ar silpnos ir tai daugiausia, esant demokratinei visuomenės santvarkai, susiję su tuo, kaip joms pavyksta prisitaikyti prie socialinių permainų. Lietuva institucijų pertvarką ypač ryškiai patyrė, prasidėjus nepriklausomybei, kai daugelis institucijų suiro ar buvo suardytos, kai kurių institucijų pertvarka tęsėsi iki šiol.

Kiekviena institucija atlieka jai būdingą funkciją. Turime omenyje pagrindines, t. y. švietimo, šeimos, socialinės globos, valstybės funkcijas atliekančias institucijas. Visos socialinės institucijos atlieka joms būdingas socialines funkcijas. Faktiškai visos socialinės institucijos susiformuoja ir funkcionuoja tenkindamos vieną ar kitą socialinį poreikį. Kai šis poreikis tampa nebereikalingas — institucijos gyvavimas tampa bereikšmis ir ji per tam tikrą laiką nunyksta. Literatūroje išskiriami **penki pagrindiniai žmogaus poreikiai, tiek pat galima išskirti pagrindinių socialinių institucijų**:

- **giminės pratęsimo poreikis** — šeimos ir santuokos institucija;
- **socialinės tvarkos ir saugumo poreikis** — politinės institucijos, valstybė;
- **poreikis gauti egzistavimo priemonės** — ekonominės institucijos, gamyba;
- **poreikis perduoti žinias, augančios kartos socializacija** — švietimo plačiąja prasme institucijos, įtraukiant mokslą ir kultūrą;
- **poreikis, sprendžiant dvasines, gyvenimo prasmės problemas** — religinės institucijos.

Socialinės problemos lydi žmogų visą gyvenimą. Problemų pobūdis keičiasi, įgauna skirtingas formas ir įvairiais būdais veikia žmogaus egzistenciją. Irena Lukoševičienė (1995) teigia, jog žmogus yra glaudžiai susijęs su daugybe dalykų ir su visa jį supančia aplinka, todėl sunku išsivaizduoti, kad sunkumai vienoje kurioje nors srityje nepaveiktų visumos. Valstybė paprastai prisiima atsakomybę už savo gyventojų visokeriopą saugumą ir tai užtikrina, vykdydama priimtus socialinės apsaugos įstatymus, ratifikuodama socialines chartijas, prisiimdama praktinių socialinių problemų sprendimus. Visuomenei, kuri suvokia skirtumus, esančius tarp žmonių ir jų tarpusavio priklausomybę, yra svarbu jausti tarpusavio atsakomybę, pagalbą ir visų supratimą, siekiant bendrų tikslų. Svarbiausią vaidmenį šiame asmenybės ir visuomenės įvairialypių sąveikų ir siekių kontekste vaidina asmenybės individualios galimybės dalyvauti socializacijos procese. **Socializacija**, pasak Juozo Vaitkevičiaus (1995), — žmogaus adaptavimasis jį supančių žmonių bendrijoje. Jis reiškiasi tuo, kad žmogus, gyvendamas grupėje, visuomenėje, perima grupės, visuomenės patirtį, papročius, kalbą ir kt., t.y. perima žmonijos sukurtą kultūrą ir taip tampa visavertis tos visuomenės narys. Žmogus tampa socialus, gyvendamas tarp žmonių, perimdamas žmogiškųjų santykių įvairovės patirtį, suvokia pats save, įgyja tapatumo bei išskirtinumo iš kitų jausmą. Socializacijos procesas skirtingais žmogaus amžiais vyksta netolygiai. Tai lemia biologiniai žmogaus brendimo veiksniai, socialinė aplinka ir paties žmogaus santykis su aplinka. Pasak psichologo G. Valicko,

nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirkų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizaciją, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu[37]. Socializacijos pobūdį lemia gausybė veiksnių, kuriuos santykinai galima skirstyti į kryptingą auklėjimą ir mokymą, atsitiktinius ir stichiškus aplinkos poveikius bei individualius asmenybės bruožus. Atsižvelgiant į šeimos svarbą, teisės normos įtvirtina siekį užtikrinti šeimai deramą pagarbą visuomenėje, ją rūpintis ir ją remti, garantuoti vaikams saugią aplinką šeimoje.

Tiek kituose pasaulio kraštuose, tiek Lietuvoje gyvenantys vaikai sudaro ženklią gyventojų (Lietuvoje apie trečdalį visos Lietuvos gyventojų) dalį. Vaikų teisių priežiūra, JT vaiko teisių konvencijos bei atskirų valstybių įstatymų priežiūra — viena pagrindinių socialinių pedagogų funkcijų. Didelė dalis socialiai apleistų, sunkiai besiverčiančių šeimų — daugiavaikės ir kaime gyvenančios šeimos. Šiose šeimose augantys vaikai, jų pozityvus užimtumas, lygių ugdymosi galimybių sudarymas — didelis socialinių pedagogų rūpestis. Daugiausia nerimo socialiniams pedagogams kelia asocialios (disfunkcinės) šeimos ir šiose šeimose augantys vaikai. Socialinių pedagoginių sąlygų užtikrinimas šiems vaikams — sudėtinga problema, kurią spręsti socialiniam pedagogui padeda ugdymo institucijos ir vietinės bendruomenės atstovai. Ekstremaliais atvejais (kai kyla grėsmė vaiko saugumui) vaikai paimami iš šeimos ir, esant galimybėms, atiduodami globoti kitai (atraminei) šeimai arba nukreipiami į globos institucijas. Gaila, bet socialinė pagalbos sistema Lietuvoje bei kituose Rytų ir Pietų Europos kraštuose dar negali nors kiek daugiau padėti biologinei šeimai, sprendžiant jos socialines problemas. *Sudėtinga socialinė ekonominė situacija sąlygoja tokius reiškinius kaip socialinė atskirtis, nusikalstamumo augimas. Vaikų ir paauglių nusikalstamumas yra viena iš skaudžiausių socialinių problemų visame pasaulyje. Ši tendencija kelia susirūpinimą, nes beveik pusė nusikaltusių asmenų priklauso 14–21 metų jaunimo grupei. Ypač sparčiai plinta narkomanija, kiti žalingi įpročiai, kurie įtraukia vis daugiau moksleivių bei jaunimo, kelia pavojų žmonių sveikatai, intelektiniam potencialui ir socialinei plėtrai, sudaro sąlygas organizuotam nusikalstamumui plisti, kelia*

grėsmę visuomenei.

Socialinė ekonominė situacija apsunkina mokyklų ir kitų ugdymo bei globos įstaigų darbą, jos yra nepajėgios spręsti daugumos problemų, su kuriomis susiduria mokiniai, mokinių tėvai ir pedagogai, todėl didėja nelankančių mokyklos, nusikalstančių, vartojančių narkotikus, alkoholi mokinių skaičius. Ir nors kai kurios problemos, tokios kaip vaikų maitinimas, pavežėjimas, socialinė pedagoginė pagalba ir kt. pradėtos spręsti, tačiau ir jos neapima visų vaikų, gyvenančių Lietuvoje, poreikių.

Socialinės pedagogikos studijos bei socialinių pedagogų rengimas susijęs su daugeliu tarptautinių juridinių aktų bei Lietuvos Respublikos įstatymų. Primename tuos dokumentus, kurie tiesiogiai susiję su vaiko gerovės ir socializacijos užtikrinimu.

Vaikų saugumas daugeliu atvejų priklauso nuo konkrečių istorinių bei kultūrinių visuomenės sąlygų. Tam tikra istorinė epocha, tradicijos, religija formuoja savitą požiūrį į vaiką, jo ugdymą ir socializaciją, pateikia skirtingą vaiko sampratą. Kaip jau minėjome, keičiantis istoriniams laikams, vaikas buvo traktuojamas įvairiai: kaip miniatiūrinis suaugusysis, kaip neturintis pakankamai jėgų žmogus ir pan. Bendras vaiko apibrėžimas buvo suformuluotas **1989 m. priimtoje Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje**: „vaikas — kiekviena žmogiška būtybė, neturinti 18 metų, jei pagal jam taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama vėliau“ (Vaiko teisių konvencija). Be šio pagrindinio dokumento, kurį Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. liepos 3 d., socialiniams pedagogams (darbuotojams) svarbi **JT visuotinė žmogaus teisių deklaracija**, pasirašyta 1948 metais; **Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija**, pasirašyta 1950 metais Romoje; **Europos socialinė chartija**, pasirašyta 1961 metais Turine. Šie dokumentai įpareigoja valstybes įregistruoti vaiką tuoj po jo gimimo ir nuo gimimo momento jis turi teisę į vardą ir pilietybę. Kiek tai įmanoma, vaikas turi teisę žinoti savo tėvus ir būti jų globojamas. 1997 m. spalio 16 d. įstatymu Nr. VIII-457 ratifikuota 1993 m. gegužės 29 d. **Haagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio**

įvaikinimo srityje, kuri Lietuvoje įsigaliojo nuo 1998 m. rugpjūčio 1 d. (Valstybės žinios, 1997 11 07, Nr.101-2550). **Tarptautinis socialinių darbuotojų deontologijos kodeksas**, apibrėžiantis socialinių pedagogų (darbuotojų) etiką, patvirtintas Tarptautinės socialinių darbuotojų federacijos 1994 metų rugpjūtį Šri Lankoje.

Socialinių paslaugų sferos situacija nuolat keičiasi visame pasaulyje. Tiek praktika, tiek teorija dar tik formuojasi. Po Antrojo pasaulinio karo daugelis europiečių iš naujo permastė vertybes ir požiūrį į žmogų. Kūrėsi naujos socialinės institucijos ir tarnybos, o kartu su jomis atsirasdavo naujų problemų: kaip optimaliausiai suderinti teorines ir praktines žinias. Jauni diplomuoti socialinės veiklos specialistai negalėdavo rasti darbo, nes ilgą laiką Europoje buvo tvirtinama, kad socialiniame edukaciniame darbe svarbiausia yra praktinė patirtis ir pašaukimas. Darbo ir elgesio taisyklės buvo perduodamos tradicijų, moralinių vertybių ir nuostatų forma. Jos atsispindėjo švietimo ir lavinimo programose, tačiau konkrečiai niekur nebuvo apibrėžiamos. Ilgainiui iškilo ne tik filantropijos, pasiaukojimo, bet ir profesinės etikos problemų, nes socialiniams darbuotojams buvo iškeltos pirmosios bylos. Kuriant naujas darbo metodikas dėl efektyvumo buvo pamirštama etika. Pasikeitė visuomenės socialiniai ir profesiniai santykiai: socialinių darbuotojų „klientai“ pamažu tapo „partneriais“. Vis aiškiau suvokiama komandinio darbo svarba, diskutuojama dėl neutralumo, t.y.: ar socialinis darbuotojas (pedagogas) gali turėti savo vertybių sistemą. 1981 metais NSDA generalinė asamblėja patvirtino antrąjį, o 1994 trečiąjį Deontologijos kodeksą. Kodeksui didelę įtaką darė tokios socialinės kultūrinės sąlygos:

- *Decentralizacijos įstatymai* (Prancūzijoje 1982 m. ir vėlesni) smarkiai pakeitė socialinį darbą. Didžioji dalis atsakomybės perduodama departamentams, valstybei lieka maža atsakomybės dalis.
- *„Pilietiškumo“ sąvokos evoliucija*, įrašyta įstatymuose, reguliuojančiuose administracijos ir visuomenės santykius.
- *Techninė pažanga*: biuro įranga, informacijos perdavimas, komunikacijos; medicinos priežiūros tobulėjimas.

- „Naujos“ problemos: nedarbas, AIDS, skurdas, paauglių nusikaltamumas, narkomanija.

Socialiniams darbuotojams svarbiausi pakeitimai, susiję su profesinės paslapties saugojimu. *Nauji įstatymai*, nauji dekretai, naujos sutartys paskatino priimti Tarptautinį socialinių darbuotojų deontologijos kodeksą. Remiamdamasi šiuo kodeksu Lietuvos socialinių darbuotojų asociacija 1998 m. parengė Lietuvos socialinių darbuotojų etikos kodeksą. Šiuose dokumentuose yra pabrėžiama socialinio darbuotojo dorovinė atsakomybė klientams, bendravimo su jais taisyklės ir elgesio reikalavimai, nurodymai, ką socialinis darbuotojas turi daryti ir ko nedaryti, atlikdamas savo profesines priedermes, koku pagrindu turi palaikyti santykius su bendradarbiais, kitais specialistais ir darbdaviais. Iš etinių orientyrų akcentuojama pagarba klientui, jo orumui, teisės suteikimas jo laisvam apsisprendimui, grindžiant santykius su klientu nuoširdumu bei dėmesiu jam. Daugumoje kitų Vakarų Europos kraštų (Anglijoje, Belgijoje, Ispanijoje, Liuksemburge, Suomijoje, Lenkijoje), kaip ir Prancūzijoje, etikos kodeksai teisiškai įteisinti ir galiojantys; Airijoje, Italijoje, Šveicarijoje specialistų pripažįstami, bet neįteisinti, Olandijoje galioja tik privačiai praktikai. Lietuvoje priimtas Socialinių darbuotojų etikos kodeksas iš dalies atspindi socialinių darbuotojų profesinės etikos raidą, tačiau jį reikėtų papildyti arba parengti naują dokumentą, orientuotą į socialinių pedagogų specifiką. Pagrindiniai socialinių pedagogų etikos principai pateikti profesiniame standarte, kvalifikacijos reikalavimuose ir pareiginiuose nuostatuose. Socialiniam pedagogui juridškai apsibrėžti savo atsakomybę ir kompetenciją padeda daugybė įstatymų ir poįstatyminių nuostatų. **Lietuvos Respublikos Konstitucijos** 41 straipsnyje privalomas mokslas nustatytas asmenims iki 16 metų. Joje rašoma, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas. Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę (Konstitucija, 38 straipsnis, p. 25). **Šeimos, Baudžiamasis, Civilinis kodeksai** socialiniams pedagogams yra svarbūs tiek, kiek jie susiję su vaiko teisių gynimu. Profesionalią pagalbą prireikus teikia teisininkas profesionalas. Socialinis pedagogas yra vaiko atstovas, todėl turi išmanyti kodeksų subtilybes, jų pasikeitimus vaiko naudai. **Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas** grindžiamas

humanistinėmis tautos ir pasaulio vertybėmis, demokratijos principais bei visuotinai pripažįstamomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Švietimas lemia krašto kultūrinę, socialinę bei ekonominę pažangą, stiprina žmonių ir tautų solidarumą, toleranciją, bendradarbiavimą. Šis įstatymas užtikrina visapusišką asmenybės ugdymą nuo ikimokyklinio iki aukštojo išsilavinimo. Svarbu, kad įstatyme išskirtas neformalus ir papildomasis ugdymas bei vaikų, turinčių fizinių ar psichinių raidos sutrikimų, ugdymas, apibrėžta socialinė pedagoginė pagalba. **Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymas** nustato vaikų įdarbinimo galimybes. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu **priimtoje Jaunimo politikos koncepcijoje** (Valstybės žinios, 1996 07 10, Nr.65-1537) apibrėžiamas jaunimas kaip asmenų grupė nuo 16 iki 29 metų. Šeimų ir jos narių migracija, vaiko ar jo tėvų pareiškimus dėl įvažiavimo į valstybę dalyvę arba išvykimo iš jos, kad šeima galėtų susijungti, Lietuvos Respublikoje reguliuoja **Emigracijos įstatymas** ir **Įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties**.

Socialinių pedagogų partnerės regionuose — vaikų teisių apsaugos tarnybos, kurių veikla reglamentuojama **Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatais**. Įvairinimo problemas koordinuoja **Įvairinimo tarnyba prie Socialinės ir darbo ministerijos**. Socialinių paslaugų plėtojimo teisinį pagrindą sudaro 1996 metais priimtas **Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas**. Tai pirmas įstatymas, įvardijantis, kas yra socialinės paslaugos, kas jų teikėjai ir gavėjai. Šiame įstatyme įtvirtinta nuostata, kad pagrindinis socialinių paslaugų tikslas yra patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sukurti gyvenimo sąlygas, kurios nežlugdo žmogaus orumo, kai asmuo pats negali savimi pasirūpinti. Galutinis socialinių paslaugų uždavinys yra grąžinti galimybę pasirūpinti savimi ir integruotis į visuomenę. Šiuo įstatymu įteisinama socialinio darbuotojo pareigybė, funkcijos ir kvalifikacija. 2000 metais patvirtintas **Socialinį darbą dirbančių darbuotojų pareigybių sąrašas**. Įsakyme įvardyti savivaldybių socialinės paramos skyrių, vaikų teisių apsaugos tarnybų, stacionarių ir nestacionarių socialinės globos įstaigų darbuotojų konkrečių pareigybių pavadinimai ir apibrėžiama veiklos sritis. **Lietuvos Respublikos valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms**

vaikus, įstatymas reglamentuoja valstybinių pašalpų mokėjimą vaikams auginančioms šeimoms, kurioms labiausiai reikalinga valstybinė socialinė parama, taip pat našlaičių, likusių be tėvų globos vaikų rėmimą. Tam tikros socialinės lengvatos vaikui arba jo tėvams yra nustatytos ir kituose teisės aktuose: Valstybinio socialinio draudimo įstatyme, Fizinį asmenų pajamų mokesčio laikinajame įstatyme, Gyventojų pajamų garantijų įstatyme, Vyriausybės nutarime „Dėl užmokesčio už vaikų išlaikymą ikimokyklinėse įstaigose.“

JT vaiko teisių konvencijoje pripažįstama, kad vaikas, turintis fizinę ar psichinę negalia, turi gyventi visavertį ir prideramą gyvenimą, kuris garantuotų jo orumą, ugdytų pasitikėjimą savimi ir leistų aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje. **Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas** nustato asmenų, kurie naudojami psichikos sveikatos priežiūra, teises, psichikos sveikatos priežiūros tvarką ir kontrolę. **Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas** nustato specialiojo ugdymo sistemos sandarą, valdymo bei specialiųjų poreikių asmenų ankstyvojo ir ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo, papildomojo ugdymo, profesinio ir aukštesniojo mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo organizavimo pagrindus. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtinta **Vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo tvarka**, kurioje apibrėžti vaikų vasaros stovyklų tipai, nusakyta, koku būdu Vyriausybė remia vaikų vasaros poilsį. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino **Nacionalinę vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programą**, taip pat **Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programą**, kuri skirta lankstesnei švietimo sistemai kurti, kad būtų labiau atsižvelgta į įvairias vaikų reikmes, jiems labiau sektųsi mokslas ir būtų įgyvendinta atviros mokyklos idėja.

Apibendrinant analizuojamas mintis, galime daryti **išvadas**, kad:

- **Socialinės veiklos (socialiniai pedagogai, socialiniai darbuotojai, laisvalaikio pedagogai (animatoriai), globos pedagogai ir kt.) specialistų rengimo tradicija skaičiuoja antrąjį šimtmetį, tačiau socialinės edukacinės, filantropinės, labdaringos veik-**

los užuomazgų galime rasti dar antikoje, ši tradicija plėtojama viduramžiais, naujaisiais laikais, kol susiformuoja amerikietiška ir europinė socialinės veiklos specialistų rengimo tradicija.

- Europos Tarybos, Jungtinių Tautų, kiti tarptautiniai dokumentai plečia vaikų ir suaugusio asmens pasirinkimo galimybes, praktinis kraštų gyvenimas vis labiau remiasi demokratija ir žmogaus (taip pat vaiko) teisių gerbimu, siekiant išvengti smurto bei karo ir sudaryti sąlygas saugiam ir pasiturinčiam gyvenimui.
- Globaliame pasaulyje pagrindinės socialinės veiklos sampratos ir dimensijos toliau tobulinamos ir nuolat kinta, tačiau vis daugiau socialinių problemų, socialinės raidos tendencijų, net socialinės raidos rodikliai, socialinio darbo ir socialinės edukacijos terminai vienodėja. JT visuotiniai pranešimai apie žmogaus socialinę raidą, kiti tarptautiniai dokumentai apibendrina kraštų patirtį šioje srityje, ir tobulinant socialinę veiklą, juose remiamasi apibendrintomis tendencijomis bei subalansuotais modeliais.
- Ieškoma bendrų tendencijų rengiant šios srities specialistus. Universitetų mobilumas, dėstytojų ir studentų mainai ir stažuotės daro įtaką multidiscipliniams programų ryšiams, programų modulių suartėjimui. Specialistų rengimas derinamas su Europos ir kitų pasaulio kraštų socialiniais iššūkiais.

1.3 Socialinio pedagogo kompetencija

„Dvasinę galią mes įgyjame tikrai tada, kai žmonės pastebi, kad savo sprendimus priimame ne abejingai pagal vieną kartą visiems laikams nustatytus principus, o kiekvienąsyk kovodami už savo humaniškumą. Pernelyg mažai kovojame už tai. Mes, pradedant pačias kukliausias pareigas užimančiu darbuotoju pačioje mažiausioje įmonėje ir baigiant politiniu veikėju, lemiančiu karo ir taikos klausimus, itin dažnai einame

pačiu lengviausiu keliu ir elgiamės nebe kaip žmonės, o kaip tik bendrų interesų vykdytojai. Todėl mes nebetikime teisingumu, kurį nuskaidrina žmoniškumas.” A. Šveiceris. [38]

Socialiniai pedagogai — vaiko gerovės sergėtojai ir vaiko advokatai — siekia apsaugoti tuos, už kuriuos atsako, t. y. mažiausius ir silpniausius piliečius. Šio tikslo jie siekia pasitelkdami humanizmo mąstytojų ir ugdytojų idėjas, iškiliausių praktikų pedagogų, altruistų, dvasinės sferos darbuotojų atsidavimą begalinei būčiai, aukojimąsi visoms būties apraiškoms. Socialinis pedagogas — vienas pagrindinių pozityviosios socializacijos vadovų, socialinės pagalbos proceso koordinatorius ir iniciatorius. Aišku, pozityvioji vaikų socializacija neapsieina be kitų šios srities specialistų, t. y.: be iniciatyvių klasės auklėtojų, mokytojų, nevyriausybinų organizacijų, ypač religinių, atstovų, moksleivių, vaikų bei jaunimo organizacijų iniciatyvų, mokyklų savivaldos projektų, neformaliojo ugdymo institucijų, privačių įmonių ir asmenų pagalbos bei kitų aktyvių pozityviosios vaikų socializacijos dalyvių. Socialiniai pedagogai nenutrūkstantį socialinės pagalbos vaikui procesą organizuoja ir modeliuoja remdamiesi trimis etapais. [39]

Pirmajame „**tiriamąjo — vertinamojo — planavimo**“ etape specialistai dokumentuoja procesą, apklausia vaikus, pedagogus ar kitus asmenis, pranešusius apie problemą, išnacionalizuoja ir aprašo problemą socialiniame ekologiniame kontekste, nustato institucijas, kurios galėtų profesionaliai padėti, sudaro multidimensinį problemos tyrimo planą, nustato procesus ir šio proceso prioritetus, procese dalyvaujančiųjų vaidmenis bei formuluoja oficialų dokumentą (pvz.: Atvejo tyrimo protokolas-sutartis, „N“ situacijos protokolas-sutartis ar pan.).

Antrajame „**problemos sprendimo ir tikslų įgyvendinimo**“ etape socialiniai pedagogai nustato prioritetinius problemos sprendimo uždavinius, numato intervencines ir pedagogikos metodikas, veiklos scenarijus, koordinuoja suplanuotą procesą ir pagal galimybes patys vykdo pasirinktas strategijas, nuolat analizuoja procesą susitikimų-sesijų metu ir tarp sesijų, nustato ir fiksuoja sprendimų kliūtis, siekia situaci-

jos kaitos, tobulindami save ir siekdami užsibrėžto tikslo.

Trečiojo „**galutinio įvertinimo**“ etape socialiniai pedagogai aptaria problemą su auklėtiniu ar suaugusiu klientu, jo artimiausia aplinka, asmenimis, dalyviais sprendžiant problemą, padaro išvadas dėl problemos tendencijų, fiksuoja pagalbos modulio įvertinimą ir savęs išvertinimą, rengia rekomendacijas arba problemos sprendimo aprašymą visiems proceso dalyviams.

Kaip jau minėjome, socialinį atvejį ar procesą analizuojančiam socialiniam pedagogui būtina dokumentuoti procesą. Pabandykite apmąstyti, kiek ir kokių dokumentų reikėtų parengti šioje socialinėje situacijoje, kuri vyko 1996–97 m. vienuose iš laikinųjų globos namų. Primename, kad situaciją suskirstėme trimis etapais:

- **Pirmasis etapas: tyrimas — vertinimas — planavimas:**

Donatas socialinių pedagogų sutiktas elgetaujantis stotyje. Jam keturiolika metų. Yra baigęs tris klases. Rūko, išgeria, kai draugai pasiūlo gėrimų, uosto klijus, yra turėjęs intymių ryšių su turtingais dėdėmis. Pasak vaiko istorijos (legendos), su šeima nepalaiko jokių ryšių. Socialinė pedagogė Sigutė pasiūlo Donatui apsigyventi globos institucijoje, kur yra panašių į jį vaikų. Sigutė susidraugauja su Donatu ir randa panašių muzikinių pomėgių. Po trijų dienų Donatas prisipažįsta Sigutei, kad turi suaugusį, bet nedirbantį brolių ir nedirbančią bei butą praradusią motiną, kuri gyvena pas savo tėvus.

- **Kokios susidarė problemos?** Socialinė pedagogė supranta, kad Donatas dar ja nepasitiki, kuria legendą, todėl pirmiausia jai teko spręsti pavojingą Donato saugumui situaciją — įtikinti jį apsigyventi laikinos globos namuose. Igijusi Donato pasitikėjimą Sigutė sužinojo daugiau informacijos apie vaiko artimuosius.
- **Kurios problemos svarbiausios?** Sigutės nuomone, svarbiausia atkurti prarastus Donato ir jo šeimos santykius ir sužinoti, kuo tikroji Donato istorija skiriasi nuo jo sukurtos legendos. Išsiaiškinti Donato ir jo artimųjų versijas, kodėl Donatas nutolo nuo šeimos. Socialinė pedagogė taip pat pastebi, kad Donatas ne-

adekvačiai keičia nuotaikas, nestabili jo emocinė reakcija į aplinką, todėl paprašo, kad laikinųjų globos namų psichologas skirtų jam laiko psichologinėms konsultacijoms. Kitą dieną socialinė pedagogė apsilanko vaikų teisių apsaugos tarnyboje. Vaikų teisių apsaugos įskaitoje Donatas neįrašytas. Sigutė informuoja atsakingą instituciją raštu. Paliekama visa reikalinga informacija ir kreipiamasi dėl laikinosios vaiko globos. Globa turi būti įforminta per penkias dienas. Tą pačią dieną Sigutė su psichologe apsilanko Donato nurodytu adresu. Nurodytu adresu tikrai gyvena Donato mama. Nedirba jau šešis mėnesius. Sunkiai išgyvena palikta vyro (dėl ekonominių ir šeimos problemų), jaudinasi dėl Donato, tačiau į oficialias institucijas nesikreipia. Pasak motinos, Donatas dažnai skambina. Vyresnysis brolis Tomas dirba statybose, turi daug savų problemų, pasak motinos, nei ja, nei broliu nesidomi. Su motina socialinė pedagogė sutaria dėl pasimatymo su Donatu, gauna Tomo ir buvusio vyro adresus.

- Kokie asmenys dalyvauja situacijoje? Donatas, 14 metų vaikataujantis ir nesimokantis paauglys; Donato motina — ponė Irena, 38 metų bedarbė, negauna nei bedarbio pašalpos, nei išmokų už Donatą, nes nėra oficialiai išsiskyrusi. Motina gyvena pas tėvus pensininkus, kurie ją išlaiko. Tomas, 20 metų Donato brolis, išsilavinimas — nebaigtas vidurinis, dirba laikinai ir neoficialiai — statybose, socialinės paramos negauna. Sigitas — Donato ir Tomo tėvas, gyvena pas ponį J., niekur nedirba.
- Dėl ko kilo problemos? Donatas kaltina motiną, jog ši paliko tėvą, nes tėvas neteko darbo. Donatas ilgisi motinos ir tėvo, prisimena laimingą šeimos gyvenimo laikotarpį, žaidimus su tėvu ir broliu, motinos ruošiamą maistą ir bendras iškylas. P. Irena kaltina vyrą neatsakingai įkeitusį šeimos būstą ir praradusį visas šeimos pajamas, o atsiradus problemoms, palikus ją vieną su vaikais. Tomas kaltina abu tėvus, nes jiems nerūpėjo bendri šeimos interesai, kiekvienas rūpinosi savo gyvenimu. Jam gaila brolio, bet yra įsitikinęs, kad pirmiausia turi pasirūpinti savimi ir savo ateitimi. Pasitarusi su savi-

valdybės socialinės paramos centro ir vaikų teisių apsaugos skyriaus darbuotojais, Sigutė išsiaiškina, kad kai kurias socialines pašalpas šeimai pavyks gauti, laikina globa Donatui skiriama 5 mėnesiams. Sigutė inicijuoja pokalbį su laikinosios globos institucijos vadovais, kartu nusprendžiama, kad institucija yra pajėgi įdarbinti Donato motiną pagalbine darbininke virtuvėje, o brolis gali būti įdarbintas pagalbiniu darbuotoju ūkiniams darbams dviem mėnesiams.

- **Antrasis etapas: problemos sprendimo ir tikslų įgyvendinimas:**

Kartu su ponia Irena, Donatu ir Tomu sudaromas planas trims mėnesiams, kurį pasirašo p. Irena, Tomas, Donatas, Sigutė ir laikinosios globos institucijos vadovas. Ponia Irena ir Tomas įdarbinami laikinos globos institucijoje, Donatas tris mėnesius gauna visą institucijos išlaikymą. Tuo laikotarpiu visiems šeimos nariams teikiama psichologo konsultacija. Sigutė išsiaiškina socialinės paramos centre apie šeimai priklausančias socialines pašalpas. Po trijų mėnesių šeima, išsirūpinusi pašalpas, grįžta gyventi į ponios Irenos tėvų namus. Ponia Irena po trijų mėnesių gauna darbą mokyklos valgykloje, Tomas oficialiai įsidarbina statybos įmonėje, Donatas pradeda lankyti bendrojo lavinimo mokyklos ketvirtą klasę.

- **Trečiasis etapas: galutinis įvertinimas:**

Šeimai išvykus iš laikinosios globos institucijos, po savaitės mokykloje, o po mėnesio šeimoje apsilankė socialinė pedagogė. Pedagogai neturėjo priekaištų dėl Donato elgesio ar mokymosi. Šeimoje socialinė pedagogė rado tvarkingą aplinką, dirbančią motiną ir vyriausiąjį sūnų Tomą. Jų tėvas Sigitas per tą laikotarpį šeimoje nesilankė. Reikia tikėtis, kad šios šeimos problemos ir Donato reikalai išspręsti, norint tuo įsitikinti, reikėtų šią šeimą vizituoti mažiausiai šešis mėnesius. Gaila, bet mūsų nagrinėjamu atveju socialiniai pedagogai tam neturėjo galimybių, o Donato mokykloje nei psichologo, nei socialinio pedagogo nebuvo. Klasės vadovė, kuriai Sigutė paliko savo ir institucijos koordinates, dėl jokių problemų nesikreipė.

Iš šio pagalbos proceso detalizavimo matome, kad socialinis pe-

dagogas atlieka tyrėjo, sistemos vadybininko, tarpininko, koordinatoriaus, grupės nario, konsultanto, pagalbininko, advokato, pedagogo, šeimos terapeuto, individo problemų sprendėjo, proceso vadybininko ir kt. vaidmenis.

Turint omenyje, kad tiek profesionalių socialinių darbuotojų, tiek socialinių pedagogų rengimas Lietuvoje prasidėjo tik antrą dešimtmetį, ši specialybė yra labai jauna. Iš dalies tai lengvina užduotį, nes studijų moduliai ir norminiai dokumentai rengiami, susipažinus su kitų kraštų patirtimi, antra vertus, dokumentai turi būti nuolat tobulinami, atsižvelgiant į praktiką.

Ilinojaus mokyklų socialinių darbuotojų asociacijos tarnyba taip apibūdina mokyklos socialinį darbuotoją:

Mokyklos socialinis darbuotojas yra svarbus mokyklos pedagogų komandos narys, kuris dirba kartu su mokyklos administracijos darbuotojais, mokytojais, vadovais, psichologais, auklėtojais, logopedais, kitais mokyklos darbuotojais. Jis supranta ir paaiškina, kokią įtaką vaikams turi mokykla, šeima ir visa bendruomenė. Mokyklų socialiniai darbuotojai nustato veiksnius, stiprinančius teigiamą mokyklos poveikį mokiniams. Mokyklos socialiniai darbuotojai dirba keturiais lygiais: su mokiniais, tėvais, mokyklų bendruomene, vietine bendruomene.

Pagrindinis socialinio pedagogo profesinės veiklos tikslas — vaiko gerovės siekis, ankstyvoji prevencija, socialinių įgūdžių ugdymas, vaikui reikalingų socialinių paslaugų suteikimas, sudarant prielaidas sėkmingai augančio žmogaus socializacijai ir pilietinei brandai.

Socialinio pedagogo paskirtis — būti vaiko advokatu visose vaikui svarbiose situacijose. Remiantis šia pagrindine teze galime pažymėti, kad socialiniam pedagogui **būtina išklaudyti vaiko problemas**, stengtis **palaikyti vaiką ar jo globėjus**, būti tarpininku tarp vaiko ir kitų specialistų, siekti padėti spręsti iškilusias problemas arba numatyti specialistus (institucijas), kurie gali padėti spręsti problemą, jei socia-

linis pedagogas vienas išspręsti konkrečios problemos negali.

Socialinis pedagogas ugdymo ir kitose vaikų institucijose yra pagrindinis socializacijos proceso koordinatorius ir veikėjas. Aišku, kad pirmiausia socialinis pedagogas siekia, kad jo aplinka būtų saugi vaikui, skatintų jo iniciatyvą, saviraišką, kūrybiškumą. Socialinis pedagogas yra vaikų savivaldos įkvėpėjas, socialinių projektų iniciatorius ir konsultantas, aktyviųjų mokymosi metodų ir projektinės veiklos propaguotojas. Būdamas aktyvus ugdymo proceso dalyvis ir iniciatorius ir skatindamas ugdymo institucijoje pozityviosios socializacijos procesus, socialinis pedagogas ypatingą dėmesį skiria vaikams ir jų šeimoms, turinčioms sunkumų.

Šiuo metu socialiniai pedagogai ir socialiniai darbuotojai rengiami septyniose Lietuvos universitetinėse mokyklose.

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete socialiniai darbuotojai pradėti rengti 1995 metais. Šiame universitete studijuoja studentai pagal bakalauro stacionaro, neakivaizdines, specializuotas profesines studijas bei magistro programas.

Vilniaus pedagoginiame universitete Pedagogikos ir psichologijos fakultete socialiniai pedagogai pradėti rengti 1990 metais. Nuo to laiko specialistai rengiami pagal stacionaro, vakarines, neakivaizdines bakalauro programas, vakarines ir neakivaizdines magistro programas. Nuo 2001 metų pradėti rengti laisvalaikio pedagogai (animatoriai) pagal neakivaizdinę bakalauro studijų programą.

Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės rūpybos profesinių studijų centre socialinio darbo kvalifikacijos specialistai pradėti rengti 1992 metais. Šiuo metu specialistai rengiami pagal bakalauro ir magistro programas.

Kauno technologijos universitete rengiami socialiniai edukatoriai pagal bakalauro ir magistro programas.

Kauno kūno kultūros institute rengiami socialiniai pedagogai pagal bakalauro studijų programą.

Klaipėdos universitete socialiniai pedagogai pradėti rengti 1995 metais pagal bakalauro ir magistro programas. Šiuo metu skirtingose katedrose čia rengiami socialiniai pedagogai ir socialiniai darbuotojai.

Šiaulių universiteto Specialiosios pedagogikos fakultete specialieji ir socialiniai pedagogai pradėti rengti 1993–94 mokslo metais. 1994 metais įkurta Socialinės pedagogikos ir psichologijos katedra. Šiuo metu socialiniai pedagogai čia rengiami pagal stacionaro, neakivaizdines bakalauro programas.

Remdamiesi pagrindiniais socialinio pedagogo profesiniais reikalavimais, bandysime apibrėžti socialinio pedagogo veiklos bendruosius ir profesinius principus. Šie principai detalizuojami socialinio pedagogo kvalifikacijos reikalavimuose, profesijos standarte ir pareigybės instrukcijoje.

Irena Lukoševičienė (Kanada), remdamasi Jungtinių Valstijų ir Kanados mokyklos socialinio darbuotojo apibūdinimu, daug kartų apsilankiusi Lietuvos ugdymo institucijose 1990–1998 metais, pirmoji Lietuvoje apibendrino šių šalių patirtis lyginamuoju aspektu savo straipsnyje „Kas tai yra socialinis darbuotojas? Jo funkcijos mokykloje.“ Šiame straipsnyje autorė įtvirtina septynis pagrindinius socialinės pagalbos principus:

- **Individualumas.** Kiekvienas žmogus yra asmenybė ir skirtingai išreiškia savo jausmus bei išgyvena sunkumus, ieško įvairiausių būdų išeiti iš susidariusios situacijos.
- **Empatija.** Kiekvienas žmogus, išgyvendamas sunkumus, savaip reaguoja į sukeltas nuoskaudas, krizes, nepasisekimus. Reikia ne tik racionaliai suprasti asmens išgyvenimus, bet pajusti jų realybę bei jam tai parodyti.
- **Pasitikėjimas asmeniu.** Išsiaiškinus ar išklausius asmenį, reikia

padėti jam pasirinkti galimą išeitį iš susidariusios padėties. Aptariant jo pasirinktą kryptį, būtina ieškoti realių būdų bei galimybių situacijas pagerinti, nes žmogus sunkiai susigyvena su prieš jo valią primesta nuomone.

- **Neteisimas ir nesmerkimas.** Socialiniam darbuotojui svarbu kuo geriau suprasti sunkumus išgyvenanti žmogų, neteisiant ir nesmerkiant, nors ir susidurtų su asmeniškai nepriimtinais problemomis. Socialinio darbuotojo tikslas — suprasti ir pajusti žmogaus išgyvenimų sunkumus bei kartu su juo ieškoti galimų išečių.
- **Žmogaus tokio, koks jis yra, priėmimas.** Mes nuolat susiduriame su tuo, kas mums patinka ir nepatinka, gražu ar negražu ir t. t. Socialinės pagalbos procese svarbu naudoti metodiką, padedančią pažinti ir suprasti žmogų, jo išgyvenimus, jo santykius su supančia aplinka. Tuomet galima žmogų, kuriam reikia pagalbos, priimti toki, koks jis yra. Ir tik pritaikę šį principą, mes galime tikėtis atrasti jam tinkamą pagalbos būdą.
- **Žmogaus apsisprendimo pripažinimas.** Kaip jau minėta, svarbu padėti žmogui išsiaiškinti, kokie jo sunkiausi išgyvenimai ir ko jis siektų, kaip norėtų atrasti sau priimtina išeitį.
- **Profesinės paslapties išlaikymas.** Tai vienas iš esminių principų, kuris padeda žmogui pasitikėti sutiktu specialistu. Šį principą reikia paaiškinti žmogui, kuriam reikia pagalbos, kad jis atvirai atskleistų, kokie sunkumai, išgyvenimai jį kankina, kokios pagalbos jis tikisi. Šio principo taikymas yra svarbus dar dėl to, kad mūsų aplinkoje retai išlaikoma paslaptis.

Socialinis pedagogas turi būti labai geras veiklos vadybininkas. Ne paslaptis, kad socializacijos ugdymo institucijose proceso valdymas, socialinės pagalbos proceso organizavimas ir koordinavimas — ypač sunkus ir alinantis darbas, todėl nereglamentuojant ir griežtai neplanuojant savo veiklos socialiniam pedagogui labai lengva „perdegti.“ Iš

dalies sutikdami su I. Lukoševičienės siūlomais pagrindiniais socialinės pagalbos principais, apibendrindami išskiriame penkis pagrindinius **socialinio pedagogo darbo principus**:

- **individualaus priėjimo** (siekti išsaugoti kiekvieno vaiko orumą);
- **lygių galimybių įtvirtinimo** (kiekvienas vaikas turi turėti vienodas galimybes į įstatymuose ir JT konvencijoje garantuojamas teises);
- **konfidencialumo** (vienas iš svarbiausių principų, garantuojantis informacijos apsaugą, vaiko probleminių situacijų, specialistui patikėtų profesinių problemų ir asmeninių išgyvenimų apsaugą; pažeidusių šį principą socialinių pedagogų kvalifikacija ir atestacija turėtų būti peržiūrima);
- **vaiko apsisprendimo pripažinimo** (socialiniai pedagogai turėtų užtikrinti, kad į vaiko nuomonę būtų atsižvelgiama sprendžiant visas krizines šeimos ir globos situacijas; pažindamas savo ugdytinius ir žinodamas vaikų amžiaus tarpsnių ypatumus socialinis pedagogas priima kvalifikuotus sprendimus);
- **atsakomybės ir kompetencijos** (socialiniai pedagogai atsako už intervenciją prevenciniais ir krizės atvejais, todėl supranta, kad būtinas nuolatinis kvalifikacijos tobulinimas ir praktinių situacijų analizė);
- **vaiko gerovės įtvirtinimo** (bendradarbiavimas ir pasitikėjimas; vaiko palaikymas ir nesmerkimas; vaiko apsisprendimo palaikymas; tiesioginė intervencija siekiant vaiko intereso).

Socialiniai pedagogai dirba skirtingose socialinėse institucijose. Ju darbaviai dažniausiai yra valstybinių institucijų vadovai, tai yra socialinis pedagogas yra išlaikomas iš mokesčių mokėtojų pinigų. Todėl atsakydamas ne tik prieš savo institucijos ar vietinę bendruomenę, bet ir visą visuomenę, socialinis pedagogas savo veikla siekia trijų pagrindinių atsakomybės lygių:

- **atsakomybė nuolat tobulinti profesinę kompetenciją** ir vykdyti konkrečius įpareigojimus;
- **atsakomybė už profesionalų komandos** socialinėms pedagoginėms vaikų problemoms spręsti **subūrimą**;
- **atsakomybė už bendradarbiavimo, demokratiškos aplinkos** ir pilietinių iniciatyvų **skatinimą** tiek institucijoje, tiek už jos ribų.

Kaip jau minėjome, socialinis pedagogas vaidina daugelį vaidmenų, todėl jam reikalingos įvairios kompetencijos, įtvirtintos specialybės profesiniame standarte. Socialinis pedagogas, nesvarbu, kokioje institucijoje jis dirbtų, privalo nuolatos vykdyti penkis pagrindinius profesinės veiklos uždavinius:

- **sudaryti optimalias sąlygas pozityviajai vaikų socializacijai** (ankstyvoji prevencija, pozityviosios socializacijos programos, altruistinė ir kt. veikla bendruomenėje ir neformalus, papildomasis ugdymas);
- **planuoti ir organizuoti socialinę pedagoginę pagalbą ugdytiniui**, multidimencinis aspektas, krizės, socialinio atvejo analizės veiksmų plano-sutarties prevencinės programos parengimas, rizikos grupės vaikų šeimų lankymas, bendradarbiavimas su institucijoje ir už jos ribų dirbančiais specialistais, taip pat tėvais, mokytojais ir kitais specialistais;
- **inicijuoti ir koordinuoti socialinius projektus institucijos viduje ir bendruomenėje** (siekti atviros mokyklos (kitos ugdymo institucijos), taip pat sutelkti bendruomenę ir individualias socialines iniciatyvas);
- **organizuoti darbą mikrosociume ir makrosociume** (aktyvus dalyvavimas visuomenės socialinėse iniciatyvose ir projektuose, sutarčių pasirašymas, institutų bendradarbiavimas, nacionaliniai, tarptautiniai projektai);
- **tobulinti profesinę veiklą.**

Tiek Vakarų Europoje, tiek Jungtinėse Valstijose ar Kanadoje įvairūs universitetai ir tolesnės profesinės studijos profesionalams padeda specializuotis keliose profesinėse srityse. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu įtvirtintos šios socialinių pedagogų profesinės specializacijos sritys:

- **socialiniai pedagogai ugdymo ir globos institucijoms** (visų tipų bendrojo lavinimo, profesinėms mokykloms, kolegijoms, aukštosioms mokykloms, vaiko globos, internatinėms, jaunimo, ikimokyklinėms įstaigoms, laisvalaikio centrams, nevyriausybiniams organizacijoms);
- **socialiniai pedagogai specialiosios paskirties švietimo ir globos institucijoms** (darbui su vaikais, turinčiais psichinę ir fizinę negalią, elgesio sutrikimų, su asmenimis, kuriems laikinai atimta arba apribota laisvė perauklėjimo arba bausmės atlikimo vietoje);
- **socialiniai pedagogai, dirbantys socialinių ligų** (narkotikų, psichotropinių medžiagų, alkoholio, smurto ir prievartos, prostitucijos, AIDS ir kt.) **prevencijos ir reabilitacijos srityje** izoliacijos institucijose, izoliuotose arba išdalies izoliuotose auklėjimo institucijose, kalėjimuose (pedagogikos ir psichologijos centrai, narkomanijos ir kt. reabilitacijos centrai, socialinių ligų specializuotieji centrai);
- **socialinės veiklos organizavimo ir vadybos socialiniai pedagogai** (darbas bendruomenėje, vaikų teisių apsaugos tarnybose, savivaldybių ar regioniniuose socialinės paramos centruose ir kt.).

Socialiniai pedagogai, siekdami ugdyti vaikų socialinius ir pilietinius įgūdžius bei gebėjimus, socialinę atsakomybę ir atsparumą, socialinę savikontrolę, skatina juos aktyviai dalyvauti vaikų ir jaunimo organizacijų veikloje, inicijuoja moksleivių savivaldą, įtraukia į aktyvią pilietinę veiklą, projektų kūrimą bei realizavimą. Socialiniai pedagogai Lietuvos ugdymo institucijose darbą pradeda etapais — atsižvelgiant į socialinių problemų mastą. Pirmiausia šie specialistai pradėjo dirbti *rizikingiausiose narkotikų naudojimo požiūriu bendruomenėse*

ir ugdymo institucijose, skurdžiausiuose rajonuose ir bendruomenėse, taip pat specialiosiose, internatinėse, jaunimo mokyklose, vaikų globos namuose, bendrojo lavinimo mokyklose, ikimokyklinėse ugdymo įstaigose, vėliau socialinius pedagogus planuojama įvesti į laisvalaikio centrus, kolegijas, pedagogines ir psichologines, vaikų teisių apsaugos tarnybas, šeimos paramos, reabilitacijos ir kitus specializuotus bendruomenių dienos centrus, nevyriausybinės organizacijas bei kitas ugdymo institucijas, mikrorajonus, seniūnijas. Daugelis švietimo ir ugdymo institucijų vadovų, pradėjęs dirbti socialiniams pedagogams, pastebi, kad pagerėjo mokyklos ryšys su kitomis socialinėmis institucijomis regione, mokykloje atsiranda žmogus, teikiantis prioritetą socialinėms vaikų problemoms. Pastebimai gerėja mokyklos ar kitų ugdymo institucijų ryšys su tėvais, vaikais, nevyriausybinių organizacijomis, gerėja prevencinis darbas, moksleivių saugumas ir pamokų lankomumas. Socialiniai pedagogai sumaniai naudoja aktyvius projektinio darbo metodus, todėl ženkliai gerėja institucijų dalyvavimas socialiniuose projektuose, socialinių problemų sprendimui pritraukiamos papildomos lėšos, siekiama telkti visos teritorinės bendruomenės žmonių išteklius nepilnamečių nusikalstamumo ir kvaišalų naudojimo prevencijai. Pagyvėja kultūrinis gyvenimas ugdymo institucijoje ar teritorinėje bendruomenėje, o tai yra svarbi prevencinė strategija, siekiant sėkmingos vaikų ir paauglių socializacijos.

Socialiniai pedagogai padeda vaikams ir paaugliams geriau adaptuotis visuomenėje, bendruomenėje, švietimo ar globos įstaigoje panaudodami visas priimtinas ugdymo formas, bendradarbiaudami su pedagogais, tėvais, kitomis institucijomis, užtikrinančiomis vaikų ir paauglių saugumą, teises ir pareigas, fiziologinių ir psichologinių poreikių tenkinimą. Socialiniai pedagogai prisideda prie ugdymo proceso, padėdami suprasti, kokia yra ugdytinio psichologinė ir socialinė sklaida ir kokią įtaką ugdymo procesui turi šeima, bendruomenė, kultūra.

Kuriantis kvalifikuotai ir profesionaliai socialinio ugdymo sistemai tikimasi:

- skatinti ugdymo instituciją tapti bendruomenės, kaip atviros sistemos, kūrimosi centru;
- užtikrinti optimalų socialinių institucijų tinklo funkcionavimą;
- ugdyti vaikų socialinius-kultūrinius gebėjimus, remiantis institucijos ir bendruomenės ištekliais;
- siekti mažinti vaikų socialines (toksikomanijos, nusikaltamumo, mokyklos nelankymo, smurto, skurdo ir kt.) problemas.

Socialiniai pedagogai dirba su rizikos grupės vaikais, jų šeimomis, vykdo ir koordinuoja prevencinę veiklą mokykloje, ypač neformaliojoje mokyklos aplinkoje, koordinuoja papildomojo ugdymo socialines programas. Socialinė pedagoginė pagalba tampa svarbia sudėtine ugdymo proceso dalimi visose ugdymo institucijose. Socialinis pedagogas, priiimdamas atsakomybę tampa atsakingas ne tik ugdymo institucijai, bet ir savo bendruomenės nariams bei visai visuomenei.

Iš šiame skyriuje išsakytų minčių išplaukia, kad: *kuriantis kvalifikuotai ir profesionaliai socialinio ugdymo ir socialinės pagalbos sistemai, įvedant socialinius pedagogus darbui į ugdymo institucijas, siekiama visais lygiais sunorminti socialinio pedagogo paskirtį, konkrečiai apibrėžti jo veiklą. Lietuvos, kaip ir kitų kraštų, universitetuose ieškoma optimaliausio socialinės veiklos modelio, kuris labiausiai atitiktų mūsų krašto reikmes ir tradicijas. Būtina rengti tokius specialistus, kurie gebėtų profesionaliai valdyti pozityviosios vaikų socializacijos, socialinės pagalbos procesus institucijose ir už jų ribų. Pozityviosios socializacijos ir pagalbos proceso vadybininkas, grupinio darbo koordinatorius ir edukatorius, individualaus asmens konsultantas — tai pagrindinės kompetencijos, kurias turi įgyti socialiniai pedagogai.*

Skyrius 2

Ekologinė socialinės pagalbos sistemos perspektyva

*„Tad sutelki jėgas tik veiklai,
bet jos vaisiais visai nesirūpink:
tegu vaisiai tavęs nevilioja,
bet nepasiduok neveiklumui”[40]*

Ši skyrių pradedame citata iš vieno garsiausių ir mėgstamiausių indų kūrinių „Bhagavadgita,” kitaip dar vadinama „Gita.” Ši knyga buvo parašyta tarp III ir IV amžiaus pr. Kristų. Jos pavadinimas reiškia „Viešpaties giesmė,” arba „Dangaus giesmė.” Šios giesmės šventyklose giedamos iki šiol. Giesmė yra dialogas tarp karžygio Ardžuno ir Dievo Krišnos apie žmogaus atsakomybę ir jo galia, susidūrus su gyvenimo išbandymais. Socialiniams pedagogams su gyvenimo išbandymais teks susidurti kasdien, užstojant silpną ir dažnai kovojant su stipresniu. Norime tikėti, kad kova baigsis socialinių pedagogų pergale.

Šiandien vis daugiau socialinių mokslų atstovų ekologiją įvardija ne tik kaip Ernsto Haeckel (1866) apibrėžtą terminą, kuris ekologiją apibūdino kaip mokslą, tiriantį organizmų ir jų gyvenamosios aplinkos santykius, gyvosios bei negyvosios gamtos sąveiką. Vykstant pasaulio globalizacijai, tos pačios tendencijos skverbiasi ir į socialinių mokslų sferą. Iškyla būtinybė analizuoti, vertinti, interpretuoti ir keisti

socialinę aplinką multidisciplininiu lygiu, pasitelkiant tiek interpersonalinę, tiek aplinkos sistemas. Socialiniuose tyrimuose, monografijose ir vadovėliuose vis dažniau randame terminų, aprėpiančių visą socialinių mokslų sritį, tokių kaip: žmonių išekliai, žmogaus geografija, socialinė (žmogaus, bendruomenės) ekologija, socialinis (žmogaus) kapitalas, sveikatos kapitalas, socialinė atskirtis, gyventojų kokybė, žmogaus laiko vertė ir kt. Visų šių sąvokų neaptarsime, tačiau nagrinėdami pozityviosios socializacijos raidą neišvengiamai su dauguma jų susidursime.

Bendrosios investicijos į **žmonių kapitalą** apima jo igijimo ir palaikymo išlaidas, tarp jų ir skirtas vaikų priežiūrai, mitybai, aprangai, būstui, medicinos paslaugoms, asmeninei priežiūrai. **Sveikatos kapitalo** teikiamos paslaugos susideda iš „sveiko laiko,“ kitaip „nesusirgimo laiko,“ kuris panaudojamas darbui, vartojimui, laisvalaikiui.[12] Taip pat gyventojų kokybę arba žmonių kapitalą didina švietimas. Mokyklosi mokykloje bruožas, pasak Nobelio premijos laureato Theodore W. Schultz, yra tai, *„ką galime pavadinti vyno brendimo efektu (rūšies gerėjimo efektu) — kiekvienos naujos kartos vaikui darosi pasiekiamas vis didesnis išsilavinimas. Kai neraštingumas visuotinis, vyresni žmonės gyvena neturėdami jokio ar turėdami tik nedidelį išsilavinimą, o vaikai augdami vis plačiau naudojasi švietimu.“*[41]

Mes gyvename įvairių sistemų apsuptyje. Kai kurių sistemų ryšiai yra labai glaudūs, kai kurių mažiau susiję. Svarbiausia ir artimiausia vaikui bendrija — šeima. Šeima yra unikali socialinė institucija, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros grupės nariu ir prasideda jo ankstyvoji socializacija šeimoje, vėliau, šeimai padedant, už jos ribų. Dauguma žmonių savo gyvenimą pradeda šeimoje, pastoviausioje grupėje, kuriai vėliau jie priklausys. Šeima yra socialinio gyvenimo centre ir sieja individą su kitomis socialinėmis grupėmis. Šeima vaikui perduoda pagrindines normas, vertybes. Šeimos jungiasi į bendruomenes, kurios taip pat turi labai didelę įtaką vaiko socializacijai. Tokios bendruomenių institucijos kaip Bažnyčia ir mokykla yra pagrindinės socializacijos institucijos, po šeimos ir bendruomenės, darančios didžiausią įtaką asmeniui.

2.1 Bendruomenės fenomenas pozityviosios socializacijos procese

Bendruomenė plačiąja prasme — tam tikra žmonių grupė, kuri siekia bendro tikslo. Šis tikslas, ypač artimiausiose bendruomenėse, glaudžiai siejasi su šeimos gyvenimu, nes yra susijęs su bendromis nuostatomis, gerovės kūrimu, savitarpio pagalba ir pan. **Bendruomenė suprantama kaip bendrija, siekianti bendro tikslo, besivadovaujanti bendromis nuostatomis, paremta bendrąja valia.**

Bendruomenė (socialiniuose moksluose) suprantama kaip tapatybės ir bendrumo jausmas, kuris atsiranda priklausant tam tikrai vietai, organizacijai ar socialinei grupei. Ši koncepcija dominavo XX a. pirmosios pusės sociologiniame mąstyme ir paskatino bendruomenės tyrimų disciplinos atsiradimą.[2]

Kai kada bendruomenės terminas siejamas su socialine kaimynyste ir geografinė teritorija, tačiau gali būti ir kt. apibrėžimų, pvz.: „lesbiečių bendruomenė,“ vartodami šį terminą turime galvoje tam tikrą gyvenimo patirtį turinčių moterų grupę, bet jos nebūtinai gyvena vienoje geografinėje teritorijoje. Paminėsime keletą ir mokslinėje, ir praktinėje literatūroje minimų bendruomenių pavyzdžių: katalikų bendruomenė, mokyklos bendruomenė, miesto dalies (pvz., Žvėryno) bendruomenė, žemaičių bendruomenė, Pasaulio teisuolių bendruomenė ir kt. Populiarioje (šnekamojoje) kalboje bendruomenės terminas asocijuojasi su pozityvu, pvz.: „bendruomeniškumas,“ „bendruomenės jausmas“ ir kt. Teorinėje plotmėje pripažįstama, kad šią problemą sudėtinga nagrinėti dėl daugiaplaniškumo. Peter Worsley (1987) (*New Introductory Sociology*, Londonas) pirmasis pasiūlė bendruomenę susieti su vieta, į bendruomenės sąvoką įtraukdamas geografinį supratimą. Be to, jis pirmasis pasiūlė šį terminą vartoti siejant su bendradarbiavimu, siekiant tikslo. Bendruomenei priskiriamas ti-

piškas socialinis bendradarbiavimas, kuris sukelia bendrumo dvasią ir bendruomeniškumo jausmus. Tai patvirtina, kad bendruomenę gali sudaryti ne vien arti vienas kito gyvenantys kaimynai. [42] Analizuoti bendruomenes siūloma trimis aspektais:

- bendruomenė — kaip geografinė teritorija,
- bendruomenė — kaip įvairių santykių ir tarpusavio santykių rinkinys,
- bendruomenė — kaip tam tikrų savybių ir santykių apibūdinimas.

Bendruomenės tyrimai dažnai įtraukiami į socialinės veiklos tyrimų programas kaip praktinės disciplinos arba makropraktikumai, kurie padeda būsimiems specialistams išsiugdyti gebėjimus bendradarbiauti su bendruomenės organizacijomis, plėtoti, planuoti, analizuoti veiklą, rengti socialines akcijas ir vykdyti socialinį administravimą.

Egzistuoja labai daug ir įvairių bendruomenės apibrėžimų. Dažniau vartojamus galima apibūdinti pagal kelis požymius:

- Struktūrinis bendruomenės apibrėžimas remiasi politiniu teisiniu požiūriu (atsakomybė prieš rinkėjus, mokesčių mokėjimas, paslaugų suteikimas ir pan.). Tai geografinė teritorija.
- Socialinis psichologinis bendruomenės apibrėžimas — tai žmonių, turinčių bendrus interesus, sąjunga. Jie, siekdami bendrų tikslų, turėdami bendrus poreikius, interesus, vertybes, bendrą veiklą, išgyvena tarpusavio ryšio ir priklausomybės jausmą. Kultūriniu antropologiniu požiūriu, bendruomenė — tai socialinio prasmingumo tam tikrų santykių norma tradicijų ir elgesio sferoje; tam tikra forma.
- Bendruomenė teritorijos požiūriu — žmonės ir teritorija.

- Veiklos procesai ir funkcionavimas. Funkciniu požiūriu bendruomenė apibrėžiama kaip struktūra, kuri turi išspręsti tam tikras problemas, pasiekti tam tikrus tikslus ir atlikti tam tikras funkcijas. Proceso požiūriu analizuojama įvairi bendruomenės veikla, jos raidos galimybės. [42]
- Socialinė sistema ir bendruomenė. Šiuo aspektu į bendruomenę žiūrima kaip į socialinę elementų ir sistemų visumą, kuri vykdo socialinį užsakymą.[43]

P. Natorp (1854–1924) teigia, kad bendruomenė negali būti be individo, o individas — be bendruomenės; taip pat ir ugdymas neįmanomas be šių subjektų sąveikos. Pasak jo, bendruomenė — tai vadinis individų ryšys. Bendruomenės uždavinys — „vertybių sudaiktinimas,“ tai yra žmogaus formavimas. Formuoti žmogų — tai ištraukti jį iš chaoso, suteikti jam pavidalą, jį tobulinti.

Sauliaus Būdvyčio nuomone, modernėjantis bei kintantis pasaulis nulemia didelę socialinę įtampą, ir ne tik ją. Žmonės pradeda išgyventi fizinę bei emocinę baimę (bijoma dėl augančio nusikalstamumo, taip pat bijoma naujų socialinių procesų, nedarbo, naujų politinių, ekonominių sprendimų ir pan.)[44] Tokios socialinės atmosferos išdava — įvairios depresinės formos, socialinė izoliacija, menkas socialinio pasitikėjimo jausmas, — visa tai veda į prastą bendrąją gyvenimo kokybę.

Norint gerinti gyvenimo kokybę bei pateisinti žmonių socialinius lūkesčius, kuriamos gyventojų bendrijos. Bendrijos sąvokos apibrėžimo sudėtingumą nulemia tai, kad labai daug visuomeninių jungčių pagal laiko, teritorijos, pomėgių ir panašių aspektų jungiasi laikomos bendrijomis. Bendruomenėje svarbiausias elementas yra žmonės, turintys tą patį interesą. O bendrija yra specifinis socialinės organizacijos tipas, organizacija, skirtingai nuo daugelio kitų socialinių organizacijų, neturinti aiškiai apibrėžto tikslo. Be to, bendrijos viduje paprastai funkcionuoja nuo kelių iki keliasdešimties organizacijų. Kai kurių autorių teigimu (P. Berger, 1999; A. Gellner, 1993), bendrija — socialinių organizacijų susivienijimas. Bendrijų organizavimas, pasak

K. Stoškaus, yra žmonių orumo, savarankiškumo, iniciatyvos ugdymo būdas, interesų bei tikslų įgyvendinimo forma, pilietiškumo ir demokratijos mokykla. Kur sunkiai formuojasi bendrijos ir bendruomenės, ten sunkiai prigyja ir kiti demokratiniai institutai.

Mes bendrijos bei bendruomenės sąvokas laikome sinonimais. Tokį sprendimą padiktuoja vokiečių bei anglų kalbų lingvistinės reikšmės, teikiamos bendrijai ir bendruomenei. Minėtose kalbose šie du žodžiai verčiami ta pačia reikšme į lietuvių kalbą. Antra, ne mažiau svarbi priežastis bendriją ir bendruomenę laikyti sinonimais yra ta, jog tyrimo metu tyrėjas privalo paaiškinti sąvokai suteikiamą reikšmę. Analizuodami kitus literatūros šaltinius (E. Durkheim, M. Weber, L. Baršauskienė, R. Grigas, V. Kavolis ir kiti), nepastebime esminio bendrijos ir bendruomenės sąvokų skirtumo.

Dauguma bendruomenės (bendrijos) tyrinėtojų mano, jog bendruomenės svarbos suvokimas plačiąja (kaip tauta, nacija) ir siaurąja (gyvenamoji vieta, kaimas, miestas ir pan.) prasme glaudžiai sietinas su gyvenimo kokybe, kuri priklauso nuo svarbiausių poreikių tenkinimo socialinio mechanizmo. Tai, kad bendruomenės akivaizdžiai veikia gyvenimo kokybę ir joms nykstant gyvenimas akivaizdžiai blogėja, pastebėjo jau E. Durkheim (1998), M. Weber (2000) ir kiti.

Šie faktai byloja, kad bendruomenė (tarkime, jog tai šeimų ar žmonių grupė, kurią jungia tam tikros bendro naudojimo vertybės ir kuri turi bendras tarnybas, įstaigas, interesus ar geografinį artumą) — labai svarbus visuomenės gyvenimo kokybės socialinis junginys, užtikrinantis daugelio socialinių funkcijų racionalų panaudojimą, gerinant socialinę psichologinę žmogaus gyvenseną, ji skatina socializacijos procesą.

Bendruomenės viduje vyksta socialinis-kultūrinis gyvenimas, formalių socialinių darinių funkcionavimas bei neformalus bendruomenės narių tarpusavio bendravimas, dažniau pastebimas kaimo ir mažų miestelių tipo gyvenvietėse.

Bendruomenės studijos šiuo metu vyksta kartu su visa apimančiu globalizacijos vyksmu postmodernaus pasaulio atmosferoje. Globalizacija laikoma kryptingu šio amžiaus bruožu gana sudėtingame tarptautiniame kontekste. Vykstant politinėms ir socialinėms reformoms pramonės, informacinių technologijų, švietimo, socialinės apsaugos, žemės ūkio ir kitose srityse, individas dažnai patenka į socialinę krizę. Ši krizė neprognozuojama savo socialiniais padariniais, kai žmogus gyvena socialinių problemų apsuptyje. Nedarbas, migracija, skurdas, nusikalstamumas, smurtas, fizinės bei psichinės sveikatos problemos, kariniai konfliktai, net ir tiesiogiai nepaliečiančios konkretaus asmens, padaro jam didelę įtaką, jei jo artimi socialinės aplinkos nariai susiduria su šiomis problemomis.

Teritorinė bendruomenė, kaip mikrosociumas, leidžia išskirti ir apibrėžti pagrindines joje egzistuojančių problemų grupes geografijos, architektūros, urbanistikos, aptarnavimo sferos, kultūros, rekreacijos, demografijos, socialiniu ir psichologiniu požiūriais.[45]

Bendruomenė — neatsiejamas žmonių socialinės jungties elementas, skatinantis socializaciją bendrąja prasme. Socializacija — individo tapimas visuomenės neatsiejama dalimi, asmenybe; pagrindiniai socializacijos mechanizmai — mėgdžiojimas, įtaiga, konformizmas, sąmoningas sekimas pavyzdžiais, visuomenės komunikavimo priemonių ir kultūros poveikis — tai visuomeniškai kryptingos asmenybės formavimas per kryptingą ugdymą ir aplinkos veiksmus. [32]

Galime daryti išvadą, kad bet kurio tipo bendruomenės kokybiškai raidai būtinas tikslingai veikiantis socialinio ugdymo arba intensyvus pozityvios socializacijos procesas. Bendruomenė yra viena svarbiausių socialinių institucijų, jei galime užčiuopti jos kontūrus, pvz.: mažų miestelių bendruomenės visame pasaulyje yra saugesnės, puoselėjančios socialinės kaimynystės, talkų, savitarpio pagalbos tradicijas. Dideliuose miestuose, jei bendruomenę suprasime remdamiesi geografiniu parametru, bendruomenės paprastai buriasi prie maldos namų, parapijų, mokyklų, seniūnijų, kitų socialinių institucijų. Šio tipo bendruomenei apibūdinti artimiausia [42] būtų tokia samprata: **bendruomenė**

— šeimų ar žmonių grupė, kurią jungia tam tikros bendro naudojimo vertybės ir kuri turi bendras tarnybas, įstaigas, interesus ar geografinį artumą.

Vaikai jau ankstyvoje vaikystėje išitraukia į įvairias grupes, kai kurios jų tampa bendruomeninėmis (vaikų darželio, mokyklos). Čia tarpusavio santykiai nėra pagrįsti vien giminystės ryšiais, atsiranda įtampa, konkurencijos elementų. Tačiau tiek artimiausiose, tiek tolimiausiose bendruomenėse ir vaikai, ir suaugusieji toliau studijuoja „socializacijos universitetuose.“

Šeimos specifika

Lietuvos šeima įgyja bruožų, būdingų visoms išsivysčiusioms Vakarų šalims. Santuokos atidedamos vėlesniam laikui, daugėja vienišų žmonių, porų, gyvenančių neįregistruotoje santuokoje, vis daugiau vaikų gimsta neregistruotoje santuokoje, mažėja vaikų gimstamumas. Keičiasi moterų požiūris į vedybas. Dalis jų išteka, vos baigusios vidurinę mokyklą, ir toliau nesimoko ir nedirba. Kita dalis — aktyvios, išsimokslinusios, siekiančios karjeros moterys ištekti neskuba. Plinta neregistruotos santuokos. Pastaruoju metu dėl neužtikrintos ateities ir stiprėjančios individualizacijos vengiama reglamentuotų vedybinių ryšių. Dar II Vatikano susirinkimas akcentavo esminius visuomeninės santvarkos pasikeitimus ir teigė, jog visuotinio pobūdžio tradicinės bendruomenės, būtent: patriarchalinės šeimos, klanai, gentys, kaimai, įvairios grupės ir socialinių poreikių susivienijimai, kasdien išgyvena naujus pakitimus. [46] Tyrimai rodo, kad modernizuotą šeimos modelį renkasi dvigubai daugiau jaunuolių, gyvenusių šeimose, kuriose yra tik vienas iš tėvų. Nors skyrybų skaičius pastarajame dešimtmetyje nesikeičia, bet vaikų, gyvenančių tokiose šeimose, nuolat daugėja.

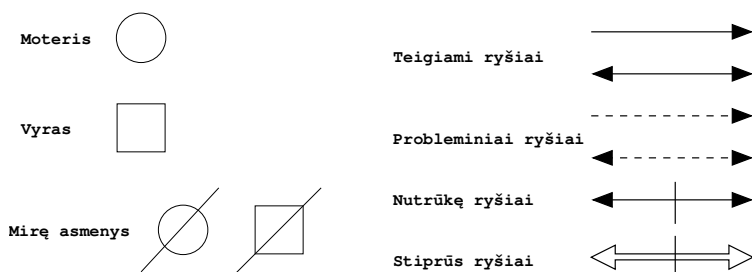
Socialiniai pedagogai savo rūpestį pirmiausia nukreipia į tas šeimas, kurių vaikai gali turėti socialinių problemų. Darbas su šeimomis ne tik padeda numatyti kylančias socialines problemas, bet ir jų išvengti. Dėl didelio darbo krūvio specialistams dažniausiai nelieta laiko dirbti su jaunomis, nepilnomis šeimomis, domėtis vaiko savijauta,

netekus vieno iš tėvų. Tačiau socialiniai pedagogai, kartu su mokyklos vadovais, turėtų skatinti klasių vadovus dažniau lankyti mokinius, nes tik apsilankę vaiko šeimoje galime geriau suprasti jo problemas.

Asocialios ir rizikos grupės šeimos yra viena skaudžiausių modernios visuomenės problemų. Ekonominių permainų laikais tokios šeimos dažnai tampa įvairių neigiamų reiškinių priežastimi. Vaikai šiose šeimose kenčia labiausiai. Kaip rodo statistika, daugiausia šių šeimų vaikai netenka tėvų globos, tampa smurto, taip pat ir seksualinio, aukomis. Darbą apsunkina asocialių, disfunkcinių šeimų didėjimas. Ne paslaptis, kad šiose šeimose dažnai vyksta palaidas lytinis gyvenimas, vaikai, ypač mergaitės, tokiose šeimose yra seksualiai išnaudojamos. Tokių šeimų yra visuose pasaulio kraštuose, tačiau tarptautinius ekspertus stebina faktas, kad Lietuvoje tokių šeimų didėja gana sparčiai, kad asocialios ir disfunkcinės šeimos, turinčios vaikų, yra remiamos valstybės, nors lėšos atitenka ne vaikams, o šeimų asocialiems poreikiams tenkinti.

Asocialumo pasireiškimo priežastys yra įvairios (apsileidimas, elgetavimas, valkatavimas, prostitucija, alkoholizmas, narkomanija ir kt.). Asocialių šeimų daugėjimo priežastys taip pat nevienodos: socialinės, politinės, ekonominės (t. y. didėjantis skurdas, nedarbas, depresija, liga ir kt.). Asocialios šeimos, kaip artimiausia ir įtaigiausia grupė, labai dažnai vaikams formuoja netinkamus elgesio stereotipus. Su šiomis šeimomis socialiniai pedagogai turi dirbti pagal iš anksto apgalvotas metodikas ir individualizuotus scenarijus.

Svarbiausias uždavinys, kuris kyla, analizuojant atskirą socialinį atvejį ar situaciją, rengiantis priimti reikiamus sprendimus, yra situacijos įvertinimas. Pradėjęs dirbti socialinis pedagogas iš klasės auklėtojo arba mokyklos vadovo gali gauti asocialių, disfunkcinių ar probleminių šeimų sąrašus. Jeigu mokykla yra socialiai rizikingame rajone, kaime ar miestelyje (pvz., Didžiasalis), gali būti, kad tokių šeimų bus daugiau, negu socialinis pedagogas sugebėtų apžvelgti ir išanalizuoti ten kylančias problemas. Tokiose situacijose ugdymo institucijos vadovai turėtų inicijuoti mokyklos ar kitos ugdymo institucijos sociali-

2.1: Sutartiniai ženklai

nės pedagoginės pagalbos programos, kurioje socialiniam pedagogui talkina klasės auklėtojai, mokyklos psichologas, kiti darbuotojai, parengimą. Būtina sąlyga, kad socialinis pedagogas ar kiti pedagogai problemines šeimas aplankytų ne rečiau kaip vieną kartą per mėnesį. Svarbiausia, kad būtų galima laiku fiksuoti vaiko sveikatai ar gyvybei pavojingas situacijas. Tiek socialiniai darbuotojai, tiek socialiniai pedagogai turi kuo profesionaliau dirbti su pačia svarbiausia sėkmingai socializacijos raidai grupe — šeima.

Dirbdami socialiniai pedagogai pasitelkia genogramą, t. y. grafiškai išdėstytą schemą, kuri teikia žinių apie šeimą kaip socialinę sistemą. Dabartinė šeimos struktūra ir funkcionavimas iš dalies yra praeities, jos šaknų ir tėvų socialinės patirties produktas. Socialiniai pedagogai, dirbdami su vaikais, dažnai pasitelkia šį metodą kaip žaidimą, piešia geneologinį šeimos medį, eksponuoja šeimos prosenelių nuotraukas, skatina vaikus rašyti šeimos istoriją. Socialiniam pedagogui genograma yra vienas iš vaiko tyrimų metodų, vaizdžiai atskleidžiantis vaiko socialinę ekologinę aplinką. Genograma sudaroma dalyvaujant vaiko tėvams, globėjams ar giminaičiams. Genograma gali atskleisti šeimos įvykius, kurie galėjo sukelti tam tikrus vaiko elgesio pokyčius. Vaiko šeimos genograma turi atspindėti bent tris kartas: prosenelius, senelius, tėvus. Galima žymėti jų profesijas, amžių, kitą svarbią socialinę informaciją.

Sudarę šeimos genogramą, žinias apie vaiką papildome išsamiau

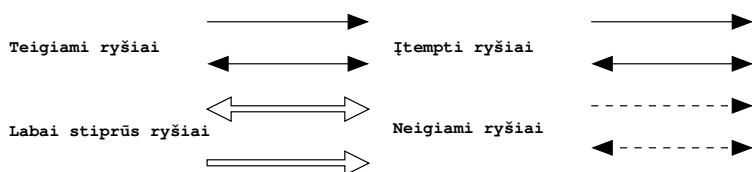
šėimos tyrimu. Fiksuoti pirminius tyrimo duomenis padės šeimos ekologinis žemėlapis. Šis žemėlapis atskleidžia svarbių socialinėje ekologinėje erdvėje susiklostančių situacijų santykius. Šeima šiame žemėlapyje vaizduojama rate. Kitos situacijai svarbios sistemos yra piešiamos aplink ratą. Pažymėdami įvairius santykius, parodome, kaip pagrindinis jus dominantis asmuo — ypatingų poreikių vaikas sąveikauja tiek su šeimos nariais, tiek su situacijai svarbiomis sistemomis (mokykla, artimais giminaičiais ir kt.).

Piešdami šeimos ekologinį žemėlapi, pažymime šeimos narių amžių, vardus, o svarbiausia — atskleidžiamo ryšius, kurie gali būti ir abipusiai, ir vienpusiai, tarp šeimos narių ir sistemų, esančių už šeimos rato ribų.

Šeimos ekologinis žemėlapis atspindi ir suteikia reikiamą informaciją apie specialiųjų poreikių vaiko šeimos sudėtį; šeimos narių tarpusavio ryšių ypatybes; ryšių su aplinkos sistemomis stiprumą ir įvairumą. Į šeimos sistemą gali įeiti kai kurie išplėstinės šeimos nariai, kurie nebūtinai gyvena kartu (senelė, teta). Taip pat į ją gali įeiti žmogus, gyvenantis kaimynystėje, bet nesantis šeimos narys. Vaikai, kurie nebegyvena kartu, taip pat įtraukiami. Atkreiptinas dėmesys į tuos, kurie mirę ar palikę namus po skyrybų, — svarbu nustatyti jų įtaką šeimos sistemai. Labai svarbu atskleisti tarpusavio santykių ryšius ir jų visapusiškumą.

Šeimą supa aplinkos sistemos, su kuriomis vienais ar kitais ryšiais yra susiję šeimos nariai ar išplėstinės šeimos nariai. Tai — Bažnyčia, mokykla, draugų grupė, bendruomeninės organizacijos, papildomojo ugdymo ir kt. institucijos.

Šeima — svarbus veiksnys, formuojantis vaiko asmenybę. Šeimos vertybių įtaka vaiko elgesiui yra visuotinai patvirtinta. Vaikas negiamai aplinkos įtakai sugeba atsispirti tik tada, kai gyvenimo pavyzdžius „perleidžia per auklėjimo filtrą“ arba patiria skaudžias gyvenimiškas pamokas. Neauklėjamas vaikas noriai perima palaido lytinio gyvenimo, agresijos ir kt. pavyzdžius. Vaiko elgesio pagrindinės nor-

2.2: Sutartiniai ženklai

mos formuojasi iki 8 metų. Jeigu vaikai tuo laikotarpiu matė, kaip prievartaujamos jų motinos (seserys) ar patys buvo seksualiai išnaudojami, sunku tikėtis, kad tokie vaikai paauglystėje netaps pedofilų aukomis ar nepilnametėmis prostitutėmis. O. Merfeldaitės ir G. Kvieskienės 1999 metų gatvės vaiko fenomeno tyrimai, A. Davidavičienės, L. Bulotaitės gatvės vaikų priklausomybių tyrimas (2000) liudija, kad tiek izoliuotose institucijose esantys, tiek gatvės vaikai nuo 80 iki 98% patiria seksualinę ir kt. prievartą.

Bažnyčios įtaka socialinei ekologijai

Be šeimos — artimiausios bendruomenės, kuri yra veiksmingiausias socializacijos proceso komponentas, svarbia socialine edukacine institucija bendruomenėje ilgus šimtmečius buvo ir tebėra **Bažnyčia**.

XIX a. **Katalikų bažnyčia** buvo pagrindinė bendruomenės sutelktumo puoselėtoja, pagrindinė institucija, atliekusi socialinę edukacinę darbą (tarkime, vyskupu tapus M. Valančiui, valstiečiai, kuriems buvo neprieinamas raštas, išprusimas, galėjo leisti savo vaikus mokytis pas kunigus, įsteigtose parapijose mokyklose, būtent kunigai puoselėjo lietuvių kalbą, lietuviybę, ugdė nacionalumo, savo tautos vertinimo jausmą. V. Merkys, 1999).

Katalikų bažnyčia, dvasininkija buvo socialinė ašis, apie kurią sukosi visas bendruomenės gyvenimas. Kunigai dalyvavo žmogui gimstant, teikė krikštą, tuokė, lydėjo mirties valandą. Kunigas buvo bendruomenės lyderis, o socialinis kultūrinis gyvenimas buvo neatsiejamas nuo religinių švenčių, apeigų.

Bažnyčia ilgus šimtmečius buvo vienintelis bendruomenės centras. Bažnyčios socialinės edukacinės funkcijos dėka vyko socializacija, kultūros paveldo perdavimas, žmonių sutelktumo, mokymo bei ugdymo procesai. Žymus rusų kilmės kultūrologas N. Berdiajev teigia, jog religija, krikščionybė yra ypatinga todėl, kad visuomet suteikia žmogui viską, ko reikia jo visavertei egzistencijai, būtent tuo metu, kai nebėra į ką daugiau atsiremti. [47] Ugdymas, išsilavinimas, naujos žinios tradiciškai buvo siejamos su Bažnyčia (B. Bitinas, 2000). Daugumoje Europos šalių pirmosios mokyklos, o vėliau ir universitetai buvo įsteigti Bažnyčios dėka. Daug metų Bažnyčia buvo neatsiejama nuo ugdymo proceso. Bažnyčia daro įtaką socialinei ekologijai visą laiką, nepriklausomai nuo to, kokia bendruomenės dalis save laiko tikinčiaisiais ir oficialiai deklaruoja savo socialinę elgseną pagal religines normas.

Bažnytinio ugdymo, kuri puoselėja religinės organizacijos, subjektų (dvasininkų ir tikinčiųjų) tarpusavio santykiai yra konfesinio, bendruomeninio pobūdžio, tai yra, jie išreiškiami išpažįstamos tikybos edukaciniais aspektais ir santykiais, formuojamais tos tikybos principais ir dogmomis.

A. Šerkšnas teigė, kad atskiro individo negalima laikyti mechaniška bendruomenės dalimi, tačiau reikia įsidėmėti, jog kiekviena bendruomenė, visuomenė susideda iš individų ir nėra tokio bendruomenės tikslo, kuris pirma būtų nebuves individo tikslu, ir kiekvienas atskiras individas yra tautos dvasios reiškėjas. A. Šerkšnas ypač akcentavo glaudų bendruomenės ir individo tarpusavio priklausomybės ryšį. Taip pat teigė, jog būtent ugdymas padeda suvokti individui jo vietą visuomenėje, įsisąmoninti atsakomybę už kitus bendruomenės narius.

Jo žodžiais:

- žmogus turi būti rengiamas bendruomeniniam gyvenimui: šeimai, tautai, žmonijai;
- kiekvienos bendruomenės kokybė priklauso nuo atskiros jos na-

rio kokybės, nuo kurios mokytojas turi pradėti visą bendruomeninį auklėjimą;

- bendruomeniniam gyvenimui žmogų galima parengti tik remiantis bendruomene, leidžiant jam (břstant) nuolat jausti, kad bendruomenė sudaro sąlygas atskiuro individo visapusiškai raidai; bet kadangi atskiras individas yra tos bendruomenės narys, tai drauge ir jis yra kito asmens visapusiškos raidos sąlyga;
- tik tokia bendruomenė, kuria remiantis galima parengti žmogų ateities bendruomeniniam gyvenimui, gali funkcionuoti tik kaip dvasiškai koncentruota ir sutelkta bendruomenė. [48]

Socialiniu ugdymu galime vadinti žmogaus gebėjimą gyventi kartu su kitais žmonėmis, išlaikant ir puoselėjant tas pačias kultūrinės, etninės normas, vertybes, perduodant iš kartos į kartą tradicijas, kultūrinės nuostatas. Labai svarbi socialinio ugdymo sąlyga yra visuomenės būklė arba vadinamoji gyvenimo kokybė. Labai svarbu žinoti bendruomenės sutelktumo laipsnį. A. Šerkšnas pabrėžia kiekvieno individo asmeninę svarbą bendruomenės kokybiškam gyvenimui užtikrinti.

Žmonija daro nuolatinę poveikį konkrečioms visuomenėms ir individams savo universaliomis vertybėmis, sukaupia informacija ir veiklos patirtimi. Konkreti visuomenė, socialinė grupė gali daryti įtaką (teigiamą ar neigiamą) žmonijai ir jos raidai savo dalinėmis vertybėmis, veikla, specialiai ar naujai sukurta informacija. Kai kada netgi pavieniai individai padaro žymų poveikį visai žmonijai (ne visuomet teigiamą, bet visuomet pamokomąjį arba ugdomąjį), pvz., tokios asmenybės kaip Hitler, Stalin ir pan.

P. Jucevičienė pažymi, jog, visuomenės aspektu, švietimas yra pagrindinė ugdymo funkcija, atspindinti žmonijos, konkrečios visuomenės patirties bei fundamentaliųjų vertybių perteikimą. Autorė teigia, kad vienas iš pagrindinių šiuolaikinio švietimo tikslų — asmenybės socializacija konkrečioje aplinkoje (mažesnėje — gyvenamosios vietos bendruomenėje, didesnėje — savo šalyje, makrolygiu — kontinento,

pasaulio mastu). [49]

A. Paškaus nuomone, šiuo metu Lietuvoje susidariusi situacija, kurią būtų galima pavadinti krizine, nestabilios visuomenės situacija: „... šeima, Bažnyčia, mokykla ar tauta nebeduoda jų nariui emocinės šilumos, vertybės šviesos ar gyvenimo krypties. Nuo šių bendruomenės vienetų nutolęs individas praranda vidinį tvirtumą, priklausomybės bei atsakomybės jausmą. Jo šalti, neasmeniški, abejingi santykiai su kitais padaro jį vienišą, nelaimingą ir dažnai pikta maištaujančią būtybę. Čia jau turime reikalą su akinacijos (susvetimėjimo) simptomais, taip gausiai pasireiškiančiais technologinėje visuomenėje.“ [50]

Tokiu atveju bendruomenės sutelktumas ar bandymas sutelkti bendruomenę tampa labai svarbiu ir gali užtikrinti normalią tolesnę bendruomenės plėtrą. P. Jucevičienė mano, jog šiuo metu Lietuvoje situacija labai stipriai primena nestabilios visuomenės vaizdą, kai normos, sankcijos, vertybės susilpnėja, kitaip sakant, kai jėgos, siejančios žmones į vieną organizuotą bendruomeninį vienetą, palūžta. Minėtu atveju visuomenė yra anorminės būklės. P. Jucevičienės nuomone, tokia benormė aplinka individus stipriai sužaloja [36]. Tačiau kartu autorė pažymi, jog dažnai daugelis asmeninių bei visuomenę apimančių problemų veiksmingiausiai sprendžiamos bendruomenėje. Kalbėdami apie socialinio ugdymo reikšmę visuomenei, visuomet turime omenyje ne paskirus individus, bet visą visuomenę, tautą, bendruomenę, tam tikras socialines grupes, turinčias tas pačias vertybines orientacijas, elgsenos stereotipus, kultūros palikimą, gyvenančius tą patį gyvenimą laiko ir erdvės atžvilgiu. Apie ugdymą kalbame kaip apie dar vieną žmonių sutelktumo būdą. Žmogus tampa asmenybe tik mokėdamas, visą gyvenimą besimokydamas gyventi šalia kitų žmonių. Taip žmogus gali realizuoti savo vertingumą. [32] Dažnai žmonės skirstomi į kuriančius ir griauinančius. **Taigi tik kuriantis žmogus tampa asmenybe ir pozityviosios socializacijos pavyzdžiu.**

Žengiame modernėjimo linkme. Kaip teigia žymus sociologas E. Gellner (1993), augantis pasitikėjimas „trečiąja valdžia“ — žiniasklaida, byloja apie modernizacijos įtaką pasaulėvokai. Antroje po Baž-

Institucija	Pasitiki proc.	Nepasitiki proc.
Bažnyčia	65,9	9,3
Žiniasklaida	63,5	11,6
Sveikatos apsauga	54,0	19,3
Prezidentu	51,0	2,1
Lietuvos banku	44,9	20,8
Kariuomene	40,4	23,9
Sodra	38,3	33,5
Savivaldybėmis	31,3	30,6
Policija	31,5	36,8
Vyriausybė	19,2	41,3
Teismai	18,1	43,8
Komerciniais bankais	12,5	56,7
Seimu	10,3	60,0
Partijomis	6,3	69,3

Lentelė 2.1: Lietuvos žmonių pasitikėjimas kai kuriomis socialinėmis institucijomis [51]

nyčios pozicijoje pagal pasitikėjimo lygmenį yra kaip tik žiniasklaida. Žiniasklaida taip pat atlieka ugdomąjį informatyvinio pobūdžio darbą. Tačiau jeigu analizuotume televizijos laidų, žurnalų bei laikraščių populiarumo reitingus, pastebėtume savotišką socialinį susidomėjimo žiniasklaida (taip pat ir pasitikėjimo šia institucija) fenomeną. Lietuvių tauta išskirtinai domisi žiniasklaidoje nagrinėjama nusikalstamumo bei smurto tematika. Kyla pagrįstas klausimas, ar žiniasklaida, išnaudojanti socialinį susidomėjimą, kylantį iš aukšto nusikalstamumo lygio bei menko pasitikėjimo policija bei teismais kaip institucijomis, atstovaujančiomis bei vykdančiomis teisingumą, kryptingai ugdo lietuvių tautą? Hipotetiškai galime teigti, jog aukštas susidomėjimas nusikalstamu, dažnai pabrėžiamu policijos vangumu, nesugebėjimu įgyvendinti teisingumą skatina socialinį uždarumą, sietiną su baimės jausmu.

N. Berdiajev mano, kad postmodernios realybės chaotiškumas, nesusikalbėjimas, yra nulemtas religinių dogmų nepaisymo. Visų pirma, anot N. Berdiajev, nepaisant religijos, pakinta pati kultūra. Žlungant kultūrai, kinta žmogiškosios vertybės. Desakralizuota kultūra — jau ne kultūra, o tik žmogiškasis būvis. „Kultūra negali būti be šventosios tradicijos, be protėvių kulto.“[47]

Desakralizuota kultūra artėja žlugimo link. „Kai žūsta kultūra, prasidea civilizacija, kuri neturi organinio pagrindo, o yra techninė ir mechaninė.“ [47] Tačiau postmodernizmas nėra žmonijos kelio pabaiga arba kelias į niekur. Tiesiog istorinė realybė vėl suteikia galimybę mums vėl atsigręžti į tikras vertybes, į religiją, dvasinį gyvenimą, atjautą ir altruizmą. Toks posūkis — labai skausmingas socialinis procesas, nes virsmas vyksta po to, kai susiduriama su skausmingomis socialinėmis problemomis.

M. Weber (2000), analizuodamas religijos atsiradimą, teigė, kad pirmųjų religijų atsiradimo būtinybę diktavo žmonių mąstymas arba žmogiškasis suvokimas, jog būtina koku nors būdu paaiškinti juos supančio pasaulio reiškinius, taip pat tam tikros socialinės tvarkos nustatymo būtinumas gyvenant bendruomenėje. „Laikykis jo įstatų ir įsaky-

mų, kuriuos duodu tau šiandien ir tavo labui, ir tavo palikuonims po tavęs, idant ilgai gyventumei žemėje”[49]. Vadinasi, galime suprasti, kad religija atlieka vadinamąją edukacinę funkciją, nubrėžia gyvenimo kartu su kitais žmonėmis gaires. Religinė doktrina moko žmones gyventi kartu, laikytis socialinės hierarchijos ir tvarkos. M. Weber vartoja sąvoką „charizma” (daiktų, reiškinių bei kai kurių žmonių šventumas), kuri jau pati savaime diktuoja pirminę socialinę hierarchiją apibrėždama visų pirma žmonių socialinę atstumą nuo Dievo.

Religiją skleidžia dvasininkija. Dvasininkija, kad įtvirtintų religiją ir savo galia, visų pirma turi atsižvelgti į žmonių socialinius poreikius. „Tarp pasauliečių veikia trys jėgos, su kuriomis turi skaitytis dvasininkai: 1) pranašai, 2) pasauliečių tradicionalizmas, 3) pasauliečių intelektualizmas” [52]. Kultūrologai teigia, jog Lietuvoje katalikybės šventės sutampa ir susipina su buvusiomis pagonybės šventėmis (tai irgi religijos tradicionalizmas). Kalbant apie pasauliečių intelektualizmą, būtina paminėti II Vatikano suvažiavimą, naujausias Popiežiaus enciklikas, skirtas religijos prisitaikymui prie modernaus pasaulio. Puikus pavyzdys Katalikų bažnyčiai siekiant daryti įtaką jaunimo vertybinėms orientacijoms yra naujas katalikų dvasininkų, ypač jaunosios kartos, liturginių apeigų atlikimas, kviečiant į bažnyčią roko grupes, siekiant prisitaikyti prie jaunosios kartos socialinių kultūrinių poreikių. Dvasininkija, mokydama pasauliečius, siekia savo mokymą integruoti į visuomenę, atnaujindama patį mokymo procesą pagal socialinę visuomenės būklę, iš esmės nekeisdama pirminio religinio mokymo principų. „Bendruomenės atsiranda tik tada, kai pranašo misija rutinizuojama, kai arba pats pranašas, arba jo mokiniai garantuoja nuolatinę misiją bei malonės teikimą, pasirūpindami malonės teikėjų ekonomine egzistencija” [52]. Vadinasi, bendruomenės socialinės egzistencijos pagrindu tampa ne tik pranašas, tačiau jo žodžio ir veiksmo pastovumas bei rūpinimasis ekonominiais dariniais. Iš čia galime kildinti socialinių mokslų atstovų taip pabrėžiamą bendruomenės sutelktumą bei bendro tikslo suvokimo būtinybę. Sekdami M. Weber teorija, II Vatikano susirinkimo dokumentais, enciklikomis, galime teigti, jog Bažnyčia ne tik turi atlikti mokymą, kaip gyventi ir sugyventi funkciją, tačiau per mokymą turi įtvirtinti bendruomeniškumo jausmo tvirtumą,

remdamasi socialinės bei ekonominės politikos įsitvirtinimu visuomenėje.

Žmogus — sociali būtybė, negalinti ir nesugebanti gyventi visiškoje socialinėje izoliacijoje, be nuolat vykstančios socialinės sąveikos, bendradarbiavimo su kitais individais.

Religija žmogui ne tik suteikia bendruomeniškumo jausmą plačiaja prasme, tačiau kartu ir ugdo socialumo jausmą šiais pagrindiniais aspektais: socialinės atsakomybės, baimės, atpildo. Vadinasi, religinių dogmų visuma vykdo socializacijos procesą supažindindama žmones, kokie veiksmai bei poelgiai visuomenėje toleruoti, skatinami, o kurie ne, ko galima tikėtis, pažeidus bendras gyvenimo kartu taisykles.

Iš esmės bet kuri religija vykdo socialinę edukacinę funkciją visų visuomenės narių atžvilgiu.

„Bendruomeninis religingumas solidarumo pareigas giminaičiams, kraujo broliams ir gentainiams papildo pareigomis religinės bendruomenės nariams“ [52]. Galima daryti prielaidą, kad religija praplečia žmogaus pareigas ir atsakomybės jausmą; religijos dėka žmogus tampa atsakingas ne tik už gimines, tačiau pradeda tapatinti save su konkrečia gyvenamąja teritorija, suvokdamas, jog socialinė elgsena (elgesys grindžiamas socialinėmis vertybėmis, normomis ir pan.) bei atsakingumas už kitus tos vietovės gyventojus yra būtinas, jog iš kitų galima tikėtis to paties suvokimo. Be abejonės, padidėja ir socialinio atpildo lūkestis. Religija įteisina altruizmo, išmaldos (moralinės ir materialinės pagalbos) svarbą ir būtinumą. M. Weber nustatė, kad išmaldos davimas (vadinasi, rūpinimasis artimaisiais tikėjimo pagrindu) sutinkamas beveik visose religijose.

Vykstant ekonominei diferenciacijai, paprotys ateiti į talką kaimynui bei padėti jam ištikus bėdai buvo pritaikytas ir skirtingų socialinių sluoksnių santykiams (M. Weber, 2000). Vadinasi, istoriškai religija pasitarnauja ir socialinių sluoksnių, grindžiamų politiniais bei ekonominiais santykiais, susiformavimui; taigi padeda formuotis įvairių lygių

bendruomenėms.

„Gerumas pavaldiniams ir jų interesų paisymas tam tikru mastu atitinka gerai suprastą valdovo interesą. Kai nėra racionalių kontrolės priemonių, jo paties saugumas ir pajamos labai priklauso nuo jų geros valios ir palankumo. Visur, kur socialinių susisluoksniavimą lėmė patriarchaliniai valdžios santykiai, profesinės religijos galėjo pasinaudoti aprašytąja praktine situacija ir sukurti „silpnųjų apsaugą.“ Šios apsaugos objektas yra ne vien moterys, vaikai, vergai, bet ir klasių santykiai [52]. Kai kurios religijos, pasak M. Weber, taip pat reguliavo ekonominį gyvenimą, politiškai religijos dogmų dėka buvo draudžiama imti palūkanas už skolinamus pinigus. Juk žmogus, kuris skolinasi, jau yra ištiktas bėdos. M. Weber manė, kad religinė antipatija palūkanoms slėpė jo kur kas giliau, nei teisinga pagalba nelaimės ištiktajam. Tai buvo susiję su religinės etikos požiūriu į racionalaus verslo savaiminę logiką. Autorius pabrėžia, jog beveik visos pirmųjų religijų smerkė grynai verslinį pasipelnymą. Tačiau plačiąja prasme religinis pasisakymas prieš palūkanas formavo socialinį požiūrį, jog pajamos turi būti siejamos su darbo procesu. Antra vertus, jeigu šiuo metu galime samprotuoti apie religinių, dvasinių, kultūrinių vertybių nykimą pasaulyje plačiąja prasme, tai matome, jog šias vertybes išstumia būtent ekonominis veiklos motyvas.

Grupės etosas yra intelektualiai pagrindžiamas, pateikiant jį kaip esamos padėties vaizdą, kurio autentiška išraiška yra tas gyvenimo būdas. Šio prasmingo ryšio tarp turimų žmonių vertybių ir bendros egzistencijos tvarkos atskleidimas yra esminis visų religijų bruožas, nepriklausomai nuo to, kaip suprantama ta bendra tvarka ir kokias vertybes išpažįsta žmonės. Todėl religija visada yra iš dalies pastanga išsaugoti tokių bendrų reikšmių atsargą, kurių požiūriu kiekvienas individas interpretuoja savo elgesį [53].

Pripažįstama, jog Bažnyčia yra tas pagrindas, kurio dėka žmonės užmezga įvairius socialinius ryšius: šeimyninius, prekybinius, politinius ir pan., išlaiko tęstinumą, reguliuoja socialinius santykius, atlieka kitas, ne mažiau svarbias socialines funkcijas.

Be to, tapusios visuotinai prieinamomis, elektroninės komunikacijos priemonės sustiprina polinkį į neaiškumą, decentralizaciją, nediferencijuotas globalines reakcijas bei prisirišimą prie procesų, o ne stabilių rezultatų. Visuomenės informavimo priemonės pasikasa po tikėjimo pamatais visose struktūrose, išskyrus savo. Atrodo, jog visuomenės informavimo priemonės pagrindžia struktūrą, sudarančią ne pranešimo esmę, bet jo perdavimo technologiją [54].

Sekant žymaus lietuvių mokslininko kultūrologo V. Kavolio mintimis apie modernizmą bei postmodernizmą tampa aišku, jog perteklius bei materialinė gerovė prieinama ganėtinai siauram žmonijos ratui. Didžiausias modernistinių teorijų dėmesys vis dėlto yra skiriamas informacijos srautų greičiui ir šio greičio įtakos visuomenės gyvenimui analizei. V. Kavolis teigia, jog būtent visuomenės informavimo priemonės daro įtaką naujam požiūriui į gyvenimo reiškinius, dvasines vertybes. Kasdieną žmogus įvertina savo vietą visuomenėje priklausomai nuo naujų informacinių impulsų įtakos artimiausiai jo socialinei aplinkai bei jam pačiam.

Ten, kur visos šios įtakos susikerta, pasak V. Kavolio, atsiranda tendencija susiformuoti neįprastai „decentralizuotai“ asmenybei, kuri nebėgi sąžiningai priimti požiūrio, kad kokia nors vertybių sistema ar gyvenimo būdas yra „gyvenimo tiesos“ ar „teisingo gyvenimo“ sinonimai.

V. Kavolis kalba apie modernistinės — postmodernistinės asmenybės savęs tapatinimo su socialine aplinka kintamumą, dinamizmą, dėl ko kinta bendruomeniškumo jausmo samprata, ji tampa vis mažiau apibrėžta, tarkime, gyvenamosios vietos atžvilgiu. Tautiškumas kaip toks įgyja visiškai naują atspalvį, yra kitaip suvokiamas. Žmogus pradeda save laikyti pasaulio piliečiu. Tačiau sunkių išgyvenimų metu toks žmogus vis tik atsisuka į religiją, į savo bendruomenę, tautą, naciją ir pan.

Aprašydamas pasaulio piliečio tipą ir savęs išraišką pasaulyje,

V. Kavolis kalba apie plačiąją visuomenę. Plačiąją visuomenę vadina tokia visuomenė, kurios didžioji narių dauguma gyvena, dirba arba bendrauja su daugybe vienas kito artimai nepažįstančių žmonių ir kuri remiasi masine prekių gamyba, mainų paslaugų pasiūla bei visuomenės informavimo priemonėmis. Tačiau gyvenant ir veikiant tokioje aplinkoje, žmogui, kaip socialinei būtybei, vėl naujai iškyla poreikis priklausyti grupėms, turinčioms aiškius identitetus. Tokia grupė dažnai tampa religinė priklausomybė [54].

Pažengusiose pramoninėse visuomenėse etninių grupių (arba tautinių mažumų) didėjančių polinkių vis akcentuoti ne tik savo praktinius poreikius, bet ir savo simbolinę tapatybę gali paaiškinti didėjančio poreikio jausti vertingą unikalumą hipotezę. Norint veiksmingai apginti savo unikalumą plačiojoje visuomenėje, reikalinga grupinė parama [54].

Tad galima hipotetinė prielaida, jog visuomenei modernėjant, išgyvenant beveik pastovią tampančią dinamiką, vėl iš naujo įvertinamas bendruomeniškumo jausmas, akcentuojant savęs tapatinimą su grupe.

Kitas lietuvių autorius, socialinės psichologijos mokslo atstovas A. Jacikevičius taip pat vartoja plačiosios visuomenės terminą.

Jeigu apie bendruomenę kalbėjome kaip apie žmonių bendriją, išlaikančią bendruomeniškumo jausmą, bendrą tikslą, tai plačioji visuomenė menkai suvokia tiek bendruomeniškumą, tiek bendrą tikslą. Tokioje visuomenėje artimesni kontaktai tampa sunkiai prieinami. Aplinkiniai vertinami remiantis stereotipais (pareigos, drabužiai, odos spalva ir pan.), vidinės šalia veikiančiojo savybės beveik nevertinamos.

Pasak A. Jacikevičiaus, kita būdinga plačiosios visuomenės ypatybė yra dėl visuomenės komunikacijos priemonių gausėjimo vykstantis žmonių socialinės erdvės plėtimasis. Kol spauda, radijas, televizija, kompiuteriai ir kt. nebuvo lengvai prieinamos priemonės, daugelio žmonių gyvenimą riboja vietinės bendruomenės teikiama socialinė erdvė [55]. Galime kalbėti ne tik apie pasaulio piliečio formavimąsi, tačiau ir apie natūralųjį senųjų bendruomenių savitą socialinį nykimą,

bendruomenėms nebeatliekant visų savo senųjų sutelktumo funkcijų. Tačiau rusų psichologas T. Šibutani pažymi, kad nors dauguma kontaktų plačiojoje visuomenėje tarp žmonių vyksta tarpininkaujant kategorijoms (stereotipams), vis dėlto žmonės iš esmės liko nepasikeitę. Pirminės grupės visur klesti, ir jausmai liko tie patys; „...žmonės po senovei myli ir neapkenčia, pavydi ir jaučia skriaudą, todėl ir plačioji visuomenė turi tam tikrą moralinę tvarką: žmonės, kaip ir anksčiau, sprendžia apie save ir kitus pagal tuos elgsenos standartus, kuriuos jie susidarė pirminėse grupėse. Socialinė kontrolė dėl gyvenimo sąlygų plačiosiose visuomenėse pasidaro sudėtingesnė, tačiau proceso esmė nepasikeičia“ [55].

R. Wuthnow (1996) pripažįsta, jog religija teikia socialinių simbolių bei jų reikšmės sistemą žmogui. Jo manymu, visas mūsų patiriamas pasaulis arba tai, ką mes vadiname tikrove, yra formuojamas simbolių. Taigi tikrovę patiriame ne tiesiogiai, o per savo turimų simbolių sieta [56]. Žymaus šiuolaikinio teoretiko sociologo P. Berger (1999) nuomone, simbolinė sfera yra pirminė ir kaip tik ji formuoja mūsų pasaulio patyrimą. Bergeris teigia, jog religiją sudaro simboliai; religija lygiai taip pat priklauso tikrovei, kurioje gyvename, kaip ir kiekviena kita per simbolius gaunama patirtis. Pasak jo, mums visiems svarbiausia, lemiamai reikšminga yra vadinamoji kasdienė tikrovė, kuri yra suvokiama kaip „čia ir dabar“ (konkrečiame laike). Tai — pragmatiška sfera, kurioje mes turime ką nors atlikti. Tačiau mums dar yra reikalingas budrumas. Būtent budrumas, pasak P. Berger, suponuoja pamatinį egzistencinį dalyvavimą kasdienėje tikrovėje. Tai yra pasaulis, kuriame gyvename ir mirštame, kuriame senstame ir sergame, realaus laiko pasaulis, kuriame turime įgyvendinti savo tikslus [57]. P. Berger manymu, mes taip pat „norai užgniaužiamo abejones“ dėl kasdienės tikrovės; taip pat kasdienę tikrovę suskirstome į tinkamumo sferas. Šios kasdienės tikrovės ypatybės visos kartu daro pasaulį patogų gyventi.

P. Berger Bažnyčią laiko viena iš simbolių visatų. Anot jo, Bažnyčia apjungia „žmonių veiklą įkurta visa apimančią tvarką, tai yra, šventąjį kosmosą, sugebėjantį išsilaikyti nuolatinio chaoso akivaizdoje“ [57]. Autoriaus manymu, religinės doktrinos pasižymi tuo, kad,

paaiškindamos kančią, mirtį, tragedijas ir neteisybes, individui teikia prieglaudą nuo chaoso, nuo tikrovės, kurioje nesimato prasmės. Jos sujungia individo gyvenimo faktus, suteikdamos visuotinę orientyrų struktūrą, tinkamą visiems atvejams, parodo galutinę individo padėtį erdvėje ir laike, nusako galutinį jo gyvenimo tikslą ir leidžia sutvarkyti kasdienę veiklą taip, kad ji suktųsi apie šio tikslo įgyvendinimą. Dėrėtų pastebėti, jog M. Weber daugiau pabrėžė mitizuotąją religijos kilmę ir įtaką visuomenei, o dabartiniai mąstytojai Bažnyčią laiko tikrove, kuri neišvengiamai naudojasi kultūrine medžiaga ir yra „sijojama“ per simboliais sukonstruotą asmeninės patirties tikrovę. Bažnyčią palaiko individų tarpusavio sąveika.

Modernizmo koncepcijose pažymima, kad pasaulyje jau kuri laiką vyksta visuotinė slinktis iš mažiau modernios į modernesnę būklę. Manoma, kad šis judėjimas iš tradicijos į modernybę turėjo rimtų padarinių religijai, nes ji visur buvo neatskiriama tradicinių visuomenių dalis.

Vyksta „sekuliarizacija,“ kuri reiškia arba tai, kad, vykstant šiam procesui, religija moderniose visuomenėse netenka anksčiau turėtos įtakingos padėties, arba, kad ji išlaiko savo įtaką tik vis labiau prisitaikydama prie racionalumo ir reliatyvizmo normų, eidama į kompromisą su mokslu, ekonominiais interesais ir valstybe.

Kartu su augančia socialine įtampa, kuriai įtaką daro kintantis pasaulis ir jo globalizacija, auga įsitikinimas, jog žmonija ne tik gali, bet ir privalo stiprinti savo valdžią sukurtųjų daiktų atžvilgiu; turi uždavinį sukurti tokią politinę, socialinę ir ekonominę santvarką, kuri vis geriau pasitarnautų žmogui ir padėtų ne tik individui, bet ir bendruomenei sutvirtinti ir išplėsti savo vertybes. Bažnyčia II Vatikano susirinkimo metu ne tik pripažino modernią visuomenės būtį, tačiau ir pareiškė savo nuomonę apie esminius žmogaus būties klausimus kintančioje socialinėje erdvėje.

Susirinkimo dokumentuose diskutuojama apie žmonių bendruomenę, jos būklę pasaulyje. Teigiama, jog vienu būdingiausių šiuolaiki-

nio pasaulio bruožų reikia laikyti vis gausėjančius žmonių tarpusavio santykius, kurių raidai daugiausia reikšmės turi šiuolaikinė technikos pažanga. Pripažįstama, jog broliškas žmonių pokalbis vyksta ne pačioje pažangoje, bet giliau — asmenų bendravime, kuris reikalauja tarpusavio pagarbos jų dvasinio orumo pilnybei. Iškeliamas visaverčio kokybiško gyvenimo kartu siekis. Kokybiniam visuomenės augimui būtini ne tik ekonominės gerovės veiksniai, labai svarbus vaidmuo atitenka socializacijai — nuolatiniam individo ugdymui, auginimui, pabrėžiant jo asmenybę bei stiprinant bendruomeniškumo jausmą.

II Vatikano susirinkimas pripažino, jog pakito tradicinis požiūris į žmonių bendruomenę, tačiau bendruomeniškumo jausmas bei šio jausmo reikšmė individui išliko iš esmės nepakitusi. Susirinkimo dokumentuose pabrėžiama, kad Bažnyčios uždavinys nėra politinio, ekonominio ar socialinio pobūdžio. Tačiau Bažnyčia neatsiriboja nuo pasaulietinio gyvenimo peripetijų, atvirkščiai, teigiama, jog prireikus Bažnyčia savo nuožiūra gali steigti institucijas, besirūpinančias labdara ar skurstančiaisiais. Svarbu paminėti, jog „...Bažnyčia pripažįsta tai, kas teigiama šiuolaikiniame socialiniame dinamizme, ypač evoliuciją vienybės kryptimi, sveikus socializacijos, pilietinio ir ekonominio susivienijimo procesus“ [46]. Bažnyčia teigia, jog savo uždavinio ir prigimtės galia nesieja savęs su atskiromis kultūromis bei politinių, ekonominių ir socialinių sistemų formomis. Taigi Bažnyčia tampa atvira socialine institucija visiems žmonėms, netgi išpažįstantiems kitą religiją ar save laikantiems netikinčiais.

II Vatikano susirinkimo dekrete „Apie socialinio bendravimo priemonės“ [46] pasisakoma už bendravimo visapusišką plėtotę. Ypač akcentuojama moralė, moralės siekimas ir puoselėjimas visose žmogaus veiklos srityse. Teigiama, jog visi turi vienodą teisę į informaciją, tačiau labai svarbi ir viešoji nuomonė, plintanti per bendravimo priemones. Viešoji nuomonė turi stengtis suformuoti geras pažiūras ir jas skleisti. Taigi dar kartą pabrėžiama bendra socialinių institucijų veikla, galinti užtikrinti sėkmingą bendrąją socializaciją, ir pagrindžiama socialinė ekologinė Bažnyčios funkcija.

Krikščioniškojo auklėjimo deklaracijoje [46] kalbama apie socialinę krikščioniškojo auklėjimo vertę. Auklėjimas laikomas pažangos garantu. Pripažįstama, jog jaunimo auklėjimas tapo sudėtingas, tačiau ir bendrasis auklėjimas bei ugdymas įgauna naują reikšmę ir tampa reikalingesnis atsižvelgiant į laikmečio reikalavimus. „...Žmonės, aiškiau suprasdami savo vertę ir pareigas, vis labiau nori aktyviai dalyvauti socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime. Nuostabūs mokslo ir technikos laimėjimai, naujos socialinio bendravimo priemonės padaro, kad žmonės, būdami laisvesni nuo darbo, gali skirti daugiau laiko protiniam darbui ir dvasinei kultūrai, taip pat tenkinti vienas kito reikmes organizuotai, net tarptautiniu mastu“ [46].

Susirinkimas pabrėžė visuotinę teisę į visokeriopą auklėjimą, teikdamas, jog žmogus turi gauti kuo geresnį išsilavinimą, disponuoti dideliais informacijos kiekiais, tačiau taip pat turi būti mokomas ir dorovės. Rimta socialine problema Susirinkimas laiko kintančią santuokos ir šeimos vertę modernėjančiame pasaulyje. Bažnyčios socialinė edukacinė veikla turi būti nukreipta į šeimos stiprinimą, puoselėjant krikščioniškąsias vertybes. Socialinis ekonominis gyvenimas taip pat pristatomas, atsižvelgiant į socialines problemas, akcentuojant būtinumą mažinti milžiniškus socialinius ekonominius skirtingumus [46]. Konstitucijoje aptariamas Bažnyčios ir politikos institucijų tarpusavio bendradarbiavimo stiprinimas, siekiant didesnės gerovės bei gyvenimo kokybės visiems. Susirinkimas iš esmės dar kartą pabrėžė, jog moderniam pasaulyje būtina išlaikyti pusiausvyrą tarp naujovių ir dvasinių vertybių. Žmogus — ne tik asmenybė, jam būtina socializacija, bendravimas su kitais, socialinė jungtis su panašiais į save. Auklėjimo bei ugdymo vaidmuo labai didelis, be jo neišsivaizduojama nei techninė, nei dvasinė žmonijos pažanga. Bažnyčia Susirinkimo metu deklaravo savo norą, pareigą bei atsakingumą dalyvaujant žmogaus socializacijos procese, plėtojant žmogaus priklausomybę nuo bendruomenės ir bendruomenės atsakingumą už žmogų.

II Vatikano susirinkimo mintys ir Bažnyčios nuostatos socialinės edukacinės įtakos bendruomenei aspektu tęsiamos popiežiaus Jono Pauliaus II enciklikoje „*Veritatis Splendor*“ [58] bei enciklikoje „*Evan-*

gelium Vitae" [59].

Enciklikoje „Veritatis Splendor“ popiežius Jonas Paulius II nurodo, jog, nepaisant vadovavimosi II Vatikano susirinkimu, „...būtina iš naujo peržvelgti Bažnyčios moralinio mokymo visumą“ [58]. Pasaulio slinktis iš modernaus į postmodernų būvį nuo 1963 m. (kai vyko II Vatikano susirinkimas) darė poveikį žmonių naujam požiūriui į Bažnyčią, be to, Popiežius pažymi, jog pakito pati krikščionių bendruomenė, Bažnyčios mokymas. Bažnyčios socialinis edukacinis mokymas visuomet stengėsi prisitaikyti prie kintančių istorinių aplinkybių.

Enciklikoje „Veritatis Splendor“ akcentuojamas moralinis mokymas, jo reikšmė žmogui. Pabrėžiama gailestingumo, atjautos, artimo meilės, bažnytinio mokymo svarba, akcentuojant žmogaus laisvės ir laisvo pasirinkimo svarbą. Bažnyčia turi puoselėti religingumą, tikėjimą Dievu, padėti individui užtikrinti santarvę tarp tikėjimo ir gyvenimo.

Enciklikoje „Evangelium Vitae“ kalbant apie žmogaus gyvybę bei laisvę, dabartinė situacija pasaulyje vertinama kaip žalinga moralei, tikėjimui, žmogiškumui apskritai. Tai sietina su žiniasklaida, kurios dėka formuojama nuomonė, pateisinanti tam tikrus nusikaltimus prieš gyvybę, siekiant individualios laisvės teisių. Popiežius Jonas Paulius II nurodo, jog tokia padėtis daro įtaką teisiniam nusikalstamumo reglamentavimui, kai nutariama nebausti tokios nuomonės skleidėjų, taip prisidedant prie rimto moralinio nuosmukio.

Susirinkimas teigia, jog Bažnyčia savo universalumu gali tapti glaudžiausiu ryšiu tarp atskirų bendruomenių ir nacijų, jei tik jos pasitiki ja ir pripažįsta Bažnyčiai laisvę atlikti savo misiją. Taigi dar kartą pabrėžiamas jungiamasis Bažnyčios vaidmuo: Bažnyčia, sutikdama bendradarbiauti su visomis socialinėmis institucijomis, siekia žmonių sutelktumo ir ir savitarpio susitarimo.

Tikėjimas įtvirtina moralę, moralė pagrindžia meilę, atjautą, atskleidžia nuostatą „...paklusimu absoliutiems reikalavimams besąlygiškai gerbti kiekvieno žmogaus asmens orumą“ [58].

Žmogaus gyvybei grėsmę kelia nevaldomas nusikalstamumas, klaidinga socialinė ekonominė politika, dėl kurios milijonai žmonių priversti mirti iš bado, ir kitos priežastys. Norėdami nustatyti, kokia yra religijos ir Bažnyčios socialinė edukacinė įtaka bendruomenės sutelktumui, turime nubrėžti aiškesnius Lietuvos bendruomenės socialinius kontūrus. Kiekvienai visuomenei būtinas didėjantis jos narių sutelktumo laipsnis, kuris užtikrina kultūrinių vertybių puoselėjimą bei tęstinumą, kiekvieno žmogaus savirealizacijos galimybes, taip pat ir vadinamoji kokybinė visuomenės raida. Tik tokiu atveju galima tikėtis prasmingos visuomenės raidos egzistencijos.

Taigi Bažnyčia skatina ekonominę ir socialinę sklaidą. Bažnyčios įtaka visuomenės socialiniam ugdymui ir vertybių puoselėjimui išlieka labai svarbi.

2.2 Mokykla — socialinės pagalbos koordinatorė

Mokykla — antroji vaiko bendruomenė, į kurią vaikas patenka po šeimos ir kurioje socializuojasi, įgauna tam tikrus elgesio, bendravimo su bendraamžiais ir vyresniais žmonėmis įgūdžius. Mokyklos bendruomenė — dinamiška, santykinai savivaldi, priklausanti nuo greitai besikeičiančių principų grupė, kurios dinamiškumas sąlygojamas bendruomenės narių, jų tarpusavio santykių. Kiekvienam moksleiviui mokyklos (klasės) bendruomenė dažniausiai yra artimiausia (po šeimos) socialinė aplinka, kurioje pasireiškia jo gebėjimai, vyksta aktyvus socializacijos procesas. Jei mokykla kartu su šeima skiepija vaikui teisingumą, padorumą, moralumą ir pilietines vertybes, tai vaikai, kurie ugdomi susitapatindami su suaugusiaisiais, elgsis taip pat, internuos tas pačias vertybes. Mokykla ir kitos vaikų ugdymo institucijos, įvertindamos skurdo ir ekonomikos iškeltus iššūkius kai kurioms vaikų grupėms, prisiima vis daugiau socialinių funkcijų, kurios, nepaisant vaikų auginančių šeimų rėmimo, yra svarbi pagalba vaikams iš nepasiturinčių ar rizikos šeimų. Ši socialinė pedagoginė pagalba pir-

miausia yra teikiama per ikimokyklines ir mokyklines vaikų įstaigas. **Nemokamas maitinimas**, Lietuvoje nuo 1997 metų finansuojamas iš valstybės biudžeto, gražino į mokyklas tūkstančius vaikų. Gaila, bet turime pripažinti, kad tie tūkstančiai vaikų į mokyklas grįžo ne įgyti žinių, bet pavalgyti. Nemokamas maitinimas skiriamas žemas pajamas gaunančių šeimų vaikams. Daugelis pedagogų akcentuoja, kad išskirti vaikus maitinant, ypač skurdžiuose regionuose, nėra moralu, nes tarp asocialios šeimos, kurios vaikai maitinami, ir tvarkingų, sunkiai besiverčiančių šeimų vaikų, kurie šio maitinimo negauna, pajamų skirtumas kartais būna 3–5 Lt vaikui. Švedijoje maitinami visų šeimų vaikai. Tai rodo valstybės rūpestį būsimųjų piliečių sveikata. Nemokamo maitinimo organizavimas ir apskaita tapo dar vienu iš daugelio socialinių pedagogų rūpesčių. Šioje veikloje socialinis pedagogas atlieka klasių vadovų koordinatoriaus ir socialinės vaikų padėties tyrėjo vaidmenį.

Socialinių pedagogų duomenys rodo, kad daugėja sunkiai pritampančių mokykloje, stokojančių mokymosi motyvacijos arba dėl nepalankių socialinių sąlygų negalinčių lankyti mokyklos vaikų. Vis daugiau vaikų netenka tėvų globos, yra socialiai ir pedagogiškai apleisti. Bendrojo lavinimo mokykloje nepritapusiems, mokymosi motyvų stokojantiems 12–16 metų moksleiviams kuriamos jaunimo mokyklos, kuriose teikiamos ne tik bendrojo lavinimo žinios, bet ir ugdomi pradiniai darbo įgūdžiai. Šiose mokyklose ugdymo procesas labiau individualizuotas, moksleiviams teikiama pedagoginė psichologinė pagalba. Jaunimo mokyklų tikslas — padėti paaugliams atgauti mokymosi motyvaciją, po to grįžti į bendrojo lavinimo mokyklą ar tęsti mokymąsi profesinėje mokykloje. Kasmet į jaunimo mokyklas priimami moksleiviai, kurie 2–3 metams buvo palikę mokyklas. Daugėja skaičius moksleivių, sėkmingai baigusių jaunimo mokyklas. Kasmet daugiau moksleivių, baigusių jaunimo mokyklas, tęsia mokymąsi vidurinėse ar profesinėse mokyklose. Jaunimo mokyklos modelį Lietuva perėmė iš Danijos, ir jis sėkmingai taikomas praktikoje. Gaila, kad tai vienintelis alternatyvios mokyklos modelis Lietuvoje, o ir šių mokyklų nepakanka.

Daugelyje pasaulio kraštų moksleiviai į mokyklą ir iš jos vežami nemokamai. Ši paslauga vaikams taikoma ir Lietuvoje.

Moksleivių pavežėjimą iš namų iki mokyklos iš dalies lemia kelių tinklas ir transporto organizavimas. Geltonųjų autobusiukų nepakanka, tačiau reikia pripažinti, kad tai buvo tinkama valstybės investicija Lietuvoje, sudariusi galimybę dideliame kaimo vaikų skaičiui pretenduoti į lygias galimybes pasirenkant ugdymo instituciją. Kaimo mokyklų mokinių vežiojimą į mokyklą ir atgal dažniausiai organizuoja savivaldybės. Rajonų savivaldybės ieško būdų, kaip racionaliau ir saugiau vežti moksleivius į mokyklas ir atgal (perka mokykloms autobusus, samdo privačius vežėjus ir kt.). Sėkmingas mokinių vežiojimo į mokyklas organizavimas yra vienas iš būdų, kuris mažina mokyklos nelankančių vaikų ir jaunimo skaičių, plečia vaikų lygias galimybes siekiant tolydaus išsilavinimo.

Socializaciją plačiaja prasme suprantame kaip nuolatinį žmogaus tobulėjimą sąveikaujant su mikroaplinka ir makroaplinka. Individas perima socialinį patyrimą, kai yra ugdomas (t. y. kai jį tikslingai formuoja kiti žmonės), ir tada, kai jį veikia įvairūs stichiniai, dažnai prieštaringi socialiniai veiksniai. **Siaurąja prasme socializaciją** suprantame kaip specifines, pedagogiškai orientuotas pozityviosios socializacijos programas, kurių metu ugdymo institucijos, nevyriausybinės organizacijos ar privatūs asmenys siekia padėti vaikams ir jaunimui perimti socialines normas bei kultūrines vertybes. **Prevenciją** suprantame kaip priemones, kuriomis siekiama užkirsti kelią socialinės rizikos veiksniams (nedarbui, nusikaltimams, alkoholizmui ir pan). Kiekvienoje mokykloje šiandien rasime vis daugiau pozityviosios socializacijos, ankstyvosios prevencijos programų, kurios padeda ne tik pritraukti papildomų lėšų, bet ir spręsti socializacijos problemas.

Papildomasis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje padeda kurti atvirą vietos bendruomenei ugdymo įstaigą. Mokyklų tinklas sudaro galimybę visiems šalies moksleiviams dalyvauti neformaliajame ir papildomajame ugdyme. Mokyklos skatinamos aktyvinti papildomąjį ugdymą, kultūrinį gyvenimą, kurti projektus, ieškoti naujų, netradici-

nių ugdymo formų, inicijuoti renginius, kuriuose dalyvautų vaikai ir jų šeimos nariai.

Papildomasis ugdymas praktikuojamas ir kitose bendrąjį išsilavinimą teikiančiose institucijose: sanatorinėse, jaunimo, profesinėse mokyklose, aukštesniosiose mokyklose, kolegijose ir universitetuose. Kiekvienoje mokykloje yra galimybės:

- tenkinti moksleivių saviraiškos poreikius pasirinktos krypties būreliuose, kitose papildomojo ugdymo studijose;
- laiduoti platesnes mokomųjų dalykų programas mokymosi motyvaciją turintiems moksleiviams, kad jie galėtų pasirengti dalykinėms olimpiadoms ir konkursams;
- paremti turinčių mokymosi sunkumų ir specialiųjų poreikių moksleivių ugdymą;
- inicijuoti būrelius, studijas, kurie padėtų vaikams, ypač besimokantiems IX–X klasėse, apsispręsti, renkantis mokymosi profilį, rinktis būsimąją profesiją.

Mokyklų erdvė dažniausiai nėra pakankama plėtoti moksleivių saviraiškos, laisvalaikio kultūros programas, tapti vietos bendruomenės kultūros židiniu pamokų metu ir po jų, per menkai naudojami aktyvieji ugdymo metodai. Vaikai ir paaugliai iš socialiai remtinų šeimų, našlaičiai ir be tėvų globos likę vaikai dalyvauja įvairiose programose. Vienos populiariausių Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų pasaulio kraštų, yra vaikų vasaros poilsio programos. Šias programas iš dalies remia šalies ir savivaldybių biudžetas. Į šias programas įsitraukia vis daugiau vaikų. Įgyvendinant vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą Lietuvoje iš dalies sprendžiamos rizikos grupės vaikų problemos.

Socialinė neįgaliųjų vaikų integracija vyksta vadovaujantis specifinėmis juridinėmis normomis, o Lietuvoje — Specialiojo ugdymo įstatymu. Šis įstatymas nustato „specialiojo ugdymo sistemos sandarą, valdymo bei specialių poreikių asmenų ankstyvojo ir ikimokyklinio

ugdymo, bendrojo lavinimo, papildomo ugdymo, profesinio ir aukštesniojo mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo organizavimo pagrindus." Pagal Specialiojo ugdymo įstatymą, specialiųjų poreikių ikimokyklinio amžiaus (nuo 3 iki 7 metų) vaikai ugdomi ikimokyklinio ugdymo įstaigų bendrosiose ir specialiosiose grupėse, specialiosiose ikimokyklinio ugdymo ir kitose specialiojo ugdymo įstaigose, o nuo 6–7 metų visų tipų bendrojo lavinimo mokyklų bendrosiose ar specialiosiose klasėse, specialiosiose mokyklose ar kitose specialiojo ugdymo įstaigose, profesinių mokyklų atitinkamoje pagrindinio profesinio mokymo pakopoje. Specialiąją pedagoginę, psichologinę ir socialinę pagalbą specialiųjų poreikių asmenims ir jų tėvams ar globėjams teikia: bendrojo ugdymo įstaigų specialiojo ugdymo komisijos, pedagoginės psichologinės tarnybos, sveikatos priežiūros įstaigų specializuotos tarnybos, specialiojo ugdymo įstaigos. Bendrojo lavinimo mokyklos Lietuvoje nėra tinkamai pasirengusios priimti neįgalius vaikus, sudaryti palankias sąlygas jiems adaptuotis ir ugdytis, nes beveik neskiriama lėšų dirbti su tokiais vaikais, trūksta kvalifikuotų specialistų (socialinių pedagogų, specialiųjų pedagogų, psichologų). Bendrojo lavinimo mokyklų inventorių, patalpos nepritaikytos vaikams, turintiems judėjimo negalią. Mokyklos neturi lėšų specialioms kompensacinėms ir mokomosioms priemonėms įsigyti. Sudėtinga neįgaliuosius vaikus kasdien atvežti į mokyklą ir parvežti į namus, moksleivių pavėžėjimo programa šių problemų neišsprendžia.

Pagrindinės vaikų socializacijos tendencijos Lietuvoje:

- Bendrasis vaikų užimtumas vaikų klubuose, poilsio stovyklose, papildomojo ugdymo programose, vaikų ir jaunimo organizacijose per pastaruosius 10 metų sumažėjo 80%.
- Išteklių ir lėšos nekoordinuojami, vaikų gerovės programų valdymas netikslingas. Vaikų socializacijos programas koordinuoja ir lėšas skiria skirtingos institucijos: Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija (nusikalstamumo, narkomanijos prevencijos, vaikų vasaros poilsio), Lietuvos kultūros ministerija (kultūros, nevyriausybiinių organizacijų, etninės kultūros ugdymo programos),

Lietuvos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (specialiųjų poreikių vaikų ugdymas, narkomanų reabilitacijos), Jaunimo taryba (jaunimo nuo 16 iki 29 metų saviraiškos), Sporto departamentas (sporto ugdymo), Vidaus reikalų ministerija (teisėtvarkos ugdymo), Krašto apsaugos (karinio, patriotinio ugdymo), kt. ministerijos, savivaldybės. Tarp šių institucijų nėra koordinuoto ryšio, nesikeičiama informacija, nevaldomi ištekliai.

Formalų papildomąjį ugdymą teikia specializuotos muzikos, meno, dailės, choreografijos, teatro mokyklos, sporto, kalbų, neakivaizdinės dalykinės, sekmadieninės tautinių bendrijų mokyklos. Šios institucijos teikia papildomąjį ugdymą pagal patvirtintas Švietimo ir mokslo ministerijos programas.

Neformalų papildomąjį ugdymą teikia profiliniai moksleivių gamtos mokslų, techninio ir meninio ugdymo, turizmo centrai, vaikų klubai, laisvalaikio organizavimo centrai ir kt. Plėtojamos visuomeninių ir nevyriausybinų organizacijų, privačių asmenų įsteigtų neformalaus papildomojo ugdymo įstaigų programos. Šios įstaigos veikia pagal individualias trumpalaikes ar ilgalaikes programas, patvirtintas institucijų steigėjų, pasižymi labilumu, tačiau jų veikla apima tik tam tikras sritis.

Informaliojo ugdymo institucijos — žiniasklaida, bibliotekos, muziejai, parodų salės, informaciniai centrai, teatrai ir kt. Šios institucijos ugdymo procesui daro taką keliais lygmenimis: suderintomis su švietimo institucijomis edukacinėmis programomis, institucijos savarankiškai vaikams ir jaunimui skirtomis programomis, vaikus ir jaunimą veikiančiomis, bet ne jiems skirtomis programomis.

Papildomojo ugdymo veikla organizuojama pagal šiuos principus:

Lygių galimybių principas: įtvirtinamos vienodos galimybės įvairių gabumų ir poreikių vaikams tobulinti savo gebėjimus bei dalyvauti valstybės remiamose užimtumo ir laisvalaikio programose, teisė pasinaudoti valstybės teikiamomis socialinėmis lengvatomis.

Aktyvumo principas: ugdymo procesas organizuojamas taip, kad ugdytiniai būtų veiklūs, aktyviai dalyvautų visuose jo etapuose ir formose. Jis realizuojamas, kai pats ugdytinis aktyviai renkasi norimą užsiėmimą ir jame dalyvauja.

Lankstumo principas: veikla turi būti organizuojama taip, kad kiekvienas žmogus, dėl vienokių ar kitokių priežasčių panorėjęs keisti veiklos pobūdį arba visai jos atsisakyti, galėtų išitraukti į kitą veiklą įpusėjus ar net baigiantis mokslo metams (išimtis gali būti tik formolio ugdymo institucijos).

Tęstinumo principas suteikia galimybę kiekvienam vaikui taikyti ir plėtoti papildomojo ugdymo metu įgytus gebėjimus.

Atvirumo principas: papildomojo ugdymo veikla organizuojama taip, kad būtų žinoma ir prieinama visiems vietos bendruomenės, regiono vaikams.

Pažangos principas: papildomojo ugdymo veikla orientuoja vaiką domėtis mokslo, meno, socialinės pažangos naujovėmis, moko šiuolaikiškai bendrauti, siekti rezultatų ir konkuruoti šiuolaikinėje visuomenėje.

Papildomasis ugdymas grindžiamas dvasinių ir materialinių kultūros vertybių perimamumu ir perdavimu skatinant visuomenės atsinaujinimą, demokratinių santykių plėtotę bei pilietinį aktyvumą.

Papildomasis ugdymas realizuojamas šiomis **kryptimis**:

- **Demokratijos ir pilietinės kompetencijos ugdymas.** Pilietinis identitetas (tapatumas) Europos ir pasaulio kontekste, Vaikų ir jaunimo savivaldos inicijavimas, asocijuota vaikų ir jaunimo veikla, kultūrų komunikacija ir informacija, atvira visuomenė, pilietinės savimonės ugdymas.
- **Saviraiška ir polinkių plėtotė.** Ekologinis, sveikatos apsaugos,

techninis, technologinis, etninis, meninis, sportinis ugdymas. Be to, vaikams aktuali yra ekonominė ūkinė veikla bei humanitarinis ir verslumo ugdymas.

- **Gabumų ir talentų plėtotė.** Ši papildomojo ugdymo sritis aktuali visiems vaikams. Negabių vaikų nėra, yra vaikų, neturinčių galimybių ugdyti savo gabumus. Gabumai ir talentai dažniausiai ugdomi sporto, menine, intelektine ir technologine linkme.
- **Socializacija ir resocializacija.** Tai suprantame kaip ypatingų vaikų socialinę integraciją, vaikų užimtumą vasaros, žiemos atostogų metu, neigiamų socialinių veiksnių prevenciją, pagalbą specialiujų poreikių vaikams, resocializaciją, visuomenei naudingą socialinę veiklą, viešuosius darbus, atliekamus vaikų ir jaunimo, darbo stovyklas, reabilitacinius darbus, darbo vietų vaikams ir jaunimui kūrimą ir kt.

Papildomojo ugdymo sistemos koordinavimas grindžiamas demokratijos principais. Papildomasis ugdymas plėtojamas įvairiomis veiklos kryptimis. Veikla koordinuojama šalies, regioniniu, bendruomenės arba vietos lygmeniu. **Šalies lygmeniu** veikla koordinuojama vadovaujantis papildomojo ugdymo koncepcija, norminiais teisės aktais. Švietimo ir mokslo ministerija koordinuoja ir formuoja papildomojo ugdymo politiką. **Regioniniu lygmeniu**, įgyvendinant šią veiklą, formuojama regiono papildomojo ugdymo politika, koordinuojamas jos vyksmas, prižiūrima vaikų užimtumo politika regione. **Bendruomenės arba vietos lygmeniu** atsakoma už šalies ir regiono papildomojo ugdymo politikos įgyvendinimą, atsižvelgiant į bendruomenės arba vietos poreikius, organizuojamas vaikų ir jaunimo saviraiškos poreikių tenkinimas, kuriamas papildomojo ugdymo institucijų tinklas, garantuojantis visa apimančią vaiko galių plėtotę, jo dorovinių, kultūrinių galimybių realizavimą.

Vaikystė, paauglystė ir ankstyvoji jaunystė šėlsta mokykloje, todėl mums svarbu ne tik apvaldyti tą šėlsmą, bet ir siekti formuoti tinkamas jaunuolių vertybes, siekti, kad būtų laikomasi tolydumo ir lygių

Formalus papildomasis ugdymas	Neformalus papildomasis ugdymas	Informalus papildomasis ugdymas
Meno mokyklos Muzikos mokyklos Dailės mokyklos Teatro mokyklos Choreografijos mokyklos Etnokultūros mokyklos Sporto mokyklos Sėkmadieninės tautinių mažumų mokyklos	Centrai Rūmai Stotys Studijos Klubai Stovyklos Parapijų centrai Ugdymo institucijos, (būrelių ir kt. veikla) Programos	Muziejai Bibliotekos Žiniasklaida Informaciniai centrai Parodų salės

Lentelė 2.2: Papildomojo ugdymo institucijų tipai

galimybių principų. Darant išvadą dėl aukščiau išdėstytų argumentų, tenka pažymėti, kad šeima, artimoji bendruomenė, Bažnyčia (parapija) ir mokykla, kartu su kitomis neformaliojo ugdymo ir ypač papildomojo ugdymo institucijomis, yra svarbiausi veiksniai asmenybės pozityviosios socializacijos procese.

2.3 Demokratinio ugdymo galimybės ir pozityvioji socializacija

Pedagogikos istorikai ir teoretikai demokratinio ugdymo ištakas sieja su aktyviosios mokyklos pedagogika. Ši pedagogikos kryptis vadinta veiklos, darbo, visuomeniškos, aktyviosios mokyklos vardais. J. Laužikas šios krypties pedagogiką vadino „naujosios mokyklos“ vardu. Aktyviosios pedagogikos šalininkai teigia, kad ugdymo proceso centre turi būti ne mokomasis dalykas, ne žinios, ne pedagogo erudicija, bet vaikas, jo patirtis. Aktyvioji pedagogika siekia ugdyti vaiko gebėjimus, pedagogas — tai ne karvedys, pasislėpęs už mūro

sienos, o lygiavertis partneris, vaiko draugas, bendramintis, bičiulis. Aktyvioji pedagogika skatina domėtis bendruomene, demokratiniu, projektiniu ugdymu, taigi yra glaudžiai susijusi su socialinės pedagogikos ištakomis.

Aktyviojo mokymo idėjos gimė renesanso mąstytojų aplinkoje. Mokyklos reformatorius A. Komensky (1592–1671) įtvirtino ugdymo posūkį, mokykla, didžiojo pedagogo nuomone, turi būti „džiaugsmo namai,“ mokymas, paremtas vaizdumo principu, atviras ir dėmesingas pasauliui. Aktyviosios mokyklos idėjų pirmtakais vadinami ir anglų filosofai F. Bacon (1561–1626), J. Locke (Dž. Lokas 1632–1704), prancūzų filosofas J. J. Rousseau (Ž. Ruso 1712–1778). Moderniosios mokyklos pradininku pedagogikos istorijoje pripažintas J. H. Pestalozzi (1746–1827). J. H. Pestalozzi plėtojo J. Rousseau pedagogines pažiūras, kėlė „motinos mokyklos“ idėją, įrodė, koks svarbus yra vaikui artimos aplinkos pažinimas. Jo teiginys „patyrimas yra kiekvieno pažinimo pagrindas“ tapo XIX a. mokyklos formule.

Amy Gutmann savo knygoje „Demokratinis ugdymas“ pabrėžia, kad demokratinio ugdymo idėja priklauso nuo švietimo koncepcijos, švietimo politikos bei švietimo organizavimo. Autorė išskiria liberalias ir konservatyvias ugdymo teorijas ir požiūri į moralinį bei seksualinį auklėjimą. Liberalios ugdymo teorijos, kurių pagrindinis tikslas — individo autonomija, kritikuoja oficialius valdžios sprendimus, ribojančius mokymo programose žinias apie lytiškumą ir seksualinį auklėjimą.

XX a. pradžioje Europoje darbo, veiklos, aktyviosios mokyklos idėjas puoselėjo įvairių šalių pedagogai. Aktyviojo mokymo idėjos XX a. savitai buvo plėtojamos Rusijoje, kituose Vakarų Europos kraštuose. Rusijoje, be žinomų pedagogų V. Suchomlinsky, A. Makarenka, buvo literatūros klasikas L. Tolstoj. Lietuvoje aktyviojo mokymo idėjos plitau jau pirmaisiais XX a. dešimtmečiais. Šių idėjų žymiausi šalininkai buvo M. Pečkauskaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Mašiotas ir J. Laužikas.

Demokratinis ugdymas labiausiai buvo išplėtotas Jungtinėse Vals-

tijose. F. Parker, J. Dewey (Diuji) ir W. H. Kilpatrick koncepcijos gali būti tiesiogiai susietos su demokratinio ugdymo tikslais, uždaviniais, turiniu ir metodais.

Nors ir nestudijavęs filosofijos, pulkininkas F. Parker turėjo didžiulę įtaką progresyviojo ugdymo teorijai ir praktikai ir ypač praktinėmis užduotimis pagrįstam demokratiniam ugdymui. J. Dewey netgi vadino F. Parker progresyviojo ugdymo tėvu. Pulkininkas Parker, per trejus studijų metus Vokietijoje patyręs stiprią J. Pestalozzi, F. Froebel ir J. Herbart įtaką, niekino negyva, dirbtina ir formalų ugdymą, kuris tradiciškai karaliavo to meto mokyklose. Jis sukūrė demokratinio ugdymo, kuris turėjo išlaisvinti vaikus iš priespaudos ir išnaudojimo, teoriją. Ugdydamas, anot F. Parker, turėtų būti orientuotas į vaiką ir pagrįstas natūraliu, instinktyviu vaiko smalsumu. „Vaikas instinktyviai pradeda studijuoti visus universiteto programos dalykus. Jis tai daro, nes negali susilaikyti; jo prigimtis verčia jį tai daryti.“ F. Parker manė, kad didžiausi bet kurios mokyklos ugdymo išteklių yra patys vaikai. **Socialinis veiksnys mokyklose yra svarbiausias iš visų veiksmų; jis svarbesnis už mokomuosius dalykus, metodus, už mokytoją.** Tai, ko vaikai išmoka vienas iš kito žaisdami ir dirbdami kartu, yra svarbiausia, ko galima kada nors išmokyti.... Šis buvimas kartu, jungimasis ir maišymasis suteikia asmeninės jėgos ir padaro mokyklą didžiule demokratijos plėtros jėga. Parker manė, kad bendruomenė yra ypač svarbi demokratiniam ugdymui. Jis teigė, kad tikrieji pilietiškumo pamatai yra bendruomenės gyvenimas. Sąveikaudami su bendruomene savo kaimynystėje ir mokykloje, vaikai spontaniškai ir natūraliai išmoka svarbias demokratiškumo pamokas. Tai, kiek mokyklos veiklos organizavimo procese dalyvauja pats vaikas ir kokia yra vaiko patirtis šiame procese, lemia vaiko charakterį ir jo, kaip piliečio, raidą. Ir ugdymo, ir humanizmo tikslas, F. Parker manymu, yra laisvė, kurią galima pasiekti tik atitinkamu ugdymu demokratinėje visuomenėje. Anot F. Parker, demokratija priklauso nuo pilietinių išipareigojimų ir atsakomybės ugdymo. F. Parker padėjo pamatus praktinėmis užduotimis pagrįstoms demokratinio ugdymo programoms (tokioms kaip projektas „Pilietis“). Jis teigė, kad:

- mokymas turi būti pagrįstas vaiko interesais;
- moksleiviai, mokydami kartu, perima vienas kito žinias ir socialinę patirtį;
- pilietinis ugdymas priklauso nuo socialinės patirties.

Nors F. Parker sugebėjimas kalbėti, ir jo, kaip mokyklų inspektoriaus bei pedagogikos mokyklos Čikagoje direktoriaus, veikla pelnė jam nacionalinę progresyvaus edukatoriaus reputaciją, jam sunkiai sekėsi suformuluoti savo veiklos aprašymą ir aiškiai išdėstyti jos priežastis. F. Parker veiklos mokyklose priežastis ir progresyvaus ugdymo apibrėžimą suformulavo pragmatizmo filosofas J. Dewey.

J. Dewey ugdymo filosofija pabrėžė *tyrimą* ir kaip veiklos priemonę, ir kaip tikslą. Nepaisant tyrinėjamo klausimo, J. Dewey pasisakė už protingą tyrimą, suprantamą kaip savikorekcijos metodą, taikomą norint eksperimentiškai patikrinti hipotezes, sukurtas ir išgautas iš ankstesnės patirties J. Dewey pavadino savo tyrimo metodą „refleksyviu mąstymu.“ Kadangi tai buvo vienintelis savikorekcijos metodas išvados tikrinti, J. Dewey teigė, kad refleksyvus mąstymas turėtų būti išsamios ugdymo teorijos ir praktikos pagrindas. J. Dewey manė, kad refleksyvus mąstymas yra svarbiausias įrankis tobulinti demokratines institucijas. Nors J. Dewey padarė išvadą, kad yra daug įvairių būdų, kaip žmonės mąsto ir mokosi, jis pirmenybę teikė refleksyviui mąstymui. Refleksyvus mąstymas leidžia mokytis funkcionaliai ir praktiškai, toks mokymasis tampa bendro asmens požiūrio į realybę dalimi. Žmonės mokosi, kai jie dinamiškai mąsto apie *realias* problemas, iš kurių kyla prasmingi tyrimo klausimai. Aplinkybės, kurios sąlygoja refleksyvaus mąstymo procesą, „priešrefleksyvios“ situacijos, yra labai svarbios J. Dewey mąstymo teorijai. Refleksyvus mąstymas nėra nei spontaniškas, nei sąlygojamas dirbtinų problemų, nes tokios problemos yra tik užduotys. Pakankamai apstulbintas situacijos žmogus pradeda galvoti, kaip reaguoti. J. Dewey pavadino šį procesą „prielaidomis,“ pirmąją refleksyvaus mąstymo fazę. Šioje fazėje žmonės ieško galimo sprendimo praeities patirtyje, ieško „prielaidos,“ nes nėra

duomenų, kuriais remiantis būtų galima sprendimą priimti ar atmesti. Žmonės, nenorintys aktyviau paieškoti sprendimo, mąstymą gali tuo ir baigti, ir tada jis bus nei refleksyvus, nei intelektualus. Anot J. Dewey, „žmogus gali refleksyviai mąstyti tik tuomet, kai nori patirti įtampą ir ieškojimo sunkumus.“

Kai įmanomi keli sprendimų būdai, atsiranda įtampa, kuri skatina „intelektualizaciją“, antrąją refleksyvaus mąstymo proceso fazę. Kai gluminanti situacija tampa konkretesnė, o kylantys klausimai igauna daugiau aiškumo ir tampa specifiškesni, iškyla problema, aiškiai apibrėžta dileminės situacijos. Problema yra intelektualizuota dilema, intelektualus susidomėjimas, kuris skatina žmonės imtis veiklos ir mąstymo, ne tik dėl pačios veiklos, bet tam, „kad ką nors sužinotų.“ J. Dewey taip pat tvirtino, kad situacijos, įtraukiančios vaikų socialinius ryšius ir interesus, susijusius su žmonėmis, yra įtemptesnės nei kitos erzinančios situacijos. Savo knygoje „Mano pedagogikos credo“ (*My Pedagogic Creed*), parašytoje 1897, J. Dewey teigė, „kad vienintelis teisingas ugdymo metodas yra vaiko galių stimuliavimas orientuojantis į socialinių situacijų, kurioje jis tuo metu yra, poreikį.“

Trečiojoje — „vyraujančios idėjos“ — refleksyvaus mąstymo stadijoje viena po kitos tikrinamos prielaidos — galimi problemos sprendimai ir formuluojama darbo hipotezė, kuria bus vadovaujamasi, renkant duomenis vykdant tolesnius stebėjimus. Kuo konkrečiau apibrėžiama problema ir klausimai, į kuriuos reikia atsakyti, tuo geresnė galima sprendimą suras žmogus.

Ketvirtoji fazė, „samprotavimas“, yra protavimo procesas, kurio metu duomenimis tapę mūsų pastebėjimai transformuojami į idėją. Samprotaujant sprendimai, kurie iš pradžių atrodė įmanomi, gali būti atmesti kaip nepatikimi, o kiti, kurie iš pradžių atrodė neįtikėtini, gali būti transformuoti į produktyvias galimybes. Samprotavimas leidžia surasti būtinus tarpinius terminus, jungiančius vienas kitam prieštaravusius problemos elementus į prasmingą visumą. Žmonės, problemų sprendimo srityje turintys daugiau patirties ar įgiję specialų išsilavinimą, sugeba geriau samprotauti ir surasti patikimesnį problemos

sprendimą. Galutinis samprotavimo produktas yra idėjos, kaip veiksmingiausiai spręsti problemą, suformulavimas.

Refleksyvus mąstymas taip pat reikalauja, kad hipotezės būtų patikrinamos atvirais ir išivaizduojamais veiksmais — tai yra penkta ir paskutinė fazė. Tikrinant hipotezes gimsta „eksperimentinis patvirtinimas,“ idėjos pasitvirtina arba yra atmetamos. Nepriklausomai nuo rezultato, mąstymo procesas nesustoja, o rezultatai yra tolesnio tobulinimo pagrindas visose mąstymo fazėse. Nors idėja bandymo metu gali pasirodyti besanti eksperimentinė išvada, ją visada bus galima peržiūrėti, pagrįsti naujais faktais. Mokslininkas daro bandymą norėdamas įgyti žinių; žmogus refleksyvaus mąstymo metu ieško socialinės problemos sprendimo. Net ir idėjos nepasiteisinimas bandymo metu yra labai pamokomas. Nepasisekimas gali pasiūlyti hipotezės modifikacijas, o kartu, galbūt, ir naują problemą. Refleksyvus mąstymas ieško sprendimo, nors ir eksperimentinio.

J. Dewey nemėgino atskirti demokratinio ugdymo nuo visų kitų ugdymo aspektų, nes visas vaiko ugdymas turėjo padaryti iš jo gerą pilietį. Pilietiškumas yra susijęs su visais vaiko socialiniais ryšiais. Demokratinis ugdymas yra dalis vaiko santykių su šeimos nariais, kaimynais, Bažnyčia, miestu ar bet kuria kita socialine, visuomenine organizacija, į kurią yra įtrauktas vaikas. Vienintelis ugdymo tikslas yra „dalyvavimas socialiniame gyvenime.“ Kad tai būtų įgyvendinta, mokiniams reikia visapusiško meninio, intelektualinio, istorinio ugdymo, taip pat ir pagalbos ugdant „naudingumo įgūdžius.“ J. Dewey ypač pabrėžė, kad ugdymas demokratijos sąlygomis turi leisti vaikui imtis lyderiavimo ir nurodinėti sau pačiam.

J. Dewey manė, kad vienintelis būdas paruošti vaiką socialiniam gyvenimui yra įtraukti jį į socialinį gyvenimą. Mokykla, viena iš svarbesnių socialinių institucijų vaiko gyvenime, turėtų būti ta bendruomenė, kurioje moksleiviai būtų įtraukiami į pozityvių socialinių santykių kūrimą. Jei mokykla padėjo mokiniams geriau išsąmoninti savo socialinę patirtį, sulaužyti barjerus, kurie skyrė juos nuo žinojimo, tuomet ateityje žmonės turės galimybę rekonstruoti visuomenę

labiau patinkančia kryptimi. J. Dewey manė, kad mokiniams yra labai sunku ar net neįmanoma išmokti dalyvauti socialiniame gyvenime to nedarant, lygiai kaip neįmanoma išmokti plaukti nesiartinant prie vandens.

J. Dewey teiginiai, kad:

- demokratija yra atviras ugdymo tikslas,
- vaikų įtraukimas į socialinius santykius kartu yra ir ugdymo priemonė, ir tikslas,
- refleksyvus mąstymas yra tinkamiausias intelektualinio lavinimo modelis demokratijos ugdymo procese

yra svarbūs precedentai demokratiniam ugdymui apskritai ir praktinėmis užduotimis grindžiamam demokratiniam ugdymui.

Remdamasis J. Dewey idėjomis, William Heard Kilpatrick, Kolumbijos universiteto Mokytojų koledžo profesorius ir J. Dewey šalininkas, pasiūlė programą, pagrįstą „projektų metodu“, kuris turėjo išstumti „savanaudišką individualizmą“, puoselėjamą tradicinėje mokykloje, ir iškelti socialinius santykius bei rūpintis grupės gerove. Kilpatrick projektų metodas įtraukė mokinius į tikslingą veiklą — į jiems aktualias socialines problemas. „Visa ko pradžia paprastai yra vietinė problema ir neseniai iškilę socialiniai klausimai, kurie dėl didelio visuomenės susidomėjimo yra mokiniams ypač patrauklūs. Apie ką moksleiviai turi mąstyti, kokius sprendimus jie priims šiose konkrečiose srityse, spęs jie patys. Rezultatas, kurio mes siekiame, yra asmenybė, gebanti ir norinti galvoti už save bei elgtis atitinkamai.“

N. H. Kilpatrick apibūdino projektų metodą, kuris turi ugdyti moksleivių gebėjimą būti atsakingais piliečiais demokratijos sąlygomis. Projektų metodas įtraukdavo mokinius į piliečio politinį ir pilietinį elgesį. Todėl Kilpatrick pasiūlė, kad jo projektų metodas persmelktų mokyklinės programas. Jis teigė, kad projektų metodas yra grindžiamas mokymosi dėsniais. Tikslinga veikla, paprastai susijusi su moksleivių įtraukimu į socialinių problemų sprendimą, motyvuoja, išlaisvina

moksleivių vidinius išteklius, veda prie konkretaus rezultato, ir ši sėkmė fiksuoja vaiko prote ir charakteryje sėkmingus žingsnius kaip neatskiriamą visumos dalį. Anot Kilpatrick, mokymo programa pagrįsta pačiu gyvenimu. Jis teigė, kad dalyko esmė visų pirma yra priemonė, o ne tikslai. Projektų metodas nebuvo tik paprasta priemonė mokyti įvairių programinių dalykų; šis metodas pats tapo programiniu dalyku. Kilpatrick projektų metodas greitai tapo populiarius, pritraukė daug šalininkų, ypač universitetinėse mokyklose (pvz., Lincoln mokykla prie Mokytojų koledžo). Kilpatrick savo projektų metodu padėjo išpopuliarinti praktinėmis užduotimis pagrįstą ugdymą ir suteikė jam papildomų galimybių. Tačiau John J. Dewey skeptiškai vertino mokymo programas, pagrįstas išimtinai Kilpatrick projektų metodu. Jo nuomone, projektai dažnai tęsdavosi per trumpai, būdavo per daug atsitiktiniai ir banalūs, kad būtų iš tikrųjų ugdomieji. Žinios, įgytos taikant projektų metodą, paprastai būdavo praktinės, o ne teorinės, kurias pabrėžė J. Dewey mokymo programa. Taigi projektų metodas galėtų būti naudojamas drauge su kitais metodais, o ne kaip išskirtinis ar dominuojantis požiūris į demokratinį piliečio ugdymą.

Per pirmąjį dvidešimtojo amžiaus ketvirtį daug reformatorių pabrėžė, kad labai svarbu į demokratinius procesus įtraukti moksleivius, ypač moksleivių tarybas. Jie pasisakė už moksleivių dalyvavimą priimančioms sprendimams, liečiančioms jų mokyklą ir bendruomenę. Geriausias būdas išmokyti mokinius būti piliečiais, autorių manymu, yra suteikti jiems savivaldos patirtį. Kai kurie autoriai teigia, kad mokyklos, ypač vidurinės, organizuotos taip, kad labiau primena aristokratijas, o ne demokratijas. Moksleiviai, lankantys demokratijos principais pagrįstas mokyklas, susiduria su tikromis problemomis ir kartu ieško sprendimų, o tai ugdo demokratines nuostatas, pilietinę brandą.

Demokratinio ugdymo tikslas — suteikti mokiniams istorinių ir organizacinių žinių apie bendruomenės socialines institucijas, sužadinti nuolatinį domėjimąsi visuomenės gyvenimu, ugdyti atsakomybę už kitus. Iš trijų pirminių ugdymo tikslų — žinių, įgūdžių, vertybių — Lyle E. Bourne manymu, svarbiausia yra mokymu perteiktos ar sustiprintos vertybės. Jei moksleivis palieka mokyklą turėdamas stip-

rų pareigos savo visuomenei ir jos piliečiams jausmą, net jei jis ir neturi tvirtų istorijos ar politologijos žinių, jo pilietinis lavinimas, anot Bourne, buvo sėkmingas. Daugeliui progresyvosios eros sociologų ir pedagogų, tokiems kaip Lester Frank Ward, David Snedden, Edward Ross ir Albion Small, **demokratinis ugdymas buvo socialinio ugdymo sąvokos dalis**. Jie teigė, kad XIX amžiaus ugdymui rūpėjo vien tik liberalūs principai ir individualizmas, bet per mažai dėmesio buvo rodoma bendruomenei ir visuomenei. E. Ross pasisakė už socialiai naudingą ugdymą, kad mokyklos rengtų mokinius jų būsimai padėčiai visuomenėje. Praeities ugdymas buvo skirtas individo raidai, o ateities ugdymas, anot E. Ross, turi būti skirtas visuomenės raidai. Mokyklieji dalykai ar akademinės disciplinos, kurios nesiekė socialinio naudingumo ir kitų visuomeninių tikslų, turėtų būti arba pašalintos iš programos, arba radikaliai peržiūrėtos, kad labiau atitiktų visuomenės poreikius.

Be sociologų ir profesionalių pedagogų, į progresyvosios eros diskusiją apie demokratinį ugdymą įsitraukė ir piliečių grupės. Pavyzdžiui, Michael M. Davis, Niujorko žmonių instituto sekretorius, kasmetėje Nacionalinės savivaldybių sąjungos konferencijoje 1909 metais perskaitė pranešimą, kuriame į vieną vietą sutelkė įvairias progresyvizmo eroje išpopuliarintas demokratinio ugdymo koncepcijas. Kaip ir daugelis anksčiau, Davis išreiškė nepasitenkinimą, kad demokratinio ugdymo turinys yra per siauras ir kad ugdytojai pasitelkia tik vieną iš socialinių mokslų kaip demokratinio ugdymo priemonę. Davis manė, kad pilietinis ugdymas turi aprėpti skirtingų disciplinų, tokių kaip istorija (tiek, kiek ji nušviečia dabartinės valdymo ir visuomenės problemas), sociologija ir politologija, informaciją; elementą, kuris koncentruotųsi ties vertybėmis, darančiomis „įtaką moksleivių valiai ir intelektui,“ ir praktinį elementą, kuris pabrėžia valdymo „veiklą ar funkcijas“ struktūroje. Pilietinio ugdymo programos laboratorija, M. Davis manymu, yra bendruomenė, kurioje vaikas gyvena ir žaidžia.

Moksleiviai turėtų suprasti bendruomenės gerovės svarbą, žinoti socialines agentūras, kurios padeda užtikrinti bendruomenės ge-

rove, suvokti savo dabartinius ir būsimus pilietinius išipareigojimus. Bendruomenės pilietiškumo kursas pabrėžė moksleivių dalyvavimo bendruomenės veikloje svarbą. Reikalinga plati demokratinio ugdymo koncepcija, nes siauras turinys sutelkia moksleivių dėmesį į manipuliavimą socialiniu mechanizmu, o ne į socialinius tikslus, kuriems igyvendinti šis mechanizmas ir buvo sukurtas.

Bendruomenės pilietiškumo kursas pirmiausia turi siekti padėti vaikams:

- suprasti bendruomenės gerovės elementų svarbą ir prasmę jiems patiems ir toms bendruomenėms, kurių nariai jie yra;
- pažinti vyriausybės ir savanoriškas socialines agentūras, kurios egzistuoja tam, kad užtikrintų šiuos bendruomenės gerovės elementus;
- suvokti esamus ir būsimus savo pilietinius išipareigojimus, suprasti, kokių veiksmų reikia imtis, kad tuos išipareigojimus įvykdytų.

„**Bendruomenės gerovės**“ siekis yra demokratinio ugdymo programos ašis. Moksleiviai turi stebėti savo pačių bendruomenę, svarstyti susirūpinimą keliančias sritis, tokias kaip: sveikata, gyvybės ir nuosavybės gynimas, rekreacija, švietimas, miesto grožis, turtas, komunikacijos, transportas, migracija, labdara ir nuobaudos. Trys žingsniai laikomi ypač svarbiais mokant bendruomenės gyvenimo elementų:

- *Požiūris į temą / problemą.* Pradėdamas bendruomenės gerovės elemento analizę, mokytojas turėtų leisti moksleiviams suprasti problemos svarbą jiems patiems, saugiai kaimynystei, jų bendruomenei, suvokti individo priklausomybę nuo socialinių institucijų. Daug kas priklauso nuo požiūrio formavimo metodų. Tinkamo požiūrio į su klase nagrinėjamą problemą planavimas reikalauja sumanumo ir išradingumo. Mokytojas ar socialinis

pedagogas turi padėti rasti požiūrį, kuris klasei yra pats geriausias.

- *Agentūrų ištyrimas.* Klasės žinias turi praplėsti konkretus ir daugiau ar mažiau smulkmenišką agentūrų, susijusių su nagrinėjama problema, tyrimas. Tyrimas turėtų apimti tiesioginį stebėjimą ir vietinių sąlygų analizę. Kiekviena problema susijusi su daugeliu institucijų ir agentūrų, tačiau nereikia versti visos klasės ar vaikų grupės jas visas intensyviai studijuoti. Pakanka susipažinti su pagrindinėmis institucijomis ir jų veikimo principais. ...
- *Atsakomybės suvokimas.* Bendruomenės pilietiškumo kursas bus nebaigtas, jei vaikas neigis asmeninės atsakomybės jausmo ir neisiims konkrečių veiksmų. Šie tikslai yra pats sunkiausias ir delikačiausias mokytojo uždavinys. Tai trečias gerovės elementų mokymo žingsnis, praktikoje sutampantis su pirmais dviem žingsniais ir iš jų išplaukiantis. Pagal šių trijų žingsnių metodiką vykdomi visi projektai. Metodiką plačiau pristatome aptardami „Piliečio“ projektą.

Socialiniai pedagogai, pradėję dirbti ugdymo institucijose, dažnai pasitelkia šią metodiką, kuria remiantis dėstomas bendruomenės pažinimo kursas. Bendruomenės pilietiškumo kursas reikalauja iš moksleivių prisiimti didelę atsakomybę, žengiant visus su projektu susijusius žingsnius. Mokytojo vaidmuo šiame procese yra daugiau koordinacinis ir konsultacinis, t. y. padėti moksleiviams projekto metu, bet neslopinti jų iniciatyvos keliant problemą ir ieškant jos sprendimo būdų.

Keletas prielaidų, kurios pagrindžia bendruomenės pilietiškumo kursą ir praktinėmis užduotimis grįsta demokratinį ugdymą:

- Mokinys yra jaunas pilietis, turintis realių interesų. Todėl pirmiausias mokytojo uždavinys yra ne sudominti jį būsima nauda, bet pademonstruoti esamą naudą ir pilietiškumo prasmę.
- Mokinys, kaip jaunas pilietis, yra realus bendruomenės narys.

Todėl mokytojo uždavinys yra ugdyti mokinio atsakomybės jausmą, dabartinį ir būsimą.

- Mokytojas privalo padėti mokiniui išreikšti savo įsitikinimus žodžiais ir gerais darbais. Jam turi būti suteikta galimybė įgyvendinti savo pilietinius ketinimus tiek mokykloje, tiek ir išorinėje bendruomenėje.
- Tinkami veiksmai priklauso nuo informacijos, intereso ir ketinimo, taip pat ir nuo deramo pasirinkimo. Todėl jaunas pilietis privalo būti mokomas pasverti faktus ir pasirinkti tinkamas vertybes ir geriausius būdus spręsti problemas.
- Kiekvienas pilietis turi didelį kiekį nesurūšiuotos informacijos apie bendruomenės veiklą, todėl svarbu išmokyti vaiką, kaip patikrinti ir surūšiuoti savo žinias, sutvarkyti surinktą informaciją.
- Žmonės yra pasiruošę veikti vadovaudamiesi tais įsitikinimais, kuriuos jiems padėjo suformuoti jų pačių mąstymo procesai, kurie yra pagrįsti patirtimi ir stebėjimu. Todėl mokytojas turėtų vesti klasę prie faktų, patikrintų savo patirtimi, leisti vaikams naudoti savo intelektines galias darant išvadas ir jas kritikuojant.
- Klasė, vaikų grupė turi esminius bendruomenės bruožus. Todėl metodas, kuriuo remiantis vadovaujama klasės praktikai, projektui yra didžiausios svarbos lavinant pilietinius įpročius ir savybes.

Projektas „Pilietis“ ar kiti pagal panašias metodikas parengti kursai pabrėžia ankstyvą paauglystės brandą, ryškaus augimo laikotarpį ir svarbiausią periodą, ugdant gero piliečio savybes. Jis išryškina artimiausių vaikui, tai yra bendruomenės, kurioje jis gyvena, problemų aktualizavimą. Aktyvaus projekcinio darbo metu paaugliai įtraukiami į nuodugnius bendruomenės problemų tyrimus, ir taip tobulinamos jų pilietinės žinios, įgūdžiai ir būdai. Paprastai tokie projektai ir programos vykdomos pagal tam tikrą schemą:

- moksleiviai sistemiškai tiria bendruomenės problemas ir imasi kokios nors veiklos formos reaguodami į konkrečias bendruomenėje kylančias problemas;
- moksleiviai renka, rūšiuoja ir analizuoja informaciją, vertina ginčytinus problemos teiginius;
- moksleiviai savarankiškai imasi problemos sprendimo, mokytojas atlieka tik padėjėjo ar vadovo funkcijas;
- moksleiviai įtraukia į tiriamos problemos sprendimą vyriausybinės ir nevyriausybines organizacijas, aktyviausius bendruomenės atstovus;
- taikant aktyviusius, ypač projekto, metodus vaikams patvirtinama, kad paauglystė yra reikšmingas laikotarpis;
- konkrečiai įrodoma, kad vaikai ir jaunimas patys gali daryti įtaką bendruomenės gerovei;
- vaikai įsitikina, kad pilietiškumas, atsakomybė — ne teorinės sąvokos, o konkretūs darbai;
- įrodoma vaikams ir jaunuoliams, kad bendruomenės problemų studijavimas natūraliai suteikia daug galimybių daryti pokyčius realiame gyvenime, patiems tobulintis, ugdyti įgūdžius ir vertybes.

Praktinėmis užduotimis pagrįsto ugdymo šalininkai visą XX amžių linko prie socialinių mokslų programos, kuri įtrauktų moksleivius į visuomenės klausimų ar socialinių problemų tyrimą. Šis į problemą orientuotos programos modelis įtraukia tarpdisciplininį turinio organizavimą ir apibendrintą refleksinį mąstymą ar problemų sprendimą, kuris iškelia procesą turinio atžvilgiu.

Aktyvioji, darbo mokykla taip pat yra demokratinio ugdymo krypties pedagogika. Aktyviosios mokyklos kūrėjai ir šalininkai nuolat pabrėžia visų vaikų teisę mokytis, visi vaikai pripažįstami lygiaverčiais ugdymojo proceso dalyviais. Aktyvioji mokykla siekia sudaryti

galimybę mokytis įvairių socialinių sluoksnių, skirtingo pasiruošimo vaikams. Šios pedagogikos šalininkai siekia ugdymo procese remtis moksleivių patirtimi, jų aplinka, į mokymo procesą įtraukti vaikams suprantamas sąvokas, pažįstamus reiškinius. Reikia pažymėti, jog aktyvusis mokymas, propaguodamas ugdymo demokratiškumą, yra pripažintas valstybėse, kurios garsėja demokratinėmis tradicijomis.

Praktinėmis užduotimis pagrįstų programų modelių silpnosios pusės neturėtų sulaikyti mokytojų nuo eksperimentų, socialinių problemų analizės ir projektų bei aktyvių metodų įdiegimo mokyklų programose. Priešingai, moksleivių atlikti svarbių visuomenės praeities ir dabarties problemų tyrimai turėtų būti išplėtoti visų mokomųjų dalykų programose. Pažintiniai veiklos procesai ir igūdžiai galėtų būti moksleivių naudojami tiriant svarbius visuomenės klausimus istorijos, geografijos, meninio ugdymo ir pasirenkamųjų dalykų, tokių kaip ekonomikos kurso, kontekste. Pavyzdžiui, projektas „Pilietis,“ sukurtas Pilietinio ugdymo centre JAV ir įtrauktas į Pilietinio ugdymo programą, yra veiksmingas ir vaikų mėgstamas metodas. Šiuo metu tai vienas populiariausių projektų Jungtinėse Valstijose ir diegiamas daugiau kaip 46 kituose pasaulio kraštuose, taip pat ir Lietuvoje.

J. Laužikas aptaria naujosios mokyklos idėjų raidą, atskirų pedagogikos centrų, mokyklų veiklą. Plačiau aprašo „darbo mokyklą,“ „veiklos mokyklą,“ produktyvią mokyklą, J. Dewey (Dž. Diuji) mokyklos sistemą bei projektų metodą, Josef Kerschensteiner pažiūrą, aplanckytas mokyklas Berlyne, Leipgige, M. Montessori sistemą, J. Dalton planą, sodžiaus auklėjimo įstaigas. Apibendrindamas savo pastabas J. Laužikas pažymi: „Tačiau naujosios pedagogikos nuopelnas nėra švietimo bei auklėjimo idealų formavimas, visa esmė — tų idealų realizavimas.“

J. Laužikas pažymi, jog iš naujosios mokyklos siekiama pašalinti „verbalinius, knyginius, pasyvaus švietimosi“ metodus, kaip stabdys suvokiamas šabloniškas, smulkus ugdymo turinio planavimas. Siekiama mokymosi, auklėjimo, ugdymo procesą „pripildyti aktyvumo bei kūrybingumo dvasia.“

Vienas svarbiausių aktyviojo mokymo siekių — demokratinio ugdymo nuostatų įtvirtinimas. Demokratinis ugdymas — tai pirmiausia ugdymo proceso partnerių — moksleivių ir mokytojo — bendradarbiavimas, siekiant ugdymo rezultatų, pagarba ir dėmesys ugdytinio asmenybei, poreikiams, galimybėms, mokymosi veiklai, suvokiant kiekvieno asmens vertingumą, atsižvelgiant į vaikų interesus, pripažįstant vaikystės, jaunystės vertybes. Demokratiškumo trūkumas, perkrautos ugdymo programos, lygiateisiškumo, pagalbos asmenybei stoka mokykloje — bene svarbiausios priežastys, griaušančios vaikų mokymosi motyvaciją, kuriančios nepalankią, priešišką atmosferą mokykloje ir klasėje. Dėl demokratijos stokos prastėja ugdymo rezultatai, efektyvumas, dalis vaikų ima vengti mokyklos, psichologiškai saugią aplinką rasdami tik bendraamžių neformaliuose sambūriuose. Pedagogai, ieškantys išeities iš gilėjančios mokymo krizės, suvokia būtinybę demokratizuoti ugdymą. Plėtojant demokratinį ugdymą siekiama taikyti tas pedagoginio darbo, bendravimo formas, metodus, kurie jau yra patikrinti ir suformuluoti pedagogikos teoretikų.

Europos šalyse pedagogai, remdamiesi „naujojo ugdymo“ idėjomis, neigė autoritarišką mokymą, mokinių pasyvumą mokantis, perkrautą faktais ir atitrūkusį nuo gyvenimo lavinimo turinį, prievartines ugdymo priemones, ugdytinio asmenybės laisvės slopinimą ugdymo procese. Demokratiniai ugdymo prioritetai nustatyti ir Lietuvos švietimo reformos dokumentuose, bendrosiose programose, švietimo gairėse. Žymūs Lietuvos pedagogai B. Bitinas, V. Rajeckas V. Targamadzė, L. Lukšienė ir kt. įvairiuose straipsniuose aptaria demokratinio ugdymo plėtotę dabartinėje Lietuvos mokykloje. Demokratinio ugdymo esminės reformos vyksta Japonijoje, Jungtinėse Valstijose, Rusijoje, Vokietijoje, Norvegijoje, kituose pasaulio kraštuose. Pereinama prie mokymo sistemų, kuriose kinta mokomojo dalyko, mokinio (kaip ugdymo centro) ir mokytojo (kaip bendradarbio, pagalbininko) vaidmuo ugdymo procese, ieškoma lankstesnės mokymo sistemos — ji grindžiama srautiniais ir profiliniais kursais, dėstymo metodika rengiama atsižvelgus į psichologinius vaikų amžiaus tarpsnių ypatumus ir įgimtus suvokimo gebėjimus bei poreikius. V. Rajeckas kaip vieną iš humanistinės, demokratinės mokyklos bruožų nurodo mokymo priei-

namumą. Jis pabrėžia: „Asmenybės raidai ypač didelės reikšmės turi jos veikla. Todėl ir mokymo prieinamumą daugiausia lemia tai, kiek aktyviai mokymo procese veikia patys mokiniai. Kai mokinys ieško savarankiško sprendimo, jis susikaupia, svarsto, sieja įgyjamas žinias su savo patirtimi.”

Sociologai ir istorikai pabrėžia, kad pragmatizmo pedagogika padarė didelę įtaką Jungtinių Valstijų visuomenės formavimuisi ir šios šalies ekonomikos sėkmei. Įvertindami šalies, kurioje dominavo pragmatizmo pedagogika, pažangą, matydami šios visuomenės narių gebėjimą rasti vietą gyvenime, puoselėti bendražmogiškas idėjas, demokratines nuostatas, kurti sėkmingą ekonomiką, turime pripažinti, jog pasitvirtino J. Dewey pasakyti žodžiai: „...ugdymas yra pagrindinis socialinės pažangos ir reformos būdas.”

Pažymėtina, kad ekonominiu požiūriu stipriausių valstybių, aukšto lygio gerovę pasiekusių visuomenių ugdymo idėjomis domimasi visame pasaulyje. Juoba kad šių visuomenių ir bendruomenių klimatas, demokratijos laimėjimai yra daugeliui priimtini ir sektini. Tad nenuostabu, kad pragmatizmo pedagogika, JAV švietimo sistema Lietuvos pedagogai domisi jau nuo XX amžiaus pradžios. Žymus Lietuvos pedagogas kunigas M. Gustaitis, apsilankęs JAV 1914 m., išleido knygą „Amerikos mokykla“ (1919). M. Gustaitį Amerikoje sužavėjo estetiška mokyklų klasių aplinka, demokratinės ugdymo tradicijos. Pedagogas atkreipė dėmesį į Amerikos švietimo sistemos panašumus su Europos ugdymo tradicijomis. M. Gustaitis susižavėjęs aprašo Amerikos mokyklos demokratiškumo ženklus: „šitos praktikos dugne guli sveika demokratinga mintis: jeigu vaikiščią iš mažumės laikyt savistoviu asmenim, tai jis tokiu taps ateityje — sau žmogus. Tokioj atmosferoj auklėjamas, nenuostabu, jog amerikietis iš mažens įgyja drąsos: jis mokytojo nesibijo, tik gerbia; jis drąsiai atsakinėja, žiūrėdamas tiesiog į akis. Ta drąsa tarytum persisunkęs Amerikos oras, elektrizuoja kiekvieną seną jauną, vyrą moterį, ypač ateivi grynorių, kuris pirmais išpūdžiais jausmingiau kvėpuoja. Ir lietuvis tenai veik pajunta savyje tas liuso žmogaus ypatybes, kurią tėviškėje visokios baudžiavos slopino; veik pradeda drąsėti, paskesnė su kiekvienu žmogum kalbės, kaip su sau

lygiu.”

Pedagogikos istorikai, aptardami pragmatizmo pedagogikos plėtrą JAV, pabrėžia, jog pragmatizmas plinta kaip praktinė patirtis, dažnai nesigilinant į filosofines pragmatizmo pedagogikos nuostatas, idėjas. Pragmatizmas plinta eksperimentuodamas, klysdamas, patirdamas nesėkmes ir vėl atgydamas, užimdamas vis platesnes pozicijas. Tiesą sakant, tai atitinka pragmatizmo postulatus — plėtotis, atsakant į laikmečio reikalavimus, reiškinius. Lietuvoje pragmatinė pedagogika taip pat plėtojama kaip praktinė patirtis. Pastaruoju metu ypač tapo populiarius projektų metodas, plintantis mokytojams, mokykloms dalyvaujant tarptautiniuose projektuose, skatinant atvykstančių iš JAV ir Skandinavijos lektorių, plėtojant tiesioginius ryšius su Skandinavijos, Danijos mokyklomis, įgyjant patirties seminaruose, konferencijose ar tiesiog lankantis užsienio šalių mokyklose ir iš ten parsivežant gerą jų patirtį.

Pragmatinio ugdymo vertybės išryškėja ne tik laiko perspektyvoje. Danijoje, Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV, kuriose ugdymo procesas grindžiamas pragmatinio ugdymo idėjomis, pirmiausia krinta į akis mokyklos bendruomenės demokratiškumas, gyvybingumas, kūrybinė, šventinė atmosfera, ugdytinių aktyvumas, veiklumas, pasitikėjimas savimi, gebėjimas komunikuoti. Moksleiviai noriai bendradarbiauja su mokytojais, bendraamžiais. Dėmesys ugdytiniui, pagarba jo įsitikinimams suponuoja moksleivio atsaką, jis suvokia esąs lygiateisis, visavertis visuomenės narys, kartu ima suvokti ir didžiuotis savo atsakomybe prieš draugus, bendruomenę. Tokioje mokykloje gali pajauti, kad čia formuojamas ateities visuomenės narys, sugebantis perimti geriausias visuomenės tradicijas bei sugebantis perimti ir panaudoti reikiamą informaciją, žinias.

Didžiausią naudą, diegiant projektų metodą Lietuvos ugdymo institucijose, duoda tiesioginis pedagogų bendradarbiavimas, galimybė stebėti Jungtinių Valstijų, skandinavų pedagogų veiklą, pajauti darbingą nuotaiką, moksleivių užsidegimą, aktyvumą, suinteresuotumą vykstančiu ugdymo procesu. Kiekvienas, apsilankęs Skandinavijos

mokyklose, pažymi mokytojų pasirengimą darbui, dėmesį vaikui, demokratinius santykius mokykloje ir kolegišką bendradarbiavimą. Kitas svarbus projektų darbo aspektas — mokymosi ir praktikos sąsajos, gyvenimiškos, darbo, kūrybinės patirties įgijimas.

Galima teigti, kad dauguma motyvų, lemiančių projektų metodo populiarumą Skandinavijos šalyse, padiktuoti kultūrinių tradicijų ir praktiško, dalykiško skandinavų ar pragmatiško amerikiečių būdo. Demokratinės, solidarumo ir subsidarumo idėjos visuomenėje taip pat neabejotinai prisideda prie šio metodo populiarinimo.

Lietuvoje jau gerai žinomas ir taikomas iš Jungtinių Valstijų atkeliavęs projektas „Pilietis.“ Pirmiausia šis projektas buvo įgyvendintas Jungtinėse Valstijose. Pagal Kalabaso pilietinio ugdymo centro parengtą metodiką mokytojai galėjo nesunkiai ir veiksmingai organizuoti moksleivių veiklą. Greitai šią idėją perėmė Rytų ir Vidurio Europos šalys, nes šiose šalyse ypač reikėjo atgaivinti piliečių savimonę. Projektą vykdyti pirmiausia ėmėsi Bosnijos ir Hercegovinos Respublika. Po kelerių metų projektas sėkmingai išmėgintas Lietuvoje.

Lietuvos demokratiškumo kolegija ir mokytojai, dalyvavę 1998 metų pavasarį vykusiame eksperimente, išmoko taikyti „Piliečio“ metodą ir šio metodo įgyvendinimui parengtas mokymo priemones Lietuvos mokykloms. Dabartinės mokymo priemonės gerokai papildytos, pakeistos, kai kurios užduotys perrašytos, pateikiami lietuviški pavyzdžiai. R. Martinėnienė išvertė ir adaptavo mokomąjį komplektą „Pilietis“ (Vilnius, 1999). Jį sudaro pratybų sąsiuvinis, projektų knyga (vadovėlis) ir knyga mokytojui. Parengtos mokymo priemonės rusų ir lenkų kalbomis. Projektas „Pilietis“ įgyvendinamas ir Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Rusijoje, Meksikoje, Dominikos Respublikoje, Kroatijoje, Kazachstane, Brazilijoje, Slovakijoje, Rumunijoje, Šiaurės Airijoje, Izraelyje, kitose šalyse. Yra parengta ir daugiau mokymo priemonių, skirtų projektiniam darbui. Viena iš jų UNICEF Lietuvos nacionalinio komiteto išleista Susan Fountain knyga „Tik tai yra teisinga.“ Ši knyga — viena iš daugelio praktinių mokymo priemonių, parengta pagal JT vaiko teisių konvenciją. Knyga yra skiriama jaunimo grupių

vadovams ir mokytojams, dirbantiems su 13 metų ir vyresniu jaunimu tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse. Knygos išangoje aiškinama, kodėl vaikai turi žinoti savo teises. „Kiekviena visuomenė nori, kad jos vaikai užaugtų sumanūs, sąmoningi piliečiai, kurie dirbtų savo bendruomenės labui. Tačiau pasaulyje vis dar pažeidžiamos vaikų teisės, suteikiančios jiems galimybę gyventi, visapusiškai tobulėti ir įsitraukti į aktyvią veiklą.“ S. Fountain pabrėžia, kad tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse vaikai patiria smurtą gatvėje, seksualinę prievartą ir išnaudojimą, verčiami vartoti narkotikus, pradėję lankyti mokyklą, jos nebaigia, daug vaikų miršta nuo užkrečiamų ligų, patiria kankinimus, neteisingai baudžiami, įkalinami ir neturi teisinių garantijų. Knygoje ji duoda praktinių ir žaismingų patarimų, kaip projektu būdu vaikus supažindinti su jų teisėmis. S. Fountain siūlo trijų pakopų mokymo procesą, kurį sudarytų:

- Klausimų, susijusių su vaikų teisėmis, **nagrinėjimas**: medžiagos šia tema rinkimas, analizavimas ir apibendrinimas.
- **Atsiliepimas** į surinktą informaciją: susipažįstama su įvairiomis nuomonėmis, bandoma suprasti situaciją, įsijausti į kito padėtį ir kuo nors padėti.
- **Aktyvus dalyvavimas** konkrečioje praktinėje veikloje, dažniausiai savo vietovėje.

Šiame procese svarbu, kad vaikai suprastų, jog teisių problemos liečia ne tik kur nors toli gyvenančius žmones, bet kad jos taip pat svarbios ir aktualios jų pačių visuomenei ar kolektyvui.

Šiandien mokytojams, mokyklų vadovams jau nekyla abejonių, kad pilietinį ugdymą reikia plačiau taikyti vaikams dar esant mokyklos suole. Tam ypač palankus paauglystės ir ankstyvos jaunystės laikotarpis. Šio amžiaus moksleiviai linkę vertinti tai, kas vyksta aplinkui. Jie kritiškiau žvelgia į suaugusius žmones, formuoja savo tolesnio gyvenimo pažiūras. Kita vertus, jie nori tapti suaugusiais. Juos domina tai, kas, jų akimis žiūrint, prieinama tik suaugusiems žmonėms: teisė turėti savo nuomonę, ją reikšti ir būti išklausytam, teisė spręsti. Šiuo

amžiaus periodu galima rimtai kalbėti ir apie teises, ir apie žmogaus bei piliečio pareigas [60].

Mokytojas iš trijų pilietinės visuomenės pagrindų dėstymo būdų gali rinktis vieną:

- dirbti nuosekliai pagal specialistų parengtą vadovėlį konkrečiai klasei; tuomet jis renkas mažiau kūrybišką, bet saugų būdą,
- parengti individualią programą pagal bendrųjų programų nuostatas ir standartus; tai kūrybiškas, bet ne visuomet saugus būdas, ypač pradedantiems mokytojams,
- derinti šiuos būdus, tai yra suderinti individualią programą, į ją įtraukti kitų autorių parengtus darbo modelius (darbo sąsiuvinius, nedidelės apimties mokymo priemonės, projektų aprašymus) ir papildyti savo paties surinkta medžiaga ar metodais.

Šis būdas gana kūrybiškas ir drauge saugus; mokytojui nereikia kurti visko nuo pradžios iki galo moksleiviams pateikiama medžiaga yra kūrybiškai parengta, tačiau tuo pat metu mokytojas gali savaip suderinti įvairių autorių siūlomą turinį ir metodus [61].

Projektas „Pilietis“ yra toks darbo modulis, kurį mokytojas gali naudoti bet kurioje klasėje, kur dėstomi pilietinės visuomenės pagrindai, o jei nori, ir neformaliojo papildomojo ugdymo metu, pavyzdžiui, organizuodamas moksleivių klubo ar auklėjamosios klasės veiklą. Bendrosiose programose nurodyta, kad piliečio — pilietinio solidarumo — demokratijos — Lietuvos valstybės temos galėtų būti nagrinėjamos VIII klasėje. Todėl projektas „Pilietis“ dažnai įtraukiamas į šios klasės pilietinės visuomenės pagrindų individualiąją programą. Tačiau šis projektas tinka ir kaip X klasės programos dalis, nes šioje klasėje siekiama apibendrinti ir susisteminti moksleivių žinias, ir kaip metodas, taikomas papildomo ugdymo metu.

2001 metais projektą „Pilietis“ eksperimento tvarka jau vykdė penkiasdešimt mokyklų. Jame dalyvavo 2020 VII–XII klasių moksleivių.

Tyrimo rezultatai parodė, kad ne visiems mokytojams gerai sekėsi organizuoti moksleivių vykdomus projektus. Nors dauguma mokytojų gerai atsiliepė apie projektą „Pilietis“ (mokytojai teigė, kad jis buvo labai naudingas moksleiviams; 93 % mokytojų rekomenduotų savo kolegoms taikyti šį metodą), tačiau tik 80 % eksperimente dalyvavusių mokytojų norėtų patys taikyti šį metodą kitais metais. Po pamokų įgyvendinti tokį projektą ryžtusi ne daugiau kaip 45 % mokytojų. Mokytojai taip aiškina savo vertinimus: projektas atima daug laiko, nes moksleiviams tenka padėti po pamokų, o inicijavęs projektą mokytojas išipareigoja moksleiviams ir tai verčia jį sėkmingai užbaigti darbą. Kita vertus, tyrimo rezultatai parodo, kad idėtos pastangos atsiperka. Moksleiviai noriai išitraukia į šį darbą, daugelį užduočių atlieka savarankiškai, puikiai susipažįsta su Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įvairiais įstatymais, įgyja supratimą apie valdžios įstaigų struktūrą ir funkcijas, mokosi nuosekliai ir sistemingai dirbti. Be to, klasės, dalyvavusios eksperimentiniame projekte, pasiekė konkrečių rezultatų: paskatino vietos valdžią ir spaudą rimčiau svarstyti moksleivių iškeltas problemas. Projektas „Pilietis“ — tai dešimties dvylikos savaičių programa, jei dirbama vieną valandą per savaitę klasėje, o savarankiškos užduotys atliekamos po pamokų. Programos tikslas — supažindinti moksleivius su vietos savivaldos darbu ir ugdyti jų pilietinio dalyvavimo įgūdžius. Moksleiviai renkasi vietos bendruomenei aktualią problemą ir mokosi:

- **tirti problemą** (atlieka apklausas, renka informaciją iš spaudos, specialistų, kitų šaltinių);
- **analizuoti informaciją** (surinktą medžiagą aptaria klasėje, rūšiuoja, atrenka vertingus pasiūlymus);
- **dirbti kartu** (mokosi derinti norus, pasiskirstyti darbus, priimti visus patenkinantį sprendimą, atsižvelgti į draugų nuomonę ir galimybes);
- **ieškoti veiksmingų sprendimų** (ne skūstis ir dejuoti, o kreiptis į

valdžią ir siūlyti argumentuotą problemos sprendimą).

Ši nuosekli programa padeda moksleiviams sėkmingai įgyvendinti projektą ir perimti pilietines nuostatas. Vadovėlyje „Pilietis“ nuosekliai aprašoma projekto įgyvendinimo metodika. Čia pateikiami tekstai, klausimai, klasėje atliekamos užduotys, namų užduočių aprašymai. Darbo sąsiuvinyje yra rekomenduojamų anketų, analizės schemų, oficialių laiškų pavyzdžių. Mokytojo knygoje gausu paaiškinimų ir patarimų, kaip įgyvendinti projektą „Pilietis,“ pateikiama daug priedų, kuriuos mokytojas gali naudoti, jei organizuoja kokią nors veiklą. Kūrybingas mokytojas nenorės ir negalės paraidžiui įgyvendinti šio projekto. Įtraukus projektą į programą, reikėtų aiškiai suvokti, kokią vietą jis užims, kokius tikslus ir uždavinius jis padės įgyvendinti.

Projektą galima įvykdyti ir per trumpesnę laiką, nei numatyta. Tuomet reikia iš anksto apgalvoti, kokių užduočių atsisakyti, o kitas gerai suplanuoti. Įgyvendinę projektą Lietuvos mokytojai pataria vengti keleto dalykų:

Moksleiviams ši veikla nauja ir įdomi. Kartais jie nori viską išmėginti. Tam reikia daug jėgų ir laiko, ir vėliau jų pritrūksta projektui užbaigti. Projekto metodika siūlo darbus pasiskirstyti.

Pasitaiko, kad mokytojas, džiaugdamasis moksleivių entuziazmu pradinuose etapuose, atsisako vadovauti, viską palieka moksleivių iniciatyvai. Pakeitus numatytą projekto eigą moksleiviai susiduria su sunkumais ir nusivilia pradėtu darbu.

Jei keletą kartų nebūna planuotos pamokos, sutrinka užsiėmimo darbo ritmas, moksleiviai ima juo bodėtis. Todėl geriau dirbti trumpiau, bet tokiu metu, kad projektui netrukdytų kiti renginiai [60].

Įgyvendinant projektą, tenka konsultuoti moksleivius po pamokų. Mokytojas turi iš anksto įvertinti, kiek laiko galės tam skirti. Prireikus jis turėtų kreiptis pagalbos į administraciją, kitus mokytojus, klasių va-

dovus. Jie gali ir turi padėti, nes pilietinis moksleivių ugdymas — višos mokyklos reikalas.

Moksleiviams reikia konkrečių žinių ir įgūdžių, kad jie galėtų sėkmingai atlikti numatytą darbą, pavyzdžiui, kad suprastų pagrindines vartojamas sąvokas, suvoktų savo, kaip piliečio, teises ir pareigas ir mokėtų šiomis žiniomis remtis diskutuodami, gebėtų dirbti grupėje, konstruktyviai bendradarbiauti. Imantis projekto, būtina įvertinti klasės pasirengimą dirbti. IX–X klasių mokinių žinios gali būti nuodugnesnės, tačiau reikėtų įvertinti, ar jiems teko dirbti grupėmis, atlikti praktines užduotis poromis, bendradarbiauti.

Moksleivių veiklos organizavimas įgyvendinant projektą

Atlikdami vadovėlyje pateiktas užduotis, moksleiviai sėkmingai siekia tikslo. Darbas organizuojamas etapais, kurių metu kiekvienas turi ką veikti. Nors užduotys skirtingos, visi moksleiviai įgyja panašių gebėjimų, o žiniomis ir informacija dalijasi klasėje.

I etapas — bendruomenės problemų išsiaiškinimas. Vienas iš pagrindinių programos uždavinių — išmokyti moksleivius dalyvauti visuomenės savivaldoje, todėl moksleiviams siūloma nagrinėti vietos valdžios sprendžiamas ar sprendžinas problemas. Klasėje pradėtą diskusiją moksleiviai papildė namie atliekamu darbu.

II etapas — sprendžinos problemos pasirinkimas. Klasė aptaria savo bendruomenės problemas ir pasirenka vieną iš jų tirti toliau.

Lietuvos mokyklose vykęs eksperimentas parodė, kad moksleiviai, pasirinkę iš pirmo žvilgsnio sudėtingas nedarbo, jaunimo užimtumo, ekologijos ar socialines problemas, sėkmingai vykdė projektą. Svarbu vertinti, ar moksleiviai galės gauti informacijos pasiūlymams parengti. Jie neturi išspręsti problemos, reikia tik atkreipti į ją visuomenės ir valdžios dėmesį. Tirdami rimtą problemą, moksleiviai jaučiasi atliekantys labai reikšmingą visuomenei darbą [60].

Kartais moksleiviai nori spręsti mokyklos gyvenimo problemas (mokyklos interjero, higienos, tarpusavio santykių ir kt.). Projektas — puikus būdas kelti šias problemas. Tačiau, jas tirdami, moksleiviai nesusipažįsta su vietos valdžios funkcijomis, bendruomenės organizacijomis, neturi galimybių atlikti kai kurių projekte numatytų užduočių. Todėl pasirinkta tokia problema neatitinka projekto „Pilietis“ keliamų pilietinio ugdymo tikslų.

III etapas — informacijos apie pasirinktą problemą ieškojimas. Moksleiviai renka informaciją apie pasirinktos problemos egzistavimą; išklauso specialistų, žiniasklaidos, bendruomenės žmonių nuomonę apie problemos sprendimo būdus, renka informaciją apie vietos valdžios ketinimus spręsti šią problemą. Moksleivių grupės atlieka joms skirtas užduotis. Vadovėlyje pateikiami patarimai, kaip atliekant užduotį neapsunkinti kitų žmonių darbo.

IV etapas — visų dokumentų rengimas. Kai klasė turi pakankamai informacijos, galima pradėti rengti visus dokumentus. Moksleiviai turi įrodyti, kad problema egzistuoja ir kad geriausia ją spręsti jų siūlomą būdu. Todėl reikia atrinkti svarbiausius argumentus, ryškiausius faktus ir viską vaizdžiai pateikti: iliustruoti piešiniais, nuotraukomis, schemomis.

Sudaromos darbo grupės, kiekviena atlieka atskirą užduotį, tai yra parengia vieną iš keturių dokumentų. Šie dokumentai — tai visos klasės, formavusios viešąją politiką, padėsiančią spręsti kurią nors bendruomenės problemą, bendro darbo rezultatas. Tai stendas ir dokumentų rinkinys [60].

Norint, kad moksleiviai išmoktų konstruktyviai bendradarbiauti, rekomenduojama bent tris kartus sudaryti naujas grupes užduotims atlikti.

V etapas — dokumentų pristatymas. Šio etapo metu moksleiviai pristato savo darbo rezultatus kitoms klasėms arba suaugusiųjų grupei. Dokumentų pristatymas — tai viešas svarstymas, kurio metu kiekviena dokumentus rengusi grupė pateikia savo stendą, dokumen-

tus ir atsako į komisijos klausimus apie šią projekto dalį. Eksperimento metu, kuris vyko Lietuvos mokyklose, paaiškėjo, kad ši projekto dalis teikia labai vertingų įgūdžių. Tinkamai pasirengę moksleiviai nugalė baimę viešai kalbėti.

Savo darbą moksleiviai turėtų pristatyti žmonėms, nuo kurių priklauso pasirinktos problemos sprendimas: draugams, bendruomenei, kuri galėtų juos palaikyti.

Prieš pristatymą reikėtų surengti trumpą svečių (komisijos) pasitarimą ir parengti juos šiam darbui: paaiškinti jiems projekto tikslus, atkreipti jų dėmesį į moksleivių amžiaus ypatumus ir ko galima iš jų tikėtis. Mokytojai teigia, kad parengus svečius, vyksta konstruktyvus dialogas.

Šiame etape galima įvertinti moksleivių veiklą, projekto vykdymą ir jo pristatymą. Mokytojo knygoje yra aprašyti rezultatų vertinimo kriterijai ir pateikta rezultatų vertinimo forma. Svarbiausias vertinimo tikslas — suteikti moksleiviams informacijos apie teigiamus ir apie tobulintinus jų projekto dalykus.

VI etapas — įgytos patirties apibendrinimas. Per pristatymą užduoti klausimai ir klausytojų reakcija suteikia moksleiviams daug informacijos. Įgytą patirtį moksleiviai turėtų drauge aptarti. Moksleiviai dažnai mano, kad jie nepasiekė savo tikslo, jei nepajėgė ko nors pakeisti. Todėl, baigiant darbą, reikėtų dar kartą pabrėžti, kad šio projekto tikslas — mokytis kelti problemas, rinkti ir analizuoti informaciją, teigti ir ginti savo pasiūlymus. Moksleiviai turėtų įvertinti, kaip jiems pavyko pasiekti tikslą. Taip pat reikėtų aptarti, ar moksleiviai ketins tęsti pradėtą darbą. Gal moksleiviai bandys savo sumanymą realizuoti, pavyzdžiui, surengs akciją ar perduos medžiagą žurnalistui? Moksleiviai turi jausti, kada projektas baigiamas. Kitaip jie gali puoselėti viltis ir jaustis kalti, kad jų idėjos neįgyvendinamos. Kiekvienas projektas turi savo pradžią ir pabaigą. Tuo projektu vykdymas skiriasi nuo kasdieninės veiklos [60].

Skyrius 3

Socializacijos rizikos veiksniai

Socialiniai ekonominiai praradimai neišvengiamai didina skurdą ir įvairius rizikos veiksnius. Ekonominė žmogiškojo kapitalo vertė — verslumas, gebėjimai, mokyklinis lavinimas — didėja išaugus naudingo gyvenimo trukmei.[41] Z. Morkūno manymu, socialinė sveikata ar socialinė ekologija nusakoma kaip individo būklė, visiškai atitinkanti universalią žmogaus prigimtį: sveikata — ne tai, kad žmogus neserga, o „fizinės, psichinės ir socialinės gerovės vienybė.“

Socialiniam ir psichiniam bendrijos patologijos (nesveikatos) laipsniui įvertinti gali būti naudojami Pasaulinės sveikatos apsaugos organizacijos nustatyti rodikliai, tenkantys tam tikram skaičiui gyventojų (mūsų atveju, visiems Lietuvos gyventojams).

Tai būtų šie rodikliai [62]:

- savižudžių skaičius;
- nužudymų skaičius;
- kitų kriminalinių ir savavaliavimo aktų skaičius;
- nelaimingų transporto atsitikimų skaičius;
- paauglių nusikalstamumas;

Metai	Natūralus prieaugis	Gimusių	Mirusių	Natūralaus prieaugio koeficientas
1990	17108	15,3	10,7	4,6
1991	15206	15,0	11,0	4,0
1992	12162	14,3	11,1	3,2
1993	1357	12,7	12,3	0,4
1994	-4110	11,4	12,5	-1,1
1995	-4111	11,1	12,2	-1,1
1996	-3830	10,5	11,6	-1,1
1997	-3331	10,2	11,1	-0,9
1998	-3738	10,0	11,0	-1,0
1999	-3588	9,8	10,8	-1,0

Lentelė 3.1: Gimstamumas, mirtingumas, natūralus gyventojų prieaugis 1990–1999 m.[11]

- narkotikų, alkoholio, raminamųjų vaistų vartojimas;
- antsvoris.

Pateikti duomenys rodo, jog pastaruju metu vis dėlto jaučiamas, kad ir nedidelis, savižudybių skaičiaus sumažėjimas. Pasak D. Gailienės, 1995–1996 m. pagal savižudybių skaičių Lietuva užėmė pirmąją vietą pasaulyje „konkuruodama“ tik su Vengrija.[63]

Tačiau, lygindami paskutinius metus, matome, kad savižudybių skaičius stipriai išaugo. Ypač kebli padėtis susidarė Lietuvos kaime, kur savižudybių žymiai daugiau negu mieste. Padėtis sudėtingesnė ir tuo atžvilgiu, kad kaimo tipo gyvenvietėse Lietuvoje gyvena tik šiek tiek daugiau nei 30 proc. visų šalies gyventojų. Taip pat būtina paminėti, kad kaimo tipo gyvenvietės Lietuvoje yra daugiau uždaro tipo. Tai reiškia, kad žmonės tarpusavyje bendrauja daug artimiau nei mieste. Toks bendravimo modelis, ypač kalbant apie savižudybes, sudėtingas darinys. Pasak D. Gailienės (1998), viena savižudybė paveikia ne mažiau kaip 10 asmenų iš artimiausios socialinės aplinkos. Dėl arti-

Metai	Iš viso	Mieste	Kaime
1990	969	531	438
1991	1142	569	573
1992	1294	651	643
1993	1572	863	709
1994	1703	936	767
1995	1694	937	757
1996	1723	910	813
1997	1632	860	772
1998	1554	826	728
1999	1552	784	768

Lentelė 3.2: Savižudybių skaičius 1990–1999m.[11]

mesnio bendravimo tarpusavyje savižudybė tampa ir kaimo bendruomenės tragedija. Deviantinio elgesio ir agresijos paplitimą rodo nužudymų Lietuvoje dinamika.[11]

Faktiškai nužudymų skaičiaus augimas statistiškai 1990 nuo metų iki 1994 metų didėjo, nuo 1995 metų nužudymų skaičius šiek tiek statistiškai mažėjo, tačiau vis dėlto paskutiniai nužudymų duomenys byloja, kad šių nusikaltimų skaičius nesumažėjo. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad kaime mažiau nužudymų nei mieste, tačiau lygindami mieste ir kaime gyvenančiųjų skaičių matome, jog faktiškai tiek miesto, tiek kaimo gyventojams tenka panašus nužudymų skaičius. Nužudymų skaičius analizuojamojoje socialinėje erdvėje yra pakankamai didelis, o problema ypač skaudi dar ir dėl to, jog dauguma nužudymų pastaruoju metu padaromi ypač žiauriomis priemonėmis (prisiminkime neseniai sulaikytą vadinamąjį pakelių maniaką, motinos užkapotą bejėgį kūdikį ir pan.). Be to, hipotetiškai galima teigti, jog kai kurie nukentėję žmonės nesikreipia į teisėsaugos organus, nes pasitikėjimas teisėsaugos organais labai menkas.

Bendra sociumo kriminogeninė padėtis — dar vienas rodiklis, bylojantis apie deviancinę šalies būseną.

Metai	Iš viso	Mieste	Kaime
1990	281	190	91
1991	339	241	98
1992	394	285	109
1993	465	333	132
1994	497	348	149
1995	434	298	136
1996	344	214	130
1997	336	232	104
1998	303	191	112
1999	297	187	110

Lentelė 3.3: Nužudymų skaičius 1990–1999m.[11]

Pateikti duomenys liudija prastą kriminogeninę padėtį šalyje. Daugėja vagysčių, chuliganizmo atvejų, tyčinių kūno sužalojimų. Nerimą kelia sparčiai augantis nusikaltimų, siejamų su psichotropinėmis bei narkotinėmis medžiagomis, skaičius. Taip pat konstatuojama, jog auga narkotinių medžiagų, alkoholio vartojimas, ypač tarp jaunimo. Kai kurių medikų teigimu, sunku tiksliai įvertinti narkotikų bei alkoholio vartojimo mastus. Todėl pasikliauti statistiniais rodikliais, kad vienam Lietuvos gyventojui per metus tenka apie 9 litrus grynojo alkoholio, neverta, juoba žinant, kad į šį skaičių nepatenka naminio alkoholio gamybos bei vartojimo mastai, taip pat kontrabandinio alkoholio kiekiai. Dar sudėtingiau kalbėti apie psichotropinių medžiagų vartojimo, toksikomanijos, narkomanijos mastą.

Išdėstyti statistiniai rodikliai leidžia išvelgti anorminę Lietuvos visuomenės socialinės ekologijos būklę. Arba, tiksliau pasakius, kalbėti apie visuomenės socialinės psichinės patologijos laipsnį.

Kaip nustatėme, tokioje socialinėje erdvėje ugdymas veikia kaip socializacijos procesas, bet sociumo ekologija negali būti pakankama, jeigu minėtai problemai spręsti neskiriama papildomai lėšų ir išteklių

	1990	1995	1996	1997	1998	1999
Iš viso užregistruota nusikaltimų. Iš jų	37056	60819	68053	75816	78149	77108
Tyčiniai nužudymai ir pasikėsiniai nužudyti	224	502	405	391	356	343
Išžaginimai ir pasikėsiniai išžaginti	196	200	168	166	166	225
Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai	319	299	351	371	381	395
Plėšimai	334	2837	3481	3971	3646	3376
Vagystės	24333	41619	44600	47193	48213	47865
Chuliganizmas	1133	2565	3003	3131	2972	2715
Nusikaltimai, susiję su psichotropinėmis ar narkotinėmis medžiagomis	76	395	511	630	620	696

Lentelė 3.4: Nusikaltimai pagal rūšis 1990–1999 m.[11]

pozityviosios socializacijos programoms, profesionalų veiklai.

Esant anorminei sociumo būsenai, labai svarbu apibrėžti institucijas, metodus ir kitas priemones, kurios gali laiku užtikrinti visapusiškesnę socializaciją, gerinti visuomenės ekologiją.

3.1 Žiniasklaida kaip rizikos veiksnys

Iš visų žiniasklaidos priemonių pirmiausia išskiriama televizija, nes ji pasižymi informacijos pateikimo formų įvairove, dinamika, turi galimybę panaudoti vizualinės ir akustinės informacijos derinį, keisti ekrane įvairius siužetus, veiksmo vietą, personažų skaičių, naudoti specialius efektus. Televizijos poveikis žmonėms domina daugelio sričių specialistus — kritikus, psichologus, sociologus, politikus ir kt. Televizija yra išsiskverbusi į visuomenę; ji turi galią pateikti daug dažnai pasikartojančių ir visa apimančių pranešimų, o tai yra unikalų. Vis

dažniau laisvalaikio praleidimo būdu vaikams ir suaugusiesiems tampa televizijos žiūrėjimas, taigi televizija tampa vienu iš svarbiausių socializacijos agentų. Dėl didėjančios televizijos įtakos mažėja tokių institutų kaip šeima ir mokykla, bendruomenė, Bažnyčia, įtaka asmenybės socializacijai. Didžioji dalis visų televizijos poveikio individams teorijų nagrinėja poveikį vaikams ir paaugliams. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad vaikai, palyginti su suaugusiaisiais, yra įtaigesni televizijos laidoms, kadangi dar neturi stabilios vertybių sistemos, sunkiai atskiria demonstruojamą fantazijų pasaulį nuo realybės ir pan. Vaikai, kuriuos tėvai baudžia fizinėmis bausmėmis, kurie žiūri smurtinius filmus, žaidžia su agresyviais vaikais, naudosis smurta daug dažniau negu vaikai, neturintys tokios patirties. Yra nustatyta, kad socializacijos proceso trūkumai veikia nevienodai: jie gali sąlygoti arba smurtinį vaiko elgesį, arba nesukelti agresijos. Iš veiksnių, galinčių turėti įtakos per televiziją matyto smurto ir agresyvaus vaikų elgesio ryšiui, dažniausiai išskiriami tokie: vaikų populiarumas tarp bendraamžių; jų akademiniai laimėjimai; identifikavimosi su televizijos programų herojais laipsnis; tikėjimas demonstruojamo smurto realumu ir agresyvaus turinio fantazijos ugdymas. Siekiant nustatyti smurtinių televizijos programų poveikį asmenybės elgesiui (tiek vaikų, tiek suaugusiųjų), atlikti įvairūs tyrimai. Kaip rodo jų duomenys, agresyvaus turinio filmų žiūrėjimas (ypač pakartotinis) skatina vaikų agresyvumą, o nesmurtinės programos tokių pokyčių nesukelia. Galima teigti, jog kuo daugiau smurto demonstruojama televizijos laidose, tuo labiau vaikai, sprendami tarpusavio konfliktus, yra linkę panaudoti smurtą kaip veiksmingą įvairių problemų sprendimo priemonę. Televizijos pateikiamas smurtas gali sumažinti vaiko jautrumą smurtui realiomis sąlygomis. Tai pasireiškia fiziologinių rodiklių pokyčiais, nejausmingumu, indiferentišku požiūriu į smurto auką, menkesniu jai padarytos žalos vertinimu ir sumažėjusia tikimybe, kad žmogus imsis kokių nors veiksmų smurto aukai apginti.

Televizija, kaip socialinis institutas, gali daryti įtaką vaikų norui smurtauti. Galima išskirti tokius smurtinių filmų poveikio aspektus:

- kai žiūrėdami smurtinius filmus vaikai išmoksta naujos agresy-

vaus elgesio technikos ir ją panaudoja bendraudami tarpusavyje;

- kai vaikas identifikuoja su agresyviu filmo veikėju, tikėdamas, kad demonstruojamas smurtas yra realus, tokiu atveju didėja jo paties agresyvaus elgesio pasireiškimo tikimybė.

Tie smurtiniai veiksmai, kuriuos vaikas suvokia kaip visiškai ne-realistinius, dažniausiai nesulaukia jo dėmesio, nėra išimunami ir imituojami. Matytų agresyvaus elgesio scenarijų atgaminimas vaizduotėje sustiprina jų išiminimą ir padidina tikimybę, kad šie scenarijai vienokia ar kitokia forma bus panaudoti ateityje. Gali formuotis ryšiai tarp nedidelių akademinių laimėjimų, smurtinių televizijos laidų žiūrėjimo ir vaikų smurtinio elgesio. Vaikai, kuriems prasčiau sekasi mokslas, paprastai praleidžia daugiau laiko žiūrėdami televizijos laidas, nei gerai besimokantys mokiniai. Atitinkamai blogai besimokantys vaikai turi daugiau galimybių stebėti agresyvaus elgesio modelius. O kadangi šių vaikų galimybės sprendžiant įvairias problemas paprastai yra labiau ribotos nei sėkmingai besimokančių mokinių, tai atsiliekančios vaikai dažniausiai panaudoja tuos smurtinius problemų sprendimo būdus, kuriuos jie mato televizijos laidose. Toks elgesys atiboja šiuos vaikus nuo bendraamžių, verčia juos dar dažniau žiūrėti televizijos laidas, dėl to lieka mažiau laiko mokymuisi, patiriamos akademinės nesėkmės ir t. t.

Galima pridurti, kad ryšiui tarp per televiziją matomo smurto ir agresyvaus vaikų elgesio turi įtakos ir kiti svarbūs veiksniai. Pirmiausia būtų galima paminėti auklėjimo sąlygas šeimoje, kai vaikams be pertraukų leidžiama žiūrėti televizijos laidas. Vaikai, kurie patiria minėtą šeimos sąlygų ir televizijos laidų poveikį, pasižymi lėtesne kognityvine branda, yra įtarūs ir nepasitikintys išoriniu pasauliu, agresyvesni ir nerimastingesni, blogiau adaptavęsi mokykloje negu bendraamžiai. Jeigu vaikas dažnai mato, kaip jo mėgstamas televizijos filmų herojus pasiekia tikslą naudodamas smurtą, jis gali padaryti išvadą, kad smurtas yra tinkamas įvairių problemų sprendimo būdas. Smurtinės reakcijos gali įsitvirtinti ir ilgai išlikti jo elgesyje. Smurtinės televizijos programos sužadina žiūrovą, t. y. padidina įtampą, bendrą aktyvumą,

stimuliuoja su smurtu susijusias mintis, fantazijas, skatina modeliuoti televizijos filmų herojų agresyvų elgesį ir mokytis atitinkamų agresijos formų. Manoma, kad žavėjimasis televizijos programose demonstruojamu smurtu yra susijęs su užslopintu archaišku agresyvumu, anksčiau išgyventomis traumomis bei keršto ir atpildo troškimu [65].

Smurtas spaudoje. Kalbėdami apie smurtą prieš vaikus, negalime pamiršti ir spaudos įtakos visuomenei. Smurtas prieš vaikus — viena iš daugelio temų, kurios noriai keliamos į paviršių kaip sensacingos. Tačiau neretai žurnalistai nesuvokia ar nenori suvokti savo straipsnių galimų pasekmių.

1999–2000 metais Vilniaus pedagoginio universiteto bakalaurai ir magistrantai atliko tyrimą, kurio tikslas buvo apžvelgti, kaip spaudoje pateikiama informacija apie smurtą patyrusius vaikus. Tyrimo metu peržiūrėti 5 Lietuvoje leidžiami respublikiniai ir 10 regioninių dienraščių. Magistrantų ir bakalauro tyrimas patvirtino prieš tai atlikto Vaiko raidos centro tyrimo išvadas [64], kad straipsnių „skandalingumą“ nulemia tokie kriterijai kaip vaiko mirtis nuo smurto; seksualinis smurtas prieš vaikus; kai vaikas nužudo vaiką; kai prieš vaiką fizinio ar seksualinio smurto imasi jo šeimos nariai; kai paaiškėja itin dideli tam tikro reiškinių mastai. Operatyviniuose įvykių aprašymuose leidiniai dažniausiai nemini smurto priežasčių, nepateikia informacijos apie būdus, kuriais galima buvo jo išvengti. Straipsniuose taip pat nėra informacijos, kokia pagalba galėtų būti suteikiama panašiai nukentėjusiam vaikui. Neretai straipsnių autoriai, stengdamiesi pritraukti skaitytojus, sukelti jų susidomėjimą, antraštėse vartoja tokius žodžius: „žiaurus“, „kruvinas“ ir pan. Straipsnių antraštės sudaro „skandalo“, dramatizmo išpūdį.

Dažniausiai (78 proc.) spaudoje aprašomas fizinis smurtas, rečiau — seksualinis ir rečiausiai — psichologinis smurtas. Galima tik spėlioti, ar tikrai fizinis smurtas Lietuvoje yra dažniausias, bet aišku, kad daugelis seksualinės prievartos aukų savo skausmo spaudai neatskleidžia. Be to, seksualinis smurtas dažnai Lietuvoje tapatinamas ir su pačios aukos problema, todėl vengiama tai viešinti. Nuomone, kad vi-

suomenė toleruoja fizinių bausmių taikymą auklėjant vaikus, patvirtina tas faktas, kad kartais vaiko sumušimas straipsnio autoriaus traktuojamas kaip nepriimtinas, bet gana natūralus reiškinys, dėl kurio neverta plėtoti temos. Tuo tarpu vaiko mirtis nuo smurto aprašinėjama labai detalai, dažnai net su smulkmenomis.[64]

Neretai yra publikuojamos aukų nuotraukos. Dažniausiai tai daroma pirmuose puslapiuose. Jos dažnai naudojamos kaip pritraukiamoji priemonė. Tokio straipsnio su nuotraukomis išspausdinimas turi įtakos ne tik dabartiniam aukos gyvenimui, bet ir visos šeimos gyvenimui ateityje, vaiko likimui. Spauda, pateikdama publikacijas smurto prieš vaikus tema, ne vien informuoja apie įvyki, formuoja užuojautą aukai, neapykantą nusikaltėliui, bet ir provokuoja baimę ir nerimą. Visa tai verčia vaikų tėvus susirūpinti vaikų saugumu. Remiantis Lietuvos spaudos tyrimų rezultatais, tampa aišku, kad žiniasklaida, informuodama Lietuvos visuomenę apie nusikaltimus, linkusi kurti perdėtą ir iškreiptą kriminogeninės būklės įvaizdį [66]. Galima teigti, kad spauda pakankamai ryškiai atspindi visuomenės nuomonę, labai stengiasi pritraukti skaitytoją, dažnai nesiskaitydama su priemonėmis. Aiškindama problemas bei jų sprendimo būdus, dažnai kelia prieštaringas idėjas, neieško reiškinio priežasčių ar ištakų.

3.2 Deviantinis elgesys ir nepilnamečių nusikalstamumas

Nepilnamečių nusikalstamumas yra savita ir svarbi socialinė teisinė problema, su kuria susiduria įvairios valstybės. Tėvų atsakomybės už savo vaikus sumažėjimas, šeimų ekonominės problemos, nepakankama socialinių ir specializuotų prevencijos institucijų veikla, lėšų trūkumas vaikų užimtumo problemoms spręsti skatina nepilnamečių nusikalstamumą. Nepilnamečiai ypač jautrūs neigiamiems socialiniams reiškiniams (mokymosi prestižo smukimas, ekonominė krizė). Kas ketvirtą vaiką į nusikaltimą įtraukia suaugęs asmenys, kas dešimtą

— tėvai. Į nusikalstamą veiklą įsitraukia vis daugiau jaunų žmonių, dažniausiai tai nesimokantis ir nederbantis jaunimas, nepilnamečiai, vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas didėja greičiau nei nusikalstamumas apskritai. Pažymėtina, kad pastaraisiais metais vis didėja rūpestis dėl suaugusiųjų, kurie panaudoja vaikus, nesulaukusius baudžiamosios atsakomybės amžiaus, kriminalinei veiklai vykdyti, žinodami, kad jie negali būti apkaltinti ir paprastai tuoj po arešto bus paleisti. Tokios veiklos diapazonas — nuo apiplėšimų ir išlaužimų į namus iki narkotikų kontrabandinio vežimo ir platinimo. Nepilnamečiai pastaruoju metu vis dažniau nuteisiami už pačius sunkiausius smurtinius nusikaltimus, pavyzdžiui, žmogžudystę ar išprievartavimą.

Dauguma visuomenių įvairiu laipsniu ir įvairiais būdais jau nuo seno priėmė nuostatą, kad su vaikais reikia elgtis kitaip negu su suaugusiais, jei jie pažeidžia teisę. Pavyzdžiui, Norvegijoje XIII amžiaus baudžiamasis kodeksas nurodo, kad vogę suaugusieji gali netekti abiejų rankų, o vaikas tik vienos. Dabar vaikai, kurie kaltinami nusikaltimu, turi teisę į poveikio priemones, kuriose atsižvelgiama į jų amžių, aplinkybes ir poreikius.

Vienas iš būdų, kaip reaguoti į nepilnamečių nusikaltimus, smarkiai išplitęs šeštame ir septintame dešimtmetyje, yra *gerovės metodas / pozityvoji socializacija ir ankstyvoji prevencija*. Pagal šią doktriną kiekvienam vaikui siekiama užtikrinti ne tik maistą ir saugumą, suteikti žinių, bet ir ugdyti jo gabumus, o jaunas nusikaltėlis yra laikomas reikalaujančiu rūpybos, apsaugos ir tampa gerovės priemonių, o ne baudžiamojo kaltinimo objektu. Toks metodas suderina oficialiai teigiamas savybes, kurias iškelia aukšta baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba (kartais 18 metų), taikant nerepresinę reagavimą. Šis metodas populiarus Jungtinėse Valstijose, Kanadoje, Skandinavijos kraštuose.

Antrinė pagalbos prevencija taikoma tam tikroms „rizikos“ grupėms (t. y. asmenims, kurie suvokiami kaip potencialūs smurtautojai arba galimos aukos), padidintos „rizikos“ vietoms arba situacijoms. Jos tikslas yra paveikti rizikos grupę taip, kad jos nariai neišitrauktų į

smurtavimą prieš vaikus arba (jei kalbama apie potencialių aukų grupę) netaptų smurto aukomis. Prevencijos priemonės ne tik numato įvairius būdus, tarp jų ir įstatymus, užkertančius kelią smurtui prieš vaikus, bet ir potencialios aukos apsaugos priemonių kompleksą.

Tretinė prevencija ir socialinė pedagoginė rehabilitacija taikoma asmenims, kurie jau yra nors kartą naudoję smurtą prieš vaikus arba tapę smurto aukomis. Pagrindinis jos tikslas yra užtikrinti, kad tas pats asmuo nesiimtų smurto pakartotinai arba vėl netaptų smurto auka. Tam paprastai naudojamos įvairios baudžiamosios teisės procedūros, kurios, kaip manoma, kartą patirtos, atgraso nuo noro pakartotinai smurtauti, taip pat įvairios gydymo, rehabilitacijos programos smurto aukoms bei smurtautojams arba tam tikrų teisių apribojimo ar atėmimo procedūros.

Vakarų Europos šalys išplėtojo smurto prieš vaikus prevenciją: priimti reikalingi vaiko teises ginantys ir globėjų teises vaikų atžvilgiu reglamentuojantys įstatymai, sukurta lanksti tarnybų sistema, kuri teikia veiksmingas paslaugas vaikams, turintiems įvairių raidos, elgesio ir socializacijos problemų, bei jų tėvams, vykdomos švietimo smurto prieš vaikus klausimais programos, įkurti rehabilitacijos centrai smurto aukoms bei smurtautojams ir pan. 1979 metais Švedija pirmoji pasirinko, kad fizinės bausmės taikyti vaikams būtų uždrausta mokyklose, vaikų priežiūros bei ugdymo įstaigose ir kitose viešosiose vietose, o priėmus Tėvų ir globėjų kodekso pataisą fizinėmis bausmėmis bausti vaikus buvo uždrausta ir šeimose. Švedijos pavyzdžiu netrukus pasekė ir kitos Skandinavijos šalys. Suomijoje 1983 metais priimtame Vaikų globos akte akcentuojama, kad „vaiką reikia auginti supratimo, saugumo ir meilės dvasia. Jo negalima išnaudoti, fiziškai bausti ar kitaip žeminti.“ [67] Pagrindinis šių įstatymų tikslas — ne tiek bausti mušančius savo vaiką tėvus, kiek pakeisti visuomenės požiūrį į vaiką ir siekti, kad smurtas mažiau plistų. Suprantama, tai nereiškia, kad valstybė gali kištis į šeimos reikalus, tačiau norima apsaugoti vaiko, kaip ir kitų visuomenės narių, elementarias teises.

Europos žmogaus teisių komisija bei Europos bendrija aktyviai pri-

sidėjo prie smurto prieš vaikus problemų sprendimo. Šios įtakingos institucijos pasmerkė fizinių bausmių vaikams taikymo praktiką mokymosi įstaigose ir šeimose. Antai Europos žmogaus teisių komisijos iniciatyva 1987 metais visose Jungtinės Karalystės valstybinėse mokyimo įstaigose buvo uždrausta vaikams taikyti bet kokias fizines bausmes [31].

Remdamasi anksčiau išvardytų valstybių smurto šeimoje mažinimo praktika, 1987 metais Europos Taryba, išnagrinėjusi penkių Europos valstybių visiško draudimo taikyti vaikams fizines bausmes praktiką, paragino jų pavyzdžiu pasekti ir kitas valstybes Europos Bendrijos nares. Europos Bendrijos priimtoje rekomendacijoje dėl socialinių priemonių, susijusių su smurtu šeimoje, smerkiami ugdymo būdai, kai taikomos fizinės bausmės ir kitos žeminančios formos, ir akcentuojama švietimo be smurto būtinybė [31].

Vaiko teisėmis ir jų apsauga nuo smurto ypač buvo susirūpinta, kai 1989 m. lapkričio 20 d. Jungtinės Tautos priėmė *Vaiko teisių konvenciją*. Šis dokumentas, kuriame įtvirtinti faktiškai visi pagrindiniai elgesio su vaikais standartai, nedelsiant susilaukė visuotinio tarptautinio pripažinimo. Šią Konvenciją labai greitai ratifikavo 191 pasaulio valstybė. Siekdamos įgyvendinti jos nuostatas, beveik visos šalys priėmė nacionalinius įstatymus, kitus teisės aktus, buvo įsteigtos vaiko teisių apsauga besirūpinančios įvairios visuomeninės bei valstybės institucijos. Dėl vaikų amžiaus ir raidos specifiškumo Vakarų Europos teisės sistemoje plačiai taikoma vaikų teismų praktika. Tokie teismai specializuojasi nepilnamečių (šeimos) klausimais ir nagrinėja vaikų administracines ir baudžiamąsias bylas, kitas šeimos, civilinių darbo santykių ar vaiko bylas. Vaikų bylų nagrinėjimo institucijos neturi tokių įgaliojimų, kad galėtų bausti vaiką ar jo tėvus, tačiau visi sprendimai yra teisėti vaikui ir jo tėvams įpareigojimai, kurių šie turi laikytis. Specializuoto vaikų teismo tikslas — išspręsti problemas, kurių gali turėti vaikas, ir nustatyti priemonę, kuri galėtų būti sėkmingai pritaikoma, kad būtų galima vaikui padėti. Daugelis Vakarų Europos valstybių įstatymų draudžia skelbti nusikaltusių vaikų vardus, adresus, mokyklas, nuotraukas ir kitus duomenis, kurie leistų atpažinti vaiką, be to,

vaiko bylos nagrinėjimas yra privatus. Paprastai tokie vaikų bylų nagrinėjimai įtakos tolesniam vaiko gyvenimui neturi.

Europoje vaiko teisių labai dirba Europos Sąjungos, Europos Tarybos institucijos, įvairios nevyriausybinės organizacijos bei koalicijos. Visos jos vienaip ar kitaip siekia, kad vaikai taptų prioritetu visose Europos gyvenimo srityse. Reikia paminėti Europos vaikų koaliciją „**Euronet**“, į kurią susibūrė Europos organizacijos, kovojančios dėl vaikų teisių ir interesų. Ši tinklą sudaro pasaulio organizacijos, kovojančios dėl vaiko teisių ir galinčios veiksmingai dalytis informacija. Į tinklą gali įsitraukti pavieniai asmenys, nevyriausybinės organizacijos, Jungtinių Tautų agentūros ir švietimo institucijos, dalyvaujančios veikloje dėl vaiko teisių. Norvegijos ir Švedijos iniciatyva 1998 metais buvo pradėtas projektas „Baltijos vaikų centras“, kurio tikslas — panaudoti informacines technologijas smurtą patyrusių vaikų labui. Prioritetinė sritimi tapo vaikų seksualinio išnaudojimo prevencija. Vėliau buvo nutarta kaupti informaciją apie vaikus, kuriems buvo iškilęs pavojus (rizikos grupės). Informacinio tinklo sukūrimas yra pirmas tarpvalstybinis Baltijos regiono projektas, jis sudaro sąlygas keistis naudinga patirtimi, informacija apie projektus, statistiniais duomenimis, naudotis specialistų konsultacijomis ir pan. Daugelyje Vakarų šalių baudžiamosios teisės veiklos sfera yra atskirta nuo nusikaltimų prevencijos veiklos sferos. Tačiau nėra atmetama bendradarbiavimo tarp šių dviejų sferų galimybė. Tokiose šalyse kaip Švedija, Danija, Didžioji Britanija jau beveik dvidešimt metų smurto prieš vaikus prevencijos programa yra gerai išplėtotą sudedamoji baudžiamosios politikos dalis. Kitose šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje ir Šveicarijoje, smurto prieš vaikus prevencija yra atskira, dar tik pradedama plėtoti sritis, neįtraukiama į bendrą baudžiamąją politiką. Daugelis Vakarų Europos šalių daro ryškiają takoskyrą tarp smurto prieš vaikus prevencijos ir baudžiamosios teisingumo sistemos. Rytų Europoje bei Lietuvoje šis skirtumas yra mažiau apčiuopiamas.

Lietuvoje nusikaltimų prevencijos terminas dažniausiai minimas nagrinėjant vaikų teisių problemas, jų socialinio bei kultūrinio ugdymo sąlygas, socializacijos ir adaptacijos visuomenėje galimybes. Lietu-

voje, kaip ir daugelyje kitų Rytų Europos šalių, vyrauja teisinis požiūris į smurto prieš vaikus prevenciją, t. y. šiuo metu galiojančios normos orientuotos vien į baudimą ir formalų baudžiamąjį procesą. Todėl valstybės smurto prieš vaikus politikoje akcentuojama įstatymų bazės plėtimas ir bausmių smurtautojams griežtinimas. Daugelio Europos šalių vyriausybių veiksmai padarė įtaką tam, kad 1995 metų liepos mėnesį ir Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo *Vaiko teisių konvenciją* [68]. Tuo Lietuva juridškai įsipareigojo užtikrinti Konvencijoje išvardytas vaiko teises, įskaitant ir jo teisę būti apsaugotam nuo visų formų fizinio ir psichinio (emocinio) smurto. Iš esmės Lietuvos įstatymai atitinka anksčiau minėtų tarptautinių dokumentų nuostatas. Pagrindines vaiko, kaip žmogaus, teises į gyvybę, sveikatą, laisvę, asmens neliečiamybę, teisę į normalų fizinį, protinį, dvasinį, dorovinį, socialinį vystymąsi ir kt. saugo Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas, Civilinis, Administracinių teisės pažeidimų, Baudžiamasis bei Pataisos darbų kodeksas, procesiniai ir kiti įstatymai. Lietuvos Respublikos įstatymai draudžia smurtą, tačiau nėra specialių teisės normų, nustatančių atsakomybę už smurtą prieš vaikus. Psichologinis (emocinis) smurtas nėra kvalifikuojamas kaip nusikaltimas. Vaiko gynimo institucijos, pasiryžusios paduoti smurtininką į teismą, susiduria su įvairių įstaigų pareigūnų abejingumu ir formalumu. Kita skubiai sprendina problema — nepakankamai aiškiai sureguliuotos vaikų ir tėvų, iš kurių atimtos tėvystės teisės arba kurie yra baudžiami už smurtą, tarpusavio teisės. Vaikas — auka nukenčia dvigubai, nes yra perkeliamas iš jam artimos aplinkos, jei ten yra smurtautojas, o patekęs į globos įstaigą, dažnai netenka turėto būsto. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas nustato tėvystės teisių atėmimą, jeigu tėvai vengia vykdyti savo pareigą auklėti vaikus arba piktnaudžiauja savo tėvystės teisėmis, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu, antisuvomenišku elgesiu, taip pat jeigu tėvai chroniškai alkoholikai arba narkomanai [69]. Tačiau šiuo atveju lieka nepakankamai apsaugoti vaikų turtingiausi interesai, nes išlieka tėvų teisė disponuoti turtu savo nuožiūra.

Šiai problemai spręsti 1996 metais Seimas priėmė *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą*, kuriame nustatytos pagrindinės vaiko teisės,

laisvės ir pareigos, jo saugumo gynimo garantijos šeimoje bei visuomenėje, nustatyta norma, pagal kurią sandoriai, sudaryti pažeidžiant vaiko interesus (vaiką paliekant be gyvenamojo būsto, minimalių pragyvenimo lėšų, globos, rūpybos), kiti aktai, ribojantys ar kitaip varžantys įstatymų nustatytas vaiko teises, pripažįstami negaliojančiais. Šiuo įstatymu nustatyti pagrindiniai fizinių ir juridinių asmenų teisinės atsakomybės už vaiko teisių pažeidimus principai. Įstatymas reguliuoja vaiko teisių apsaugos institucijų sistemą ir jų veiklos teisinius pagrindus. Vaikui galima skirti laikinąją ir nuolatinę globą. Laikinosios globos tikslas — grąžinti vaiką į šeimą. Kai grąžinti vaiko į tikrąją jo šeimą nėra jokių galimybių, teismas skiria jam nuolatinę globą [70]. Šis įstatymas juridine tvarka apibrėžia svarbiausias sąvokas: kas yra vaiko globa, kas yra globėjas, kas yra nuolatinė ir laikinoji globa, ką reiškia globa šeimoje, šeimynoje bei institucijoje.

Nepilnamečių kriminalinės justicijos koncepcijoje numatoma teisėjų specializacija, planuojama kurti atskirus nepilnamečių bylų skyrius. Pasinaudojant JAV ir Vokietijos patirtimi Lietuvoje taip pat planuojama kurti specializuotus nepilnamečių (šeimos) teismus, taikyti kriminalinio persekiojimo „apėjimo“ (diversijos) metodą. Jo esmė — nustatyti specialias nepilnamečiams skirtas procesines normas, suteikiančias kriminalinės justicijos pareigūnams labai plačias galimybes kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje atsisakyti baudžiamojo nepilnamečio persekiojimo bei visiškai atsisakyti nepilnamečių sulaikymo iki teismo. Numatoma užtikrinti apklausiamo vaiko teises apklausos metu, sutrumpinti baudžiamąjį procesą, siekti, kad vaikas būtų apklausiamas kuo rečiau.[68]

Igyvendinant smurto prieš vaikus ankstyvąją prevenciją, į preventcinę veiklą reikia įtraukti įvairaus tipo organizacijas: policiją, savivaldybes, namų bendrijas, bendruomenių centrus, privačius asmenis, vyriausybines ir nevyriausybines organizacijas ir kt. Tai rodo pozityvią smurto prieš vaikus prevencijos plėtros kryptį, reiškiančią, kad ji randa atgarsį visuomenėje. Trūkumas yra tas, kad atskiros preventcinės organizacijos ne visada suderina savo veiksmus. Tai bando daryti vaikų teisių apsaugos tarnybos, kurios kaupia, analizuoja ir sistemi-

na informaciją apie vaikų teisių apsaugą Lietuvoje, atstovauja vaikų teisėms bei interesams Seime ir Vyriausybėje, teikia pasiūlymus dėl vaikų teisių apsaugos derinimo; koordinuoja ministerijų, savivaldybių, kitų valstybės institucijų bei visuomeninių organizacijų veiklą ir vadovauja rengiant, organizuojant ir įgyvendinant tikslines programas bei kitas priemones vaikų teisių apsaugos srityje. Siekiant koordinuoti įvairių institucijų veiklą vaikų teisių apsaugos srityje ir spręsti opias vaikų problemas, Respublikos Prezidento dekretu 1996 metais įsteigta Konsultacinė vaikų reikalų tarnyba prie Lietuvos Respublikos Prezidento, kurią sudaro valstybės institucijų bei visuomeninių organizacijų, susijusių su vaikų teisių apsauga bei nusikalstamumo prevencija, atstovai [71]. Šios tarybos siūlymu buvo pradėta svarstyti Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje, vaikų nemokamo maitinimo mokyklose, gausesnių šeimynų rėmimo, vaikų globos šeimose ir kiti klausimai. Vaiko gerovės problemas bando spręsti Lietuvos Respublikos Seimo Vaiko ir šeimos komisija. Tačiau nei šioje sistemoje veikiančių profesionalų, nei politikų pastangų nepakanka profesionaliai socialinei pedagogikos sistemai plėtoti.

Gatvės vaikai

Vidurio ir Rytų Europos šalyse šiandien daugiausia nerimo kelia lygių švietimo galimybių ir teisės nebūti diskriminuojamiems užtikrinimas. Daugėja jaunų žmonių, nelankančių mokyklų, didėja vaikų ir paauglių nusikalstamumas, nepakankama mokinių mokymosi motyvacija, plinta žalingi moksleivių įpročiai, tarp jų narkotikų vartojimas; dažnėja socialinės atskirties faktai, žiaurėja nepilnamečių daromi nusikaltimai. Daroma pažanga nesugeba užtikrinti, kad mažėtų nelygybė, kurią lemia skirtingos socialinės, geografinės sąlygos bei etniniai skirtumai. Netgi priešingai, galima teigti, kad skirtumai tarp didžiosios jaunimo dalies ir vis daugiau sunkumų patiriančių vargingų šeimų vaikų nenumaldomai didėja. Didėjančios socialinės problemos sąlygoja visuomenės kultūrinių, dvasinių ir moralinių vertybių nuosmukį.

Tradiciškai socialinės atskirties grupėms priskiriame asmenis, gyvenančius gatvėje (gatvės vaikus, elgetas, valкатas, šiukšlynuose gyve-

nančius asmenis ir kitus prieglobsčio ieškotojus, tačiau vis dažniau į ši spektrą pakliūva narkomanai, AIDS / ŽIV infekuoti žmonės, pabėgėliai ar kai kurios iš pažiūros saugios grupės (tam tikrų vietovių gyventojai ar tautinių mažumų grupės). Socializacijos procesas augančiai asmenybei yra nenutrūkstamas, vaikas socializuojasi ne tik šeimoje, mokykloje, bet ir kieme bei gatvėje. Mums žinoma, kad vaikai neretai žaidžia gatvėse, tačiau egzistuoja ir kita realybės pusė — vaikai gyvena gatvėje: čia jie patiria smurtą, įsitraukia į deviantines grupes, pradeda vartoti narkotikus.

Veiksniai, skatinantys narkomanijos plitimą:

- ***Socialiniai psichologiniai:*** silpni socialiniai ryšiai šeimoje, jos auklėjimo ypatumai; mokykla, jos ugdomoji funkcija; neformalios grupės; laisvalaikio įtaka.
- ***Individualūs asmenybės:*** individualios asmenybės savybės; vertybių sistema; savęs vertinimo lygis.
- ***Socialiniai ekonominiai:*** nedarbas, ieškodami pragyvenimo šaltinio vaikai tampa „uždarbiautojais“ gatvėje; būsto problemos. [72]

Bandymas išsiaiškinti vaiko, pasirenkančio nuolatinę riziką patirti smurtą, motyvus bei veiksnius, lemiančius tokį pasirinkimą, nėra lengvas. Dažniausiai narkotikų poveikį patiria rizikos grupei priskiriami vaikai, ypač gatvės vaikai.

Europos Tarybos siūlymu buvo priimti du „gatvės vaikų“ apibrėžimai: [73]

- **Gatvės vaikai** — tai tokie vaikai, kurie šiuo metu gyvena gatvėje ir visas jų gyvenimas siejasi su patirtimi, įgauta gatvėje.

- **Gatvės vaikai** — tai tokie vaikai, kurie gatvėse yra pamokų metu arba čia praleidžia didesniąją dienos dalį, tačiau grįžta nakvoti namo.

Trečią vaikų, gyvenančių gatvėje, apibrėžimą pasiūlė Lenkijos specialistai:

- **Gatvės vaikai taip pat yra tie, kurie leidžia laiką gatvėse ne todėl, kad neturi namų, o todėl, kad jų emocinis palaikymas namuose, mokykloje ar bendruomenėje yra ribotas ir netenkina vaikų poreikių [73].**

Keliose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, buvo atlikti tyrimai, kurie davė naudingos, nors ir ribotos informacijos apie gatvės vaikus. Tyrimais nustatyta, kad vaiko gyvenimą gatvėje skatina ne šeimos sudėtis (tėvo, motinos neturėjimas, patėvio ar pamotės buvimas ir pan.), bet šeimos narių tarpusavio santykiai. Prastesnė materialinė padėtis, nedarnūs tarpusavio santykiai, vieno iš tėvų nebuvimas, patėvio ar pamotės buvimas dažnai susiję su nedarna, dažnais nesutarimais, pykčio ir barmių scenomis tose šeimose, kur dažnai girtaujama, o vaikams skiriama mažai dėmesio arba jie trukdo tokiam tėvų gyvenimo būdui. Ne iš visų girtaujančių šeimų bėga vaikai, tai dažniau daro tų šeimų vaikai, kuriose jie negali patenkinti būtiniausių savo gyvenimo poreikių: pavalgyti, išsimiegoti ir jaustis saugūs, mylimi. Neretai vaikai yra tiesiog išvejami iš namų. Kitaip sakant, nuolatinės nepriežiūros ir psichologinio (emocinio) smurto patirtis priverčia vaikus pasirinkti gyvenimą gatvėje [74]. Nelengva atskirti socialinius ekonominius veiksnius, lemiančius vaikų apsigyvenimą gatvėje, nuo šeimos veiksnių. Socialinis nuosmukis ir staigūs socialiniai pokyčiai daro įtaką šeimų gyvenimui. Nedarbas ir skurdas tampa šeimų iširimo, alkoholizmo ir narkomanijos, netinkamos vaikų globos, smurto prieš vaikus atsiradimo priežastimis. Neretai šeimose, iš kurių vaikai pasitraukia gyventi į gatvę, dirba tik vienas iš tėvų, šeimai materialinių lėšų pragyvenimui nepakanka. Šeimų materialinis skurdas, mažos bedarbių pašalpos verčia ieškoti išeities. Todėl šeimų išlaikytojais tampa vaikai, nes jiems lengviau ir paprasčiau sekasi gauti darbo nei jų tėvams [75]. Dauge-
liu gatvės vaikų rūpinasi valstybė, tačiau nemažai vaikų dėl valstybės

institucijose ar šeimose nuolat patiriamo įvairių rūšių smurto pabėga ir gyvena gatvėse. Dėl nuolat didėjančio gatvėse gyvenančių vaikų skaičiaus valstybės institucijos neišgali jais visais pasirūpinti [72]. Vaikams, patyrusiems smurtą namuose ar valstybės institucijose, gyvenimas gatvėje, nepaisant visų gatvėje jiems gresiančių pavojų, atrodo daug patrauklesnis. 50 proc. Bukarešto (Bulgarija) vaikų tyrimų centro apklaustų gatvėje gyvenančių vaikų teigė, kad jiems yra geriau gatvė nei kasdieninis smurtas šeimoje. Nuo smurtautojo gatvėje vaikas gali pabėgti, o jei smurtaujama šeimoje, vaikui, norinčiam apsisaugoti, lieka vienintelė išeitis — gatvė.

Apklausti gatvės vaikai teigiamai atsiliepia apie savo gyvenimą gatvėje: 55 proc. vaikų sakė, kad jiems patinka gyvenimas gatvėje, 69 proc. teigė, kad jie niekada nepaliktu gyvenimo gatvėje, nes čia įgijo visiškai priešingos patirties nei namuose. Kad ir kaip būtų keista Lietuvoje, 60 proc. gatvėje gyvenančių vaikų jaučiasi saugūs. Jei yra skriaudžiami, tai tik vyresnių vaikų (9 proc.) ir policijos (5 proc.) [72]. Didžiausia vaikų ir jaunimo, gyvenančių gatvėje, grupė yra keturiolikmečiai — septyniolikmečiai, taip pat yra ir jaunesnių. Kaip teigiama Europos Tarybos ataskaitoje, „vaikai gatvėje gimsta retai.“ Tyrimai rodo, kad dauguma gatvės vaikų yra berniukai, nors yra duomenų, kad daugėja į gatves patenkančių mergaičių. Daugiausia gatvėse gyvenančių vaikų gyvena dideliuose miestuose ar valstybių sostinėse. Daug vaikų apsigyvena gatvėse atvykę iš kaimų arba iš mažesnių miestelių, kur sunkesnis pragyvenimas ar didelis skurdas. Sostinėje didesnės veiklos galimybės, didesnės galimybės gauti pinigų bei pagalbos [72].

Nemažai vaikų užsidirba pinigų versdamiesi gatvės prekyba (pardavinėja laikraščius, butelius ir pan.). Tačiau nemaža dalis, norėdami gauti pinigų, išitraukia arba yra įtraukiami į vagystes, organizuotus nusikaltimus, išmaldos prašymą, seksualinių paslaugų teikimo verslą, [73] verčiasi prostitucija, yra išnaudojami pedofilų. Vaikai, esantys toli nuo namų, kai reikia pinigų bei maisto, yra lengviausiai pasiduo-dantys žmonių, organizuojančių seksualinį verslą, įtakai. Daugelyje šalių kalbama apie jaunų mergaičių, gyvenančių gatvėje ir norinčių užsidirbti pinigų, įtraukimą į prostituciją. Žinomi faktai, kai prosti-

tucija verčiasi labai jauni vaikai. Pavyzdžiui, Lenkijoje ir Rumunijoje nė 10 metų neturinčios mergaitės buvo įtrauktos į seksualinių paslaugų teikimo verslą. Neretai lieka nuošalyje kitas, veikiantis šalia, mažesnis prostitucijos tinklas, teikiantis paslaugas seksualinėms mažumoms. Būtent į šių žmonių rankas patenka mažamečiai ir nepilnamečiai berniukai, kurie po atitinkamo „paruošimo ir mokymo“ tampa pedofilų preke. Dažniausiai savo kūnu prekiauja vaikai, kurie negali kitu būdu prasimanyti pinigų pragyvenimui arba yra prievarta verčiami tai daryti. Rumunijoje atlikto tyrimo metu 27 proc. apklaustų gatvės vaikų prisipažino, kad buvo išprievartauti. Seksualinio smurto rizika vaikams yra labai didelė. Iškyla grėsmė, kad daug vaikų gali susirgti lytiškai plintančiomis ligomis, įskaitant ir AIDS. Dažnai vaikai įtraukiami į pornografijos verslą. Nustatyta, kad gatvėje gyvenantys vaikai jau ankstyvame amžiuje tampa priklausomi nuo alkoholio, narkotikų bei pigesnių substancijų, tokių kaip klėjai, tirpikliai ir kt. [73] Gatvėje vaikai įgyja nusikalstamo ir asocialaus elgesio modelius: vartoja alkoholį, narkotikus, daro nusikaltimus. Todėl nemažai gatvės vaikų patenka į teisėsaugos pareigūnų akiratį, yra suimami, tardomi, teisiama bei kalinami ir šiose institucijose taip pat patiria visų rūšių prievartą.

Delinkventinio, kaip ir deviantinio, elgesio priežastis dažniausiai esti neigiama socializacija. Nusizengusiems teisės normoms nepilnamečiams tenka susidurti su kriminaline justicija. Nustatyta, kad baudžiamojo persekiojimo mechanizmas daro didelę žalą nepilnamečių asmenybei. Kriminalinės justicijos stadijos metu nepilnamečiui padaroma stipri psichologinė, pedagoginė bei dorovinė įtaka, nuo kurios daugeliu atvejų priklauso tolesnė jo asmenybės sklaida (prosocialinė ar antisocialinė) bei tolesnių stadijų (auklėjimo kolonijose, elgesys išėjus iš kolonijos ir t. t.) poveikis [71]. Kyla klausimas, kaip galima apsaugoti nepilnamečių teisės pažeidėją nuo tardymo izoliatoriuje, kaip pirminiame kriminalinės justicijos etape, patiriamo smurto? Kas smurtauja ir kokios to smurto kilmės priežastys? Lietuvoje veikia 4 specialieji vaikų globos ir auklėjimo namai. Čia vaikai patenka jau padarę lengvesnius ar sunkesnius nusikaltimus. Specialiuosiuose vaikų globos ir auklėjimo namuose gyvenančių vaikų skaičius svyruoja nuo 51 iki 69 vaikų. Tai įstaigos, kuriose vaikai labai dažnai keičiasi, vieni

atvyksta, kiti išvyksta. Visi atvykstantys vaikai turi turėti savo tėvų arba globėjų sutikimą. Didžioji dalis vaikų čia atvyksta iš tėvų namų, tokių yra daugiau kaip 60 procentų. Tačiau trečdalis atvyksta iš kitų globos įstaigų. Tik apie šeštadalis vaikų į šias institucijas patenka iš asocialaus elgesio šeimų.

Vieno vaiko išlaikymo išlaidos šiose institucijose gerokai viršija 1000 litų per mėnesį. Tačiau šios pakankamai didelės lėšos dažniausiai skiriamos ne pozityviajai socializacijai, socialinei pedagoginei pagalbai ar vaiko gerovei, o neveiksmingai institucijų ūkinei sistemai palaikyti. Pažymėtina, kad šiose institucijose, palyginti su kitomis vaikų globos institucijomis, vyriausias amžiumi personalas. Čia dirba mažiausias skaičius profesionalų — socialinių pedagogų, darbuotojų, psichologų.

Buvimas tardymo izoliatoriuje ar kolonijoje nepilnamečiui padaro didelę moralinę ir psichologinę žalą. Nepilnametis šiose institucijose patiria labai intensyvų spaudimą perimti kriminalinę orientaciją. Tyrimas parodė, kad nepilnamečio padėtis izoliuotose institucijose nuo pat pradžios labai priklauso nuo neformalių tarpusavio santykių tarp nepilnamečių. Pakankamai aukšta pozicija iš dalies apsaugo jį nuo fizinio, psichologinio (emocinio) bei seksualinio smurto. Nepilnametis gali užsitikrinti šią poziciją tik besąlygiškai atmesdamas visuomenės vertybes (pagarbą visuomenei ir įstatymui) bei besąlygiškai priimdamas kriminalinę orientaciją, vertybes ir papročius iš stipresniųjų. Spaudimas priimti nusikalstamas orientacijas izoliuotose auklėjimo institucijose yra nepalyginti stipresnis negu laisvėje. Todėl buvimas šiose institucijose ženkliai prisideda prie kriminalinės orientacijos stiprinimo tų nepilnamečių, kurie ją turėjo, ir paauglių, kurie turėjo prosocialinę ar nepastovią orientaciją, atžvilgiu [76].

Deviantiniu elgesiu pasižyminčių nepilnamečių grupėse yra paplitusios tam tikros elgesio taisyklės, kurių kiekvienas grupės narys, norintis išsaugoti savo poziciją, privalo laikytis. Šios taisyklės ryškiausios tardymo izoliatoriuje, tačiau fiksuojamos ir kolonijose, specialiuosiuose vaikų globos ir auklėjimo namuose.

Patekimo priežastys	Iš miesto		Iš kaimo		Iš viso	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%
1. Tapo našlaičiais	9	100,0	0	0,0	9	3,9
2. Globėjai mirė ar atsisakė	1	100,0	0	0,0	1	0,4
3. Motina (abu tėvai) kalė	4	100,0	0	0,0	4	1,7
4. Nenustatyta tėvų buvimo vieta	1	100,0	0	0,0	1	0,4
5. Paimta iš tėvų, iš viso:	54	84,4	10	15,6	64	27,8
5.1. dėl asocialaus elgesio, terminuotai apribotos tėvų teisės	3	100,0	0	0,0	3	1,3
5.2. dėl asocialaus elgesio, neterminuotai apribotos tėvų teisės	6	100,0	0	0,0	6	2,6
5.3. dėl asocialaus elgesio, neribojant tėvų teisių	43	81,1	10	18,9	53	23,0
5.4. dėl ilgalaikės tėvų ligos	2	100,0	0	0,0	2	0,9
5.5. dėl tėvų smurto	0	0,0	0	0,0	0	0,0
5.6. dėl tėvų skurdo	0	0,0	0	0,0	0	0,0
5.7. Tėvai patys atsisakė:	6	75,0	2	25,0	8	3,5
5.7.1. dėl skurdo	4	66,7	2	33,3	6	2,6
5.7.2. dėl savo ligos	2	100,0	0	0,0	2	0,9
5.7.3. dėl vaikų invalidumo	0	0,0	0	0,0	0	0,0
5.8. Buvo atsisakyta globėjų	0	0,0	1	100,0	1	0,4
5.9. Iš kitos globos įstaigos	11	78,6	3	21,4	14	6,1
5.10. Kitos priežastys	72	56,3	56	43,8	128	55,7

Lentelė 3.5: Vaikų patekimo į specialiąsias globos ir auklėjimo įstaigas priežastys

- *pažeminimo taisyklė* — siekdamas pažeminti kitą, grupės narys turi išnaudoti bet kokią savo pranašumą;
- *rangų atitikimo taisyklė* — pranašumą galima demonstruoti tik žemesnį statusą turintiems hierarchijos nariams;
- *atkirčio taisyklė* — jeigu vienas grupės narys bando pažeminti kitą, turintį tokį pat arba panašų statusą grupėje, tai pastarasis turi tuojau pat pasipriešinti (priešingu atveju jis gali tapti nuolatinių pažeminimų objektu);
- *„atpirkimo ožio“ taisyklė* — susikaupus įtampai ir nepasitenkinimui, kiekvienas grupės narys gali išreikšti agresiją kurio nors užguito ar „prasikaltusio“ grupės nario atžvilgiu;
- *agresijos nukreipimo nuo savęs taisyklė* — dalyvaudamas grupiniame aukos persekiojime, paauglys demonstruoja savo solidarumą su grupės dauguma ir kartu nukreipia galimą agresiją nuo savęs;
- *nuolaidžiavimo taisyklė* — jeigu grupės narys, turintis aukštesnį statusą, leidžia žemesnio statuso individui išreikšti bent minimalias ambicijas, tai jos greitai gali peraugti į rimtas pretenzijas užimti jo vietą grupinėje hierarchijoje (dėl to visi grupės nariai skiria ypatingą dėmesį žemesnį statusą turinčių individų elgesiui bei subordinacijos mechanizmams) ir t. t.

Tardymo izoliatoriuje patyrę fizinį smurtą nepilnamečiai dažniausiai niekam nesiskundžia. Vyrauja nuostata: „arba aš mušu, arba mane muša.“ Dažniausiai yra mušamasi dėl nesutarimų ar keršto, norint atimti drabužius ar autoritetą [76].

Iškreipti seksualiniai santykiai įkalinimo vietose yra svarbi nusikalstamos kultūros dalis. Visą laiką yra pavojus, kad nepilnametis gali būti išprievartautas, o tai būtų didelis jo pralaimėjimas ir didelė kitų pergale. Jeigu taip įvyksta, nepilnametis iš karto „nustumiamas“ į žemiausią neformalių santykių sluoksnį. Jis visam laikui lieka pasityčiojimų ir paniekos objektu, o jį išprievartavęs asmuo „pakelia“ savo

autoritetą.

Tačiau kiti nuteistieji — ne vienintelis smurto, patiriamo tardymo izoliatoriuje, šaltinis. Labai dažnai tyrimo metu nepilnamečiai skundžiasi, kad juos mušė policijos pareigūnai, jiems grasino bei iš jų tyčiojosi, ant jų buvo šaukiama [76].

Yra manoma, kad kriminalinės policijos pareigūnai naudoja smurtą dėl to, kad nori kuo greičiau baigti bylą bei verčia nepilnamečius prisipažinti padarius nusikaltimus, kurių jie nepadarė. Neretai tokiu būdu pareigūnai išlieja blogas emocijas. Nepilnamečių teigimu, dauguma kriminalinės policijos pareigūnų ir tardytojų visiškai abejingi nepilnamečiui, jo auklėjimui bei jo tolesniam likimui — juos domina tik nusikaltimo atskleidimas. Nepilnamečio prisipažinimą tardytojai „išgauna“ įvairiais būdais: pažadėdami nepilnametį paleisti į laisvę, sušvelninti bausmę, grasindami sumušti.

Ikiteisminio tyrimo metu socialinis ugdymas neegzistuoja. Svarbiausi įstatymo tikslai, pozityvios socializacijos metodai lieka už žmonių, dirbančių su nepilnamečiais, ribos. Pareigūnai tvirtai įsitikinę, kad jų vienintelis tikslas šiame kriminalinės justicijos etape yra atskleisti nusikaltimą ir įrodyti nepilnamečio kaltę, gerovės metodas, pozityvioji socializacija šiuo momentu neegzistuoja. Tai rodo, kad yra stipri kriminalinės justicijos pareigūnų dezorientacija jų veiklos tikslų atžvilgiu. Nusikaltimo demaskavimas bei nusikaltėlio nubaudymas negali būti savitiksliis. Jie reikšmingi tiek, kiek užtikrina aukštesnių įstatymų leidejų suformuluotų tikslų siekimą. Nepilnamečio nusikaltimo ištyrimas svarbus, jeigu juo pavyksta užkirsti kelią kitiems nusikaltimams, sudaryti sąlygas koreguoti asmenybės trūkumus. Tačiau dabar susidūrimas su kriminaline justicija šių tikslų nepasiekia [76]. Nepilnametis, praėjęs visas kriminalinės justicijos stadijas, tampa labai nepatikus. Nepilnamečiai, kurie buvo susidūrę su pareigūnais, pyksta ir nekenčia jų todėl, kad juos pareigūnai mušė (teigė 64 proc.), vertė prisiimti nusikaltimus, kurių jie nepadarė, juos apgavo ir pan. Šie vaikai jau praradę pasitikėjimą pareigūnais, drauge ir atsakingais suaugusiais žmonėmis, o gal net visa teisės ar valstybės sistema.

Nemaža visuomenės dalis pripažįsta, kad drastiškas suimtų nepilnamečių teisių pažeidimas, psichinės ir dorovinės žalos padarymas nėra geras reiškinys, tačiau manoma, kad tai neišvengiamas blogis, su kuriuo reikia susitaikyti, norint užtikrinti efektyvią kriminalinės justicijos veiklą. Yra susiformavusi savotiška „ideologija,“ kuria bandoma pateisinti esamą padėtį. Susidariusi sunki padėtis pateisinama tuo, kad perpildyti izoliatoriai, nepakanka nuteistiesiems gyvenamojo ploto, nėra lėšų, etatų, trūksta parengtų specialistų, kurie sugebėtų gerai dirbti su paaugliais. Manoma, kad nusikaltimo ištyrimo stadijoje netaikant fizinių ir intensyvių psichologinio spaudimo priemonių bei nenaudojant nepilnamečių sulaikymo iki teismo, neįmanoma veiksmingai atskleisti nusikaltimų. Svarbus ir tas faktas, kad kriminalinės justicijos darbuotojai yra perkrauti darbu. Dauguma pareigūnų neturi socialinio pedagoginio išsilavinimo, elementarių žinių apie socializaciją ir gerovės metodą. Pareigūnai neturi galimybių daug laiko skirti kiekvienam nusikaltimui. Todėl bandant atskleisti nusikaltimą einama greičiausiu keliu: naudojamas fizinis smurtas, nepilnamečiai laikomi tardymo izoliatoriuje ir pan. Visuomenėje vyrauja nuomonė, kad dauguma nepilnamečių, laikomų tardymo izoliatoriuje, padarė sunkius nusikaltimus, atsidūrė už įstatymo ir žmogiškumo ribų, jiems klijuojamos etiketės [71]. Tokiu būdu drastiškai apribojamos nepilnamečių, kurių kaltė dar neįrodyta ir kurie dar nepripažinti kaltais įstatymo nustatyta tvarka, žmogaus teisės. Visa tai gali sukelti pavojingą „kaltinamos pakraipos“ tendenciją, kai nepilnamečiai laikomi nusikaltėliais ir su jais elgiamasi kaip su nusikaltėliais, neturint tam tinkamo pagrindo. Jokiais objektyviais tikslais ir jokiais objektyviais sunkumais negali būti pateisintas nepilnamečių fizinis kankinimas bei ilgalaikės psichologinės žalos darymas. Noras geriau ištirti nusikaltimą neturėtų būti siekiamas aukojant aukštesnę vertybę — humanizmą, žmogaus teises, piliečio orumą ir pan. Todėl reiktų atsisakyti „bet kokia kaina“ užtikrinti nusikaltimų ištyrimą bei ikiteisminio nepilnamečių sulaikymo, net ir tais atvejais, kai to reikalauja nusikaltimo ir tyrimo interesai. Kaip jau minėjome, kriminalinės justicijos stadijos metu nepilnamečiui padaroma stipri psichologinė, pedagoginė bei dorovinė įtaka, nuo kurios daugeliu atvejų priklauso tolesnė jo asmenybės sklaidos kryptis

(prosocialinė ar antisocialinė) bei tolesnių stadijų (auklėjimo kolonijoje, elgesys išėjus iš kolonijos ir t. t.) poveikis. [71]

Nusikalstamumą sąlygoja daugybė veiksnių — socialinių, ekonominių ir psichologinių. Nemažai įtakos augančiam nusikalstamumui turi ir amnestijos, kai neužtikrinamas į laisvę išėjusių asmenų socialinis saugumas, socialinės garantijos, palankios galimybės įsigyti darbą, pastogę, pragyvenimo šaltinių ir pan. Šiandieninėse visuomenėse jaučiama netolerancija įvairioms žmonių grupėms, tarp jų ir įstatymus pažeidusiems asmenims. Pasitaisyti besistengiantis nusikaltėlis, nepaisant net ir geriausių norų ir pastangų, dažniausiai susilaukia neigatyvios visuomenės reakcijos: juo nepasitikima, jo bijoma, jam nepatikimas darbas ir t. t., ir visa tai dažną vėl pastūmėja į nusikalstamą gyvenimą. Tik tada, kai skatinama nusikaltimą padariusio asmens rehabilitacija ir resocializacija, gražinant jį į visuomenę kaip visavertį narį, pasiekama teigiamų rezultatų.

Nusikalstančiais vaikais arba nepilnamečiais nusikaltėliais galime laikyti vaikus nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų, padariusius nusikaltimą. **Rizikos grupei** priskiriami vaikai:

- kurie atliko bausmę auklėjimo ir drausmės institucijose arba kuriems bausmės vykdymas atidėtas;
- vaikai, padarę teisės pažeidimų, fiksuotų vidaus reikalų institucijose;
- vaikai, turintys pedagoginių nuobaudų, fiksuotų mokyklos dokumentuose;
- vaikai, turintys pedagoginių nuobaudų, fiksuotų ugdymo įstaigos dokumentuose;
- vaikai, turintys asocialaus elgesio požymių tėvų prašymu ir klasės vadovo pritarimu;
- vaikai, gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis, kurios gali skatinti deviantiškumą;

- **beglobiai, vaikataujantys, šiukšlynų, disfunkcinių šeimų vaikai;**
- **vaikai, patyrę ar patiriantys prievartą.**

Visiems šiems vaikams būtina taikyti papildomai valstybės finansuojamas pozityviosios socializacijos programas, jeigu norime, kad jie ateityje taptų visaverčiais visuomenės nariais.

A. Dapšys veiksnis, sąlygojančius vaikų nusikaltimus, teoriniu ir praktiniu požiūriu siūlo skirstyti į objektyvius ir subjektyvius veiksnis (aplinkybes). Tarp objektyvių aplinkybių autorius akcentuoja esminius pereinamojo laikotarpio prieštaravimus bei sunkumus visuomenės sistemoje ir jos struktūrose:

- ekonomikos (infliacija, ūkio suirutė, privatizacijos procesas ir pan.);
- socialinėje (staigus gyvenimo lygio nuosmukis, gyventojų, jų šeimų socialinė diferenciacija ir poliarizacija turto požiūriu, nedarbo grėsmė ir kt.);
- politikos (išoriniai ir vidiniai prieštaravimai);
- moralės ir kultūros (prieštaravimai tarp senųjų ir naujai besiformuojančių moralės normų, kultūros vertybių, santykių ir tradicijų);
- teisės (naujos teisės sistemos, įstatymų, teisės institucijų bei struktūrų kūrimo, jų reformos sunkumai).

Pasiremiant egzistuojančia juridine baze (ją būtina tobulinti) galima pabandyti numatyti schemą, kuri jau šiandien taikoma daugelyje valstybių, sprendžiant konkrečių vaikų problemas.

Ankstyvosios prevencijos etapas — tai pirminė prevencija (plataus profilio visų kryptių vaikų socializacijos programos, kurios įtraukia vaikus ir didina vaikų socialinės integracijos galimybes).

Metai	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Išnagrinėta nusikaltimų, padarytų nepilnamečių arba jiems dalyvaujant	2506	2702	3555	4297	4433	4551
Nusikaltimų sk. 10 000 gyventojų	6,7	7,2	9,5	11,5	11,9	12,3
Metai	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Išnagrinėta nusikaltimų, padarytų nepilnamečių arba jiems dalyvaujant	5348	5278	4977	5070	5519	5396
Nusikaltimų sk. 10 000 gyventojų	14,4	14,2	13,4	13,7		

Lentelė 3.6: Nepilnamečių nusikalstamumo dinamika 1990–2001 m.[77]

Siekiant optimizuoti deviacijos prevencijos procesą ugdymo institucijose, prie savivaldybių steigiamos koordinacinės tarybos, kurios pajėgios koordinuoti nusikalstamumo, narkomanijos prevencijos, rizikos vaikų socializacijos problemas tam tikruose regionuose. Tikslinga tokias koordinacines tarybas steigti kiekvienoje mokykloje, suburiant visas bendruomenės socialines iniciatyvas. Būtina, kad kiekviena mokykla parengtų socialinės pagalbos, socializacijos programas, akcentuotų ankstyvosios ir pagalbos prevencijos priemones. Šios programos skiriamos pozityviajai socializacijai arba ankstyvajai prevencijai.

- Ankstyvoji (pirminė) prevencija, t. y. ugdymo ir kitų socialinių institucijų, nevyriausybinų organizacijų bei privačių asmenų pastangos, siekiant vaikų ir jaunuolių pozityvios socializacijos bei pilietinės brandos.
- Ugdymo institucijose iš ugdymo, sveikatos, socialinių institucijų, vaiko teisių apsaugos tarnybų, policijos, tėvų, Bažnyčios, kitų atsakingų bendruomenės atstovų sudaryti koordinacines tarybas nusikalstamumo, narkomanijos prevencijai ir kitoms aktualioms vaikų socialinėms problemoms spręsti. Šios tarybos paprastai

tvirtinamos mokyklos vadovo, žinomos seniūnijose, policijos komisariatuose ir kt. Lenkijoje, Prancūzijoje tokio tipo tarybose aktyviai dalyvauja politikai.

- Ugdymo institucijose vaikams įrengiami kabinetai (skyriai), kur jie randa kvalifikuotos ir amžių atitinkančios informacijos, peržiūri vaizdo filmus ir kt. Būtina supažindinti vaikus su JT vaiko teisių konvencijos normomis, teisėmis ir pareigomis. Šiuose centruose skleidžiama informacija apie pagalbos telefonus, nepriklausomas vaikų teises ginančias organizacijas, socialinis pedagogas prireikus pasitelkia kitų socialinių institucijų specialistus.
- Ugdymo institucijos, atsakingos už tėvų, bendruomenės informavimą ir bendradarbiavimą aktualiais socialiniais klausimais. Plačiau taikytini susirinkimų, atvirų durų, mokytojų konsultacijų, susitikimų mokyklos kavinėje, kt. metodai.
- Ugdymo institucijos domisi vaiko saugumu šeimoje, pedagogų tarybos ar direktoriaus nutarimu ten jį lanko klasės auklėtojai, socialiniai pedagogai, socialiniai pedagogikos konsultantai, mokyklos vadovai.
- Skatinamos ir plėtojamos vaikų ir paauglių socializacijos programos, kurias inicijuoja socialiniai pedagogai, kiti pedagogai, nevyriausybinės organizacijos, savivaldos institucijos.
- Šios priemonės vykdomos ir planuojamos visose ugdymo institucijose iš pačių institucijų biudžeto ir gaunamų programinių lėšų.

Pagalbos prevencijos bei socialinės pedagoginės reabilitacijos (resocializacijos) arba reintegracijos programos yra brangios, reikalaujančios profesionalų dalyvavimo ir ilgalaikio stebėjimo, konsultavimo, grupinio ir individualaus darbo. Šiose programose ugdymo institucijos gali dalyvauti, rečiau tokias programas pačios inicijuoja, bet turi būti pasirengusios priimti iš šių institucijų grįžtančius jaunuolius.

Prie ugdymo institucijų, kuriose ugdomi rizikos grupės vaikai, būtina kurti pagalbos prevencijos grupes (nedidelius socialinius centrus), kur vaikai galėtų gauti kvalifikuotą konsultaciją, pakankamai informacijos ir ilgalaikę socialinę pedagoginę pagalbą.

- **Pagalbos prevencijos** etapas (intervencija) arba antrinė prevencija — tai specializuotos programos ir strategijos, individualizuoti scenarijai, padedantys rizikos grupės vaikams. Ypatingas dėmesys skiriamas tiems, kurie patiria fizinę ar seksualinę prievartą, kurių gyvybei ar sveikatai gresia pavojus, arba vaikams, turintiems tam tikrų raidos ar elgesio sutrikimų.
- Šios programos vaikams paprastai taikomos specializuotose ugdymo institucijose arba specializuotose socialinėse institucijose. Pagalbos prevencijos programos taikomos vaikams, kurie dėl šeimos pobūdžio, patirtos aplinkos įtakos ar kitų priežasčių gali būti laikomi rizikos grupei priklausančiais vaikais.
- Šios programos dažniausiai liečia vaikus, turinčius elgesio, raidos, socializacijos, kt. sutrikimų, gyvenančius nesaugioje socialinėje aplinkoje.
- Ugdymo institucijose (jei nėra galimybių pasinaudoti specializuotų institucijų pagalba) tokiems vaikams būtina organizuoti intensyvias socializacijos, papildomojo ugdymo ir psichologines programas, skatinti jų bendravimą ir bendradarbiavimą su pozityviosios socializacijos vaikais ir jaunuoliais (programos: vaikai vaikams, vyresnysis brolis, vyresnioji sesuo ir kt.).
- Sudaryti individualias intensyvaus socialinio ugdymo programas kartu su socialiniais pedagogais, psichologais ir kitais profesionalais.
- Siekti, kad rizikos grupei priklausančios vaikai reguliariai bendrautų su socialiniu pedagogu (darbuotoju), psichologu (papildomojo ugdymo ir programinės lėšos, socialinio ugdymo ir kt. užsiėmimai).

Socialinė-pedagoginė reabilitacija arba tretinė prevencija — tai specialios programos arba strategijos, kurios padeda nusikaltusi, patyrusi prievartą, turinti priklausomybę nuo alkoholio ar narkotikų, gavę ilgai gyvenusį vaiką grąžinti į normalią socialinę aplinką, padėti atgauti prarastus socialinius gebėjimus.

Ši etapą paprastai sudaro trys žingsniai:

- **Krizės išaiškinimas.** Šeimos narys, pedagogas, klasės draugas, sužinojęs apie faktą, praneša šeimai, jeigu nepakanka — atsakingoms ugdymo, socialinėms gydymo institucijoms. Kartu su personalu sudaromas skubių veiksmų planas. Vaikui būtina teikti intensyvias konsultacijas, komunikacinę ir psichologinę pagalbą, tai daryti pirmiausia turėtų gerai vaiką pažįstantys šeimos nariai, pedagogai, kuriais vaikas pasitiki. Surinkus visą reikalingą informaciją vaikas nukreipiamas į specializuotąją ugdymo, socialinę ar gydymo instituciją arba jam sudaroma individuali programa, kuriai pritaria pats vaikas ir jo tėvai ar globėjai.
- **Trumpa terapinė reabilitacija** (iki 10 dienų) medicinos, vaiko raidos, psichologinės raidos, krizės intervencijos centruose (vaiko raidos centras, globos institucija, turinti tam pasirengusių specialistų psichologų ir socialinių pedagogų ar darbuotojų) ar stacionaro-izoliatoriaus patalpose.
- **Ilgai trunkanti terapija profesionaliuose psichologijos centruose** ar gydymo įstaigose (6–12 mėnesių arba dveji ir daugiau metų, kai reikalinga ilgalaikė intervencija).

Lietuvoje, kaip ir kitose demokratinėse šalyse, šalia vyriausybinių socialinės apsaugos institucijų tinklo veikia *nevyriausybinių* organizacijų (NVO). NVO skiriamasis bruožas yra tas, kad socialinę pagalbą dažniausiai teikia savanoriai [78].

Pasiremamos laisva piliečių iniciatyva, NVO kelia ir padeda spęsti opiausias socialines problemas, prisideda prie socialinės sistemos kūrimo, socialinės politikos formavimo bei smurto prieš vaikus prevencijos. NVO dažnai pasiekia tuos visuomenės sluoksnius, kuriems

socialinės pagalbos labiausiai reikia: neigaliuosius, smurtą patiriančius, apleistus, kitus rizikos grupei priklausančius ar socialiai atskirtus vaikus [70].

Nevyriausybiniams organizacijoms bendradarbiaujant su valstybės institucijomis, plėtojama visuomeninė vaikų teisių apsauga. Dauguma NVO veikia nacionaliniame ar regioniniame lygmenyje, tačiau yra ir tarptautiniame lygmenyje veikiančių organizacijų. Paminėtinos šios svarbiausios nevyriausybinių organizacijos: UNICEF (JT tarptautinis vaikų fondas, jis veikia švietimo ir vaikų teisių gynimo srityje), Vaiko teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus;“ agentūra „SOS vaikų kaimai“ ir kt.

3.3 Šeimos netekęs vaikas kaip rizikos veiksnys

Globos kaip ir labdaros pradžia sutampa su civilizacijos pradžia [79]. Žmonėms, gyvenant uždaromis grupėmis, kiekvienas buvo susijęs su kitu, todėl nereikėjo išskirtinės globos. Kada visuomenė diferencijavosi, prireikė globos ir labdaros. Mokslinėje literatūroje našlaičių prieglaudos minimos jau IV amžiuje [80]. Šiose prieglaudose buvo rūpinamasi vaikais, kurie visiškai neturėjo tėvų, t. y. pamestinukais bei tėvų paliktais vaikais. 1529 metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statute didelis dėmesys skiriamas našlaičių globai. Statuto XV skyrius „Apie globėjus“ reglamentavo globos santykius [79]. Globėjas buvo skiriamas našlaičiams visais atvejais. Globėjais galėjo būti tiek giminės, tiek svetimos šeimos žmonės. Vaikų globos idėja labai sparčiai paplito atsiradus krikščionybei. Su krikščionybe išgalėjo požiūris, kad vaikai negali būti apleisti, kad tėvų pareiga rūpintis savo vaikais, juos tinkamai išlaikyti, mokyti, lavinti. Kadangi šias idėjas skelbė ir našlaičiais bei kitais be globos likusiais vaikais daugiausia rūpinosi religinės institucijos, susiformavo nuomonė, kad jais rūpintis ir globoti turi Bažnyčia. Pradėjus steigti vyriausybines įstaigas, vaikų gyvenimą ėmė tvarkyti valstybė, o religinės organizacijos ir institucijos liko kaip pagalbinės. Buvo kuriamos įvairios globos organizacijos, sociali-

nės apsaugos sistemos, rengiami globos įstatymai [79].

Organizuotos globos ir labdaros užuomazgas galima pastebėti bažnytinių brolių veikloje (Vytauto Didžiojo laikais). Pirmųjų Vilniuje brolių Juozapo ir Nikodemo pagrindinis tikslas buvo globa. Jie rūpinosi krikščioniškai palaidoti neturtinguosius, pagelbėti vargšams. Akivaizdi globa buvo pastebima cechų veikloje. Cechai susidarė iš amatų brolių, kurios rūpinosi labdara, globa, šalpa. Kai kurios brolijos turėjo savo prieglaudą. Ilgą laiką Lietuvoje jos buvo tapę globos centrais. Jų pirminė paskirtis — būti senelių, našlaičių, ligonių, invalidų globos ir prieglaudos namais. Kaip jau minėjome, Bažnyčia, parapija stengėsi steigti prieglaudą, kuriomis rūpindavosi klebonai, buvo skatinama labdaringa, kariatyvinė veikla. Katalikų dvasininkai asmeniškai rūpinosi ir globojo našlaičius. Suaktyvėjus gailestingumo darbams, didelės reikšmės turėjo vienuolynai. Vilniuje 1635 m. vyskupas Abraomas Vaina įkurdino gailestingumo brolius (*Bene fate fratelli*), sutrumpintai vadinamus bonifratais [79]. Jie labiausiai rūpinosi ligoniu, ypač silpnapročių, globa.

Vilniaus vyskupas K. Brzostovsky 1713 m. Vilniuje įkurdino Roko vienuolius, kurie specialiai rūpinosi maru susirgusiais ligoniais. Globa rūpinosi ir gailestingumo seserys šaritės (XVII a.), kurių labdaringa veikla buvo skirta vaikams, seneliams, benamiams, našlėms. Nuo 1755 metų, kai Lietuva pateko į Rusijos imperiją, buvusi socialinės globos sistema pasikeitė. Kūrėsi valstybinės globos organizacijos: viešosios globos valdyba, nakvynės namai, Imperatorienės Marijos įstaigos. Kūrėsi ir privačios draugijos, kuriose žmonės telkėsi religiniu ar tautiniu principu ir dažniausiai rūpinosi pagalba našlaičiams, seneliams, invalidams [80].

Po 1863–1864 m. sukilimo carinė administracija trukdė vietinių katalikiškų globos organizacijų veiklai. Visas veikusias globos ir labdaros organizacijas stengėsi prijungti prie Viešosios globos valdybos, kad galėtų jas tikrinti. Palankesnės globos draugijų išikūrimo ir veikimo sąlygos susiklostė po 1906 m. kovo 4 d., priėmus Draugijų steigimo įstatymą [79].

XX a. pradžioje draugijų ir kitų globos organizacijų labai padaugėjo. Jų veiklą sudarė vaikų ir senelių globa, vaikų mokymas ir auklėjimas, medicinos pagalba. Šios draugijos ne tik kad sprendė vaikų globos ir švietimo klausimus, bet rūpinosi ekonominėmis problemomis. Dažnai užsiimant globa buvo sprendžiami ir politiniai klausimai. Nepriklausomos Lietuvos valstybės vienu iš svarbiausių rūpesčių 1918 metais tapo socialinės globos reikalai, nes ketverių metų karas sugriovė daugybę Lietuvos miestų, sunaikino šalies ūkį, gatvėse atsidūrė daug našlaičių, beturčių. Sunki valstybės finansinė ir ekonominė padėtis negalėjo iš karto išspręsti visų socialinių problemų. Tačiau buvo steigiami maitinimo punktai, vaikų ir senelių prieglaudos.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo pradžioje socialinės globos reikalais (vaikų taip pat) rūpinosi Darbo ir socialinės apsaugos ministerija, kuri 1919 m. pabaigoje buvo perorganizuota į Darbo ir socialinės apsaugos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos. Šis 1924 m. buvo likviduotas ir įkurtas iš naujo prie Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentas. Taip pat įsteigta socialinės apsaugos inspektorius pareigybė. Įvairūs to meto juridiniai dokumentai teigia, kad globa ir labdara buvo pavesta rūpintis miestų, apskričių bei valsčių savivaldybėms, kurios valstybiniu lygiu turėjo organizuoti globos ir rūpybos darbą. 1919 metų statistika rodo, kas tuo metu visoje Lietuvoje pačiais įvairiausiais būdais buvo šelpiama ir globojama apie 50 tūk. gyventojų: našlių, našlaičių vaikų, senelių, invalidų ir kitų į vargą patekusių žmonių [81].

Lietuvai ekonomiškai tvirtėjant, gerėjo ir vaikų globos reikalai. Buvo steigiamos uždaro tipo įstaigos — kūdikių ir vaikų prieglaudos, veikė gana daug katalikiškų labdarinių organizacijų. 1938 m. spaudos analizė rodo, kad Lietuvoje veikė 7 kūdikių lopšeliai, 57 vaikų prieglaudos, 174 senelių prieglaudos, kelios uždaros socialinės globos įstaigos [82]. Kai kurias globos institucijas išlaikė valstybė, pvz., vaikų prieglaudas Čiobiškyje ir Raudondvaryje, kitus išlaikė apskritys ir miestų savivaldybės. Didžiulį indėlį į to meto globos sistemą įnešė aukotojų fondas, pvz., 1928 metais draugijų ir organizacijų globai buvo

surinkta 1 milijonas 268 tūkstančiai litų. Sovietų Sąjunga, okupavusi Lietuvą, pakeitė vaikų globos įstaigų veiklą. Jau pačiais pirmaisiais sovietiniais mėnesiais Lietuvoje iki tol vienuolynų ir labdaringų organizacijų išlaikomos vaikų prieglaudos buvo suvalstybtos ir pavadintos kūdikių ir vaikų namais [79].

LTSR vaikų namai buvo dviejų tipų: ikimokykliniai (3–7 metų vaikams) ir mokykliniai (7–18 metų vaikams). Buvo pradėti steigti vadinamieji mišraus tipo vaikų namai, kuriuose augo ir gyveno vaikai nuo 3 iki 18 metų [79].

Vykdamas rusinimo politiką buvo pradėta vaikų iš Lietuvos evakuacija (tai buvo vykdoma jau karo metu). Evakuoti iš Lietuvos vaikai buvo apgyvendinami vaikų namuose, esančiuose Gorkio, Orenburgo srityse. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui evakuoti Lietuvos vaikai buvo sugrąžinti į Lietuvą. Po Antrojo pasaulinio karo tūkstančiai vaikų liko be tėvų globos. Jiems reikėjo vaikų globos, o ne pavienių vaikų ir kūdikių namų. Todėl buvo pradėta steigti vaikų namus nacionalizuotuose dvaruose, statyti nauji kūdikių ir vaikų namus. Pokario laikotarpiu labai svarbi buvo specialistų problema, nes Nepriklausomybės laikais dirbę pedagogai vykdomai politikai buvo nepatikimi. Todėl vaikų namuose specialiai tam darbui pasirengusių ir turinčių tinkamą išsilavinimą žmonių buvo nedaug. Tuo laikotarpiu išryškėjo švietimo sistemos pokyčiai, pvz., 1949–1950 metais Baltijos valstybėse įvestas vienuolikos metų vidurinis mokslas darė tiesioginį poveikį ir vaikų globos namams. Didesnės vaikų globos reformos Lietuvoje prasidėjo po 1956 metų, kai buvo nutarta kurti naujo tipo švietimo ir globos įstaigas — internatines mokyklas. Šių naujų įstaigų paskirtis buvo suprantama gana įvairiai: tai įstaiga našlaičiams, socialiai remtiems vaikams ir vaikams, kurių tėvų darbas susijęs su komandiruočiais. Internatinės mokyklos buvo dviejų tipų: aštuonmetės ir vidurinės. Šie internatai daugiausia ir sprendė vaikų priežiūros, mokymo, globos problemas. Pamažu šios institucijos tapo našlaičių, sunkaus elgesio vaikų ir nerūpestingų tėvų likimo valiai paliktų vaikų globos institucijomis [79].

Valstybiniai vaikų namai, kūdikių namai ir internatinės mokyklos buvo pagrindinės vaikų globos įstaigos Lietuvoje, nes Nepriklausomoje Lietuvoje buvusių globos ir labdaros formų (šalpos punktų ir pan.) sovietmečiu buvo atsisakyta. Nuo šio darbo griežtai nušalinta Bažnyčia. Įvairialypė tarpukario Lietuvoje veikusi vaikų globos sistema sovietmečiu Lietuvoje sunyko. Sunkių pokario laikotarpiu Lietuvoje buvo tik 7 vaikų namai ir juose gyveno daugiausia našlaičiai. Pastaruoju metu nepilnamečių, netenkančių tėvų globos, vis daugėja. Laikmetis patvirtino seniai pastebėtą dėsningumą — juo žmonės geriau gyvena materialiai, tuo daugiau atsiranda nelaimingų, neprižiūrimų ir tėvų apleistų vaikų. Vaikų globos namuose vaikai gyvena vienoje institucijoje, o mokytis eina į miestų ar rajonų bendrojo lavinimo mokyklas. Šie vaikai bendrauja su šeimų vaikais, jie turi platesnes socializacijos galimybes. Nepriklausomybės atgavimas Lietuvoje pakeitė ir globos namų turinį: neliko sovietinės ideologijos, o visa veikla orientuota į lietuviškos bendruomenės, šeimyniškos atmosferos ir santykių kūrimą [79].

Esant galimybei, internatinės mokyklos stengiasi sudaryti vaikams geresnes, jaukesnes gyvenimo sąlygas, kartu apgyvendina įvairaus amžiaus brolius ir seseris. Vaikai prireikus gali juose tik gyventi, o mokytis kitur. Buvę internatinės mokyklos ir vaikų globos namų ugdytiniai, besimokantys profesinėse ar kitose mokyklose ir negalintys per atostogas nuvykti pas tėvus, globėjus, gimines, grįžta atostogų į globos įstaigą. Gyvenimo sąlygos vaikų globos namuose pagerėjo. Nemažai vaikų globos namų tapo panašūs į tikrus namus: broliai ir seserys gyvena kartu, vyresnieji rūpinasi jaunesniais. Gyvenimo sąlygos panašios į tikrus namus. Padidėjo kai kurių tėvų materialinė atsakomybė už vaiko išlaikymą internatinėje mokykloje. Tačiau vaikų globą ir ugdymą minėtose institucijose reikia toliau tobulinti.

Grįžtant prie vaikų globos formavimosi istorijos, tenka prisiminti Lietuvos moterų globos komitetą, įsteigtą D. Sleževičienės iniciatyva, kuris vėliau buvo pavadintas **Lietuvos moterų globos draugija**. Lietuvos moterų draugijos statute buvo rašoma, kad draugija:

- teikia moralinę ir materialinę pagalbą beturčių vaikams nuo 3 iki 18 m.;
- steigia ir globoja beturčių vaikų prieglaudą, vaikų namus, bendrabučius, mokyklas ir vasaros kolonijas;
- apgyvendina vaikus, kuriems reikia globos ir paramos prieglaudoje, šeimose;
- prižiūri globojamus vaikus įstaigose ir šeimose;
- rengia socialinės globos paskaitas, leidžia knygas, lapelius, dirba su kitomis socialinės globos organizacijomis;
- skleidžia socialinės globos propagandą Lietuvoje. [83]

Draugija pati rūpinosi lėšomis visoms savo institucijoms. Daugiausia lėšų gaudavo iš privačių aukotojų. Lėšoms rinkti buvo organizuojamos rinkliavos, loterijos, pokyliai, gegužinės. Aukodavo ne tik piniigus, bet ir žemės ūkio produktus, aprangą. Per 20 gyvavimo metų draugija suteikė globą 1780 vaikų. Draugija dalyvavo įvairiose tarptautinėse motinos ir vaiko globos konferencijose (pirmą kartą 1921 m. E. Prūsienė buvo delegate Tarptautiniame vaikų globos kongrese Stokholme) [83], kur skaitė pranešimus apie našlaičių padėtį Lietuvoje. Draugija nuveikė didelį darbą, gerindama ne tik karo našlaičių, bet ir apleistų, be globos likusių vaikų būklę Lietuvoje, išitraukdama į tarptautinį judėjimą už vaikų ir invalidų globą.

Kūdikių gelbėjimo draugija įsikūrė Kaune. Jos steigėjos buvo S. Smetonienė ir E. Prūsienė. Kūdikių gelbėjimo draugijos tikslas — „kovoti su kūdikių mirtingumu, <...> globoti kūdikius ir pačią šeimą“ [80], steigti naujas ir palaikyti esamas kūdikių auginimo ir gydymo įstaigas. Draugija rūpinosi ir neigaliaisiais vaikais. Šios draugijos darbas davė teigiamų rezultatų: sumažėjo mirtingumas, daug vaikų rado globą šeimose. Reikšmingą vietą netradicinės globos sistemos raidoje užima „**Pieno lašo draugija.**“ Šios organizacijos ištakos siekia dvidešimtojo šimtmečio pradžią. „Pieno lašo“ draugija savo veiklos pradžioje išlaikė du dieninius lopšelius, patrionatą, pieno dalijimo stotį

ir pieno virtuvę. Buvo įsteigti draugijos namai, kuriuose buvo vaikų dieninis lopšelis, pieno virtuvė, vaikų centras „Žaliasis kalnas“ (konsultacija), vaikų darželis. Draugija buvo įsteigusi ir motinos patronatą. Neturtingos motinos buvo apgyvendinamos privačiose šeimose, šioms šeimoms mokėdavo po 10–20 Lt per mėnesį. „Pieno lašo“ draugija pradėjo dalyti premijas gausioms šeimoms, vaikiškus drabužius, padėdavo pinigais, maistu, vaistais, rūpinosi kūdikių priežiūra namuose. Draugija rinko medžiagą apie lietuvių liaudies pažiūras į nėštumą, gimdymą, kūdikių auginimą [80].

Ši draugija gyvavo iki 1940 m. Ji atliko labai reikšmingą darbą šviesdama šeimas vaikų auginimo, ugdymo klausimais, organizuodama pagalbą daugiavaikėms šeimoms, be to, leido metraštį, kur buvo spausdinama ir liaudies išmintis, patirtis vaikų globos, priežiūros klausimais. **Vincenzo ir Paulo draugija** buvo įregistruota Lietuvoje 1920 m. Jos tikslas buvo teikti materialinę ir dorinę pašalpą, prieglaudą vargšams, ligoniams ir kitiems nelaimės ištiktiems žmonėms. Taip pat ji duodavo drabužių, maisto, senelius, vaikus apgyvendindavo prieglaudose, tam tikros priežiūros namuose. Nuo 1921 m. ji veikė kaip Šv. Vincenzo ir Paulo mergaičių seminarija Kaune. Draugija 1937 m. turėjo 85 senelių ir invalidų namus — prieglaudas, globojo 45 vaikų darželius, 3 sveikatos centrus, kur nemokamai gydė vargšus, motinas ir vaikus. 1918 m. prelatas P. Januševičius sudarė komitetą Kauno senamiesčio pamestinukams ir našlaičiams globoti [85]. Po metų šis komitetas buvo įregistruotas ir pavadintas Kauno šv. Trejybės bažnyčios Vaikelio Jėzaus gailestingųjų asmenų draugija. Vėliau pavadinimas buvo sutrumpintas — **Vaikelio Jėzaus draugija**. Jos tikslas buvo padėti pavargėliams, beturčiams, ligoniams ir kitiems nelaimės ištiktiems žmonėms. Ji šelpė drabužiais, maistu, vaistais. Draugija taip pat steigė prieglaudas, elgetų namus, tam tikrus priežiūros centrus, darželius. Prie vaikų prieglaudų steigė vaikų pradžios mokyklas, organizavo įvairius amatų kursus, taip pat katechečių ir apologėčių kursus, kuriuose buvo rengiami vaikų darželių bei pradžios mokyklų mokytojai. Draugija ne tik steigė našlaičių bendrabučius, bet ir mergaičių ir berniukų amatų mokyklas, taip pat siuvelyklas ir valgyklas, įkūrė darbo ir laidojimo biurus. Vaikelio Jėzaus draugija taip pat rūpinosi

steigti šalpos kasas ištekančioms našlaitėms ir vedantiems jų auklėtiniais, atsitikus nelaimei, susirgus bei sulaukus senatvės, steigė vaikų sanatorijas ir kolonijas, patronatus, darbo, nakvynės namus ir t. t. [79]. Ši draugija rūpinosi ne tik vargšais, teikdama jiems materialinę pagalbą, bet ir visapusiškai juos ugdė, rengė socialiniam gyvenimui. 1928 m. Kaune buvo įsteigta **Motinių ir vaikų globos sąjunga**, kuri sujungė 23 socialinės globos organizacijas. Be konkrečios pagalbos vaikams, surengė 2 konferencijas, įsteigė 26 sveikatos centrus, rengė motinos dienas, rėmė daugiavaikes šeimas [79].

Nuo XIX a. pradžios Vilniuje veikė privati **Vilniaus labdarybės draugija**, kurios veikla turėjo apsiriboti tik senelių ir vaikų globa, nes buvo siekiama ją padaryti pavaldžia Viešosios globos valdybai. Tuo pačiu laiku Vilniuje ir Zarasuose veikė labdarybės draugija „Geranorė kapeika.“ Ši draugija, vadovaujama generalgubernatoriaus žmonos, teikė įvairią pagalbą: ieškojo pigių butų, suteikdavo prieglaudą seneliams ir vaikams. Minėtinos ir kitos vaikų globos ir rūpybos organizacijos bei draugijos. Tai **Lietuvos vaiko draugija**, kuri steigė ir išlaikė darželius, įrengdavo vasaros žaidimų aikšteles. Neturtingų šeimų vaikai šios draugijos darželiuose nuo ryto iki vakaro būdavo prižiūrimi, maitinami ir auklėjami. 1937 metais ji išlaikė apie 2300 vaikų. Panevėžio mieste kūdikių globa rūpinosi, taip pat išlaikė darželį **Labdaringa lietuvių moterų katalikių draugija. Lietuvių moterų kultūros draugija** savo veiklą plėtojo Kaune, Antalieptėje (Zarasų apskr.) ir kitose Lietuvos vietovėse. Jos visur rūpinosi steigti vaikų darželius. Atskirus į vargą patekusius asmenis, taip pat ir vaikus globojo ir šelpė **Žmogaus globos draugija**. Didelį darbą steigdama kolegijas, prieglaudą ir bendrabučius bedaliams nuveikė **Marijonų vienuolija**. 1925 m. pradėjo veikti **Elzbietiečių religinė bendruomenė**, kurios pagrindinė veikla buvo ligonių ir senelių slaugymas, vaikų prieglaudų ir darželių išlaikymas. Didelį globos ir rūpybos darbą atliko ir **šv. Kazimiero seserys** (1920 m.). Apsigyvenusios Pažaislyje, jos iš valdžios perėmė Pažaislio vienuolyne veikusią mokyklą ir prie jos įsteigė pensioną. Jos atidarė pradžios mokyklą ir vaikų darželį Vieškūnuose, taip pat globojo senelius. Tarpukario Lietuvoje aktyviai reiškėsi ir tautinių mažumų draugijos: vargstančiais ir bedaliais rūpinosi žydų vaikų ir našlaičių

namų, žydų sveikatos apsaugos **Oze draugijos** [79]. Jų dėka veikė lopšelis, darželis, buvo rengiamos vasaros stovyklos, sanatorijos fiziškai silpniems vaikams. „Oze“ draugija siekė sumažinti vaikų mirtingumą. Ji pastatė sveikatos namus, taip pat jai priklausė 8 ambulatorijos, kur neturtingieji gaudavo medicinos pagalbą nemokamai. Paminėtina ir **Lenkų draugija**, kuri išlaikė vaikų darželį (230 vietų) ir prieglaudą. Atskirai būtų galima išskirti Vilniaus krašto lietuvių globos ir rūpybos draugijas ir organizacijas. Vilniaus krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, lietuviai inteligentai, šviesuoliai telkėsi į įvairias organizacijas, draugijas, besirūpinančias globos, labdaros ir rūpybos reikalais. Svarbiausios jų buvo: Lietuvių draugija nuo karo nukentėjusiems šelpiti; Vilniaus lietuvių labdarybės draugija; Lietuvių katalikų vaikams globoti draugija [79].

Pirmojo pasaulinio karo metu, 1914 m., susikūrė **Lietuvių draugija nuo karo nukentėjusiems šelpiti**. Pagrindinis draugijos tikslas — pagalba žmonėms, kurie tiesiogiai nukentėjo nuo karo. Karui baigiantis draugija pakeitė savo veiklos kryptį, t. y. pradėjo šelpiti ir teikė pagalbą našlaičiams, vaikams pamestinukams. 1923 m. ši draugija turėjo 7 prieglaudas, skirtas vargingų tėvų vaikams ir našlaičiams. Taip pat ši draugija turėjo ligoninę (10–20 lovų), kurioje buvo gydomi lengviau sergantys vaikai. Draugija rūpinosi ne tik vaikų globa, bet ir sudarė sąlygas savo auklėtiniams įsigyti specialybę [79]. Lietuvių draugija nuo karo nukentėjusiems šelpiti buvo didžiausia lietuvių draugija Vilniaus krašte, kuri rūpinosi ne tik vaikų globa, bet ir lietuviybės išlaikymu. Savo veikla išsiskyrė **Vilniaus lietuvių labdarybės draugija**, kuri išaugo iš Lietuvių draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpiti. Draugija steigė vaikų, jaunimo ir senelių prieglaudas bei bendrabučius. 1919 m. ji turėjo 10 prieglaudų, tačiau 1937 m. dėl nesutarimų su tuometine Vilniaus krašto valdžia draugijos veikla buvo sustabdyta. Po poros metų Vilniaus labdarybės draugija vėl pradėjo veikti ir išsilaikė iki antrosios carinės Rusijos okupacijos. Vilniaus krašte veikė ir **Lietuvių katalikų vaikams globoti draugija**, kuri globa ir rūpyba rūpinosi nuo prieškario laikų. Iš čia paminėtų draugijų ir organizacijų sistemos, kuri nepriklausomoje Lietuvoje teikė pagalbą ir paramą socialiai remtiniems žmonėms (našlaičiams, seneliams), galima daryti

išvada, kad tarpukario Lietuvoje globą teikė įvairios labdaringos draugijos, organizacijos bei fondai, jie stengėsi rūpintis kiekvienu, kuriam pagalba buvo reikalinga. Vėliau Lietuva, kaip ir kitos pokomunistinės šalys, iki nepriklausomybės atkūrimo turėjo tik valstybines vaikų globos įstaigas. Ir šiandien beglobių socializacijos procese sėkmingiausiai dirba organizacijos, susijusios su privačia iniciatyva. Steigiasi įvairios savarankiškos nevalstybinės organizacijos, besirūpinančios senelių, invalidų, vaikų globa ir priežiūra.

Šiandien Lietuvoje gerai žinomos šios vaikų labai daug nuveikusios organizacijos: agentūra „**SOS Lietuvos vaikai,**“ Lietuvos vaikų fondas, „**Pieno lašo**“ draugija, „**Gelbėkit vaikus,**“ Lietuvos „**Caritas**“ federacija, Samariečių bendrija, pagalbos fondas „**Vaiko tėviškės namai,**“ Lietuvos gailestingumo ir sveikatos fondas, Vaikų namų auklėtinių brolija, Maltos ordino pagalbos tarnyba, „**SOS vaikų kaimas,**“ Lietuvos vaikų draugų asociacija (AMADE Lietuva). Kuriasi privačios labdaringos ir savanoriškos organizacijos. Panevėžyje įsikūręs privatus krikščioniškas darželis „**Draugystė**“ (skurstantiems vaikams) šiuo metu globoja 8 vaikus. Lietuvoje vaikų globos srityje taip pat žinoma „**Pastogė,**“ laikinosios globos namai „**Atsigręžk į vaikus,**“ Švč. Mergelės Marijos parapijos vaikų globos namai. Šios institucijos, būdamos lankstesnės už valstybinius globos namus, geriau pritaiko naujas ir pažangias vaikų globos formas.

Vaikų globos sistemos analizė

Visos pasaulio šalys vienaip ar kitaip susiduria su vaikų teisių apsaugos problemomis. Tai rodo dalies vaikų socialinis, materialinis bei pedagoginis apleistumas šeimoje ir visuomenėje, jų nusikalstamumas, išitraukimas į narkomaniją, prostituciją, vaikų išnaudojimą, savižudybės. Skiriasi tik šios problemos mastai, sprendimo būdai ir priemonės. Lietuva bei kitos Baltijos šalys — ne išimtis. Tik čia tam tikrą vaidmenį atlieka 50 metų trukusios okupacijos padariniai, žmogaus prigimtinių teisių bei laisvių atkūrimo sunkumai. Vaiko teisių apsaugos teisinių

pagrindų kūrimas yra sudėtingas ir ilgas procesas. Pastaraisiais metais buvo parengti įstatyminiai jo pagrindai. Klausimus, susijusius su vaikų teisėmis ir jų apsauga, pirmiausia reglamentuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, ypač II jos skirsnis „Žmogus ir valstybė,“ garantuojantis prigimtines žmogaus teises ir laisves (į gyvybę, asmens ir būsto neliečiamybę, kitas asmenines, turtines, socialines teises); Konstitucijos straipsniai, apibūdinantys „šeimą kaip visuomenės ir valstybės pagrindą,“ bei teiginys, kad nepilnamečius vaikus gina įstatymas [69]. Nuo 1991 m. sausio mėn. įsigaliojo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, kuris reglamentuoja pagrindinius socialinio aprūpinimo principus, institucijas, socialinio aprūpinimo sistemos lėšų paskirstymą. Miestų ir rajonų savivaldybės globos ir rūpybos funkcijoms atlikti įsteigė globos ir rūpybos skyrius. Šie skyriai rūpinasi našlaičiais, tėvų globos netekusiais vaikais, daugiavaikėmis šeimomis ir šeimomis, auginančiomis vaikus su negalia, taip pat steigia slaugos ir globos namus, labdaros centrus ir pan. Ši veikla derinama su JT Vaiko teisių konvencijos nuostatomis.

Šiuo metu Lietuvoje, kaip ir kituose Vakarų Europos kraštuose, yra didelė vaikų globos institucijų įvairovė. Į vaikų globos institucijų kūrimosi procesą įsitraukė savivaldybės, o pastaruoju metu ir nevyriausybinių organizacijų, kurios būdamos paslankesnės už valstybines organizacijas, gali geriau pritaikyti naujas vaikų globos formas.

Lietuvoje susikūrė ir sėkmingai veikia nauja ir unikali Europos patirties atžvilgiu vaikų globos institucija — šeimynos (šeimyniniai globos namai), kuriose siekiama sukurti šeimyninę aplinką, labiausiai atitinkančią vaikų psichologinius bei socialinius poreikius. Paaštrėjusios Lietuvos pereinamojo laikotarpio ekonominės ir socialinės problemos turi įtakos šeimų dorovei. Daugėja asocialių ir net disfunkcinių šeimų.[69] Juose auga neprižiūrimi vaikai, kurie patiria fizinę, psichinę ir seksualinę prievartą, skurdą, nesimoko, nusikalsta, žūsta, nusižudo arba bando nusižudyti.

Daugelio šių šeimų vaikų padėtis yra ekstremali, jiems teikiama valstybės pagalba yra nepakankama ir dažnai pavėluota, nes trūksta

	1995	1998	1999	2000	2001
Nedarnių (asocialių) šeimų	9709	14937	15144	16043	18114
Jose vaikų	25604	34328	34379	36856	40276

Lentelė 3.7: Probleminės (asocialios) šeimos

ir žmonių, ir kitų išteklių atsakingose institucijose. Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių santykius šeimoje, yra kultūrinės, tautinės ir religinės visuomenės tradicijos. Daugelyje islamo šalių, Izraelyje, ten, kur didelę įtaką turi religinis fundamentalizmas, net pačiuose neturtingiausiuose ir žemiausiuose socialiniuose visuomenės sluoksniuose toks reiškinyss kaip socialinė našlaitystė, pamesti vaikai neegzistuoja. O tokiose šalyse kaip Prancūzija, Italija, kur stipriai išsiskynusios katalikiškos tradicijos, pamestų vaikų skaičius didėja. Skandinavijos šalyse šis skaičius irgi sąlyginai didelis. Rytų Europos šalyse šis reiškinyss įgyja platų mastą. Lietuvoje smarkiai išaugo socialinių našlaičių skaičius.

Vaikų paskirstymą į įvairias globos institucijas sąlygoja naujų institucijų kūrimasis. Naujai atsirandančios savivaldybių ir nevalstybinės institucijos priima dalį vaikų. Tačiau bendras vaikų, kuriems reikalinga globa, skaičiaus didėjimas neleidžia mažinti vaikų skaičiaus valstybės institucijose.

Kyla klausimas, kokios pagrindinės priežastys, dėl kurių vaikai netenka tėvų globos. Visų pirma valstybės globon patenka vaikai, likę visiškais našlaičiais. Kasmet Lietuvoje lieka apie 300–400 tokių vaikų. Dar apie 300–400 vaikų tėvams kasmet atimamos tėvystės teisės. Tėvystės teisės gali būti atimamos dėl žiauraus tėvų elgesio su vaikais, dėl visiško jų degradavimo, kai vaikui darosi pavojinga likti su tėvais. Tėvų globos netenka ir vaikai, kai jų tėvai nuteisiami laisvės atėmimu. Tokių tėvų nemažėja, o blogiausia, kad sugrižę iš įkalinimo vietų tėvai neatsiima vaikų iš globėjų.

Pavyzdžiui Ritą, kurios abu tėvai įkalinimo įstaigoje, būtų galima apibūdinti kaip užsidariusią (nenoriai pasakoja apie problemas šeimoje), greitai išsižeidžiančią, paklusnią. Broliukui stengiasi atstoti mamą (maudo jį ir t. t.).

Globos įstaigos	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kūdikių namai	6	6	6	6	6	6
juose vaikų	470	491	528	437	479	516
Valstybiniai vaikų globos namai	22	24	29	29	29	28
juose vaikų	2382	2113	2931	2831	2844	2755
Bendrojo tipo internatinės mokyklos	24	20	10	10	9	9
jose našlaičių ir beglobių vaikų	897	417	305	571	751	648
Specialiosios internatinės mokyklos	56	56	56	53	53	55
jose našlaičių ir beglobių vaikų	1417	1196	1047	926	968	968
Savivaldybių vaikų globos namai	-	-	9	12	13	15
juose vaikų	-	-	225	535	562	668
Nevalstybiniai vaikų globos namai	-	-	5	4	4	6
juose vaikų	-	-	93	95	122	164
Neįgaliųjų vaikų pensionai	4	4	5	5	5	7
juose vaikų	1097	894	843	810	822	865
Šeimynos	12	14	14	32	36	39
juose augintinių	58	86	91	241	279	261

Lentelė 3.8: Vaikų globos įstaigos [42]

Mėgsta skaityti, piešti, noriai lanko papildomojo ugdymo būrelius ir renginius. Jau kuris laikas mergaitė susirašinėja su tėveliais, sėdinčiais kalėjime. Rita tiki, kad jiems iš ten sugrįžus visi vėl kartu gyvens. Žinodami, kokią svarbią vietą šių vaikų gyvenime užima biologiniai tėvai, globos namų darbuotojai stengiasi Ritai ir jos broliukui padėti (padeda rašyti laiškus, perka pašto ženklus ir pan.). Minėtų globos namų iniciatyva buvo suorganizuoti keli vaikų ir tėvų susitikimai, apie kuriuos Rita ilgai pasakojo.

Sugrįžusiems iš įkalinimo įstaigų tėvams būtina suteikti psichologinę bei materialinę pagalbą (padėti susirasti darbą ir pan.) ir sugražinti Ritą su broliuku į šeimą. Žinoma, į šeimą sugražinus vaikus, reiktų būtinai ją stebėti ir teikti socialinę bei pedagoginę pagalbą. Biologiniai tėvai visada bus brangūs ir reikalingi vaikams, todėl reikia skiepyti vaikų meilę, pagarbą jiems, paaiškinti ir argumentuoti neigiamus biologinių tėvų poelgius ir socialinės raidos galimybes. Šeimą sieja ne tik kūno bei kraujo, bet ir dvasiniai ryšiai.

Daugėja vaikų, kai vienas iš tėvų, dažniausiai motina, neprižiūri vaikų, nesirūpina vaikais. Vis didesniam vaikų skaičiui suteikiama valstybės globa dėl visiško skurdo. Tik nedidelė vaikų dalis neteko globos, nes jų globėjai mirė, atsisakė globoti ar tinkamai neatliko savo pareigų [84].

Išanalizavus skurdo lygį Lietuvoje, galime teigti, kad jis labai priklauso nuo vaikų skaičiaus šeimoje. Daugiavaikėse šeimose gyvenantys sudaro 15% visų skurstančiųjų. Jų vartojimo išlaidų lygis taip pat žemiausias (vartojimo išlaidų nuokrypis nuo skurdo ribos iekė net 32%). Galima drąsiai teigti, kad daugiavaikės šeimos patiria didžiausią skurdą. Jos turi didžiausią tikimybę patekti į skurstančiųjų gretas [86].

Apie 25% šeimų, kuriose auga vaikai iki 18 metų, sudaro vieno maitintojo šeimos. Dauguma tokių šeimų — motinos su nepilnamečiais vaikais. Tokių šeimų Lietuvoje yra apie 120 tūkst [69]. Be jokios abejonės, šių moterų ekonominė padėtis yra labai sunki, todėl jų vaikų dažniausiai neaplenkia įvairios skurdo pasekmės. Kitas svarbus

klausimas — kur nukreipiami vaikai, netekę tėvų globos. Vis daugiau vaikų, netekusių tėvų globos, paima globoti šeimos. Didesnė pusė netekusių tėvų globos vaikų patenka į valstybines, savivaldybių, visuomeninių organizacijų išlaikomas vaikų globos įstaigas.

Daugėja šeimų, globojančių vaikus, sumažėjo šeimų, įvaikinusių našlaičius ar beglobius [87].

Kitas pavyzdys. Pirmą kartą į policijos akiratį Rokas pakliuvo dar 1993 m. Vėliau nepilnametis nuolat buvo sulaikomas už valkatavimą, klijų uostymą, pinigų prašinėjimą. Už tai policijos perduotas į laikinus globos namus. Pasak Roko, pats gyvenimas priverstė jį taip elgtis. Namuose gyveno tik su motina (tėvas miręs), kuri nuolat girtavo, niekur nedirbo. Vaikų problemos jai svetimos. Pareigūnams apsilankius jų namuose, motina net negalėjo pasakyti, kur jos vaikai (Rokas dar turi 2 seseris, kurios gyvena tuose pačiuose globos namuose). Šeimyniškų santykių nebuvimas, skurdas namuose pastūmėjo Roką į gatvę. Mokytojai jį apibūdina kaip mokinį, kuris labai mažai dėmesio skiria mokslui, dažnai praleidžia pamokas. Globos namuose Rokas bendrauja su keliais globotiniais, kuriems gali vadovauti. Buvo ir yra pagrindinis įtariamasis keliose vagystėse. Rokas tebeuosto klijus, rūko, vartoja alkoholį ir įtraukia į šią veiklą kitus vaikus. Pastaruoju metu piktybiškai nelanko mokyklos, bėga iš globos namų ir valkatauja su draugais mieste. Pedagogų tarybos nuomone, Roką reikėtų gydyti nuo toksikomanijos, įvairiomis skatinimo priemonėmis bandyti atpratinti nuo tabako ir alkoholio. Pabandyti surasti jo jėgoms tinkamą darbą. Tada Rokas turėtų kišenpinigių ir neieškotų kitokių galimybių užsidirbti nors kiek pinigų.

Seksualinis ir fizinis šeimos netekusių vaikų išnaudojimas

Smurtas ir prievarta prieš vaikus — nenaujas reiškinys. Tačiau vaikai turi būti ginami nuo smurto ir prievartos. Valstybė bei visuomenė privalo kiek įmanoma apsaugoti vaikus nuo smurto, mažinti skaudžias prievartos pasekmes.

Vaikų seksualinio išnaudojimo būta visais laikais. Pastaraisiais metais, padidėjus spaudos įtakai, tokie nusikalstamos veiklos atvejai vis

dažniau iškyla viešumon. Į vaikų seksualinę prievartą Lietuvoje pradėta žiūrėti kaip į psichologinę, psichiatrinę, vaikų teisių apsaugos problemą. Lytiniai nusikaltimai vis dažniau demaskuojami, nes patys nukentėjusieji mažiau slepia tokią informaciją. Vilniaus psichiatrijos klinikos duomenimis, seksualinius nusikaltimus nepilnamečių atžvilgiu (9%) atlieka 29–32 m. vyrai, 70% iš jų — tai vaikų artimieji ar pažįstami (tėvai, patėviai, broliai, šeimos draugai) ir tik apie 30% — nepažįstami asmenys [69].

Į vaikų laikinosios globos namus ir kitas globos institucijas dažnai patenka vaikai, patyrę seksualinę ir kitokią prievartą. Pvz., merginą, pavadinkime ją Lina (gimusi 1984 m.), jau 2 metus seksualiai išnaudojo motinos sugyventinis. Dėl šio įvykio į policiją kreipėsi pati Lina. Į minėtus globos namus mergina buvo priimta siekiant jai suteikti pagalbą ir net reabilitacijos paslaugas, nes kitos institucijos tuo metu Linai padėti negalėjo, o dėl susidariusios sudėtingos situacijos namuose ji būtinai turėjo apsigyventi kitoje aplinkoje, nes namuose buvo neapsaugota nuo seksualinės motinos sugyventinio prievartos. Ji pradėjo mokytis pagrindinėje mokykloje. Merginai buvo suteikta psichologinė pagalba sutrikusio vystymosi vaikų centre. Liną galima apibūdinti kaip paslaugią, mandagią, paklusnią, tačiau užsidariusią, mažai bendraujančią merginą. Šios merginos prievartautojas buvo nubaustas laisvės atėmimu dešimčiai metų, bausmę atliekant pirmuosius 3 m. — kalėjime, likusius 7 m. — sustiprintojo režimo pataisos darbų kolonijoje. Po teismo nuosprendžio paskelbimo mergina sugrąžinta motinos globai.

Minėtas ir kiti panašūs atvejai rodo, kad baudžiamas ne kaltininkas, o kenčia auka, nes ji buvo izoliuota, antra, merginą reikėjo sugrąžinti motinos globai (ar ji apgins dukrą nuo kito tokio ar panašaus atvejo?), socialinė pedagoginė pagalba buvo suteikta fizinį smurtą ir seksualinę prievartą patyrusiai merginai, tačiau motinai nebuvo taikomos jokios pagalbos priemonės. Merginai neužtenka mėnesių trukusios psichologinės pagalbos, be to, panašios pagalbos reikėtų ir jos mamai. Profesionali psichologo pagalba padėtų išgyventi slogius prisiminimus ir grąžinti pasitikėjimą, o socialinis pedagogas galėtų padėti dukrai ir motinai vėl rasti bendrą kalbą.

Šis atvejis rodo, kad įstatymai, reglamentuojantys baudžiamąją atsakomybę už lytinius nusikaltimus ir prievartą, yra gana griežti. Tačiau reikia pripažinti, kad apie daugelį tokių nusikaltimų nesužinoma, nes nukentėjusieji vengia viešumo, bijo keršto ir visuomenės nuomonės, esą dėl prievartos kalti jie patys. Kita vertus, dažnai lytiniai nusikaltimai vyksta artimiausioje aplinkoje, su paaugliu blogai elgiasi mylimi žmonės, todėl jis neturi kam pasiskusti [88].

Be to, plinta ypač negatyvus reiškinyss — nepilnamečių prostitucija. Apie prostituciją, nuolat likviduojamas ir vėl besikuriančias firmas galima beveik kasdien skaityti laikraščiuose. Veikia prostitucijos tinklas, teikiantis paslaugas vadinamosioms seksualinėms mažumoms. Skaudžiausia, kad į šių žmonių rankas patenka nepilnamečiai vaikai, kurie po atitinkamo mokymo ir paramos tampa pedofilų preke.

Vaikais dažnai nepasitikima, jie kaltinami ilgai slėpę įvykusį faktą. Be to, veikianti teismų sistema vaikams nepalanki: nesugebama teismo procese tinkamai panaudoti pirminės vaiko apklausos duomenų, vaikai klausinėjami teismui vykstant.

Šiuo metu Lietuvoje iš valstybės biudžeto išlaikomos šios vaikus globojančios įstaigos: 9 bendrojo tipo internatinės mokyklos, 28 vaikų globos namai, 57 specialiosios internatinės mokyklos, 4 specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai, 6 specializuotieji kūdikių namai. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai pavaldžios 5 neįgaliųjų vaikų globos įstaigos. Be to, veikia 4 mišrios globos įstaigos, kuriose vaikai ir seneliai gyvena kartu [89].

Vaikų socializacijos ir sveikatos būkle rūpinasi trys institucijos. Kūdikių namai priklauso Sveikatos apsaugos ministerijai, valstybiniai vaikų globos namai, internatinės mokyklos — Švietimo ir mokslo ministerijai, vaikų pensionai — Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai [90]. Vaikus globoti vis dažniau išitraukia nevalstybinės organizacijos, parapijos, viešosios įstaigos, atskiri asmenys.

Augantys vaikai kilnojami iš vienos globos įstaigos į kitą. Pasitaiško, kad vaikai iš vienos šeimos gyvena skirtinguose globos namuose.

Vaikai, baigę 10 klasių, palieka vaikų namus arba internatines mokyklas. Nedaugelis jų baigia vidurinį mokslą. Vienas ar kitas buvęs šių įstaigų auklėtinis įstoja į aukštąsias arba aukštesnias mokyklas, apie 70% vaikų — į profesines mokyklas. Dažniausiai vaikų globos institucijos neparengia auklėtinių savarankiškam gyvenimui, šeimai. Nors dauguma pilnametystės sulaukusių valstybinių globos įstaigų auklėtinių įgyja profesijas, tačiau jiems labai sunku ištraukti į normalų gyvenimą, nes neturi nuolatinės gyvenamosios vietos. Todėl daugiausia jų renkasi negatyvios socializacijos kelią. Pagrindinė visaverčio vaiko psichinės raidos sąlyga — jo prigimtį atitinkančio gyvenimo organizavimas, bendravimas su suaugusiais. Normaliai socialinei adaptacijai reikalinga patirtis, buities tvarkymo įgūdžiai. Todėl šia linkme imtos pertvarkyti valstybinės vaikų globos įstaigos. Auklėtiniai iš iki-mokyklinių vaikų namų, sulaukę mokyklinio amžiaus, jau neperkeliami į internatines mokyklas. Vaikų globos namai mėginami perorganizuoti į mažesnius, mažinamos vaikų grupės, stengiamasi sukurti gyvenimo sąlygas kiek nors artimesnes šeimyninei aplinkai. Sudaromos sąlygos vaikams kontaktuoti su aplinkiniu pasauliu, lankyti gyvenamosios vietovės vaikų darželius, bendrojo lavinimo mokyklas kartu su šeimų vaikais. Daugiau dėmesio skiriama darbiniam vaikų auklėjimui. Baigia susiformuoti visuomenės nuostata, kad našlaičius, beglobius vaikus reikia ugdyti jų gimtinėje, o ne vežti į toli esančias internatines vaikų įstaigas. Skatinamos nevyriausybinų organizacijų iniciatyvos kurti jaunimo namus, skirtus intensyviai jaunuolių, jau išėjusių iš globos namų, socializacijai. Atsikuria ir steigiasi naujos visuomeninės religinės organizacijos, bendrijos. Veiksmingai dirba parapijos vaikų globos namai, tokie kaip N. Daugėlišio šv. Kazimiero, Mosėdžio parapijos, Krakių šv. Mergelės Marijos vaikų globos namai ir kt. Vaikai naujas motinas randa „Vaiko tėviškės namuose,” agentūros „Visos Lietuvos vaikai” sodybose, „SOS vaikų kaime.”

Vilniaus apskrityje taip pat yra veikiantys labdaros ir paramos fondo „Padėkime vaikams ir seneliams” **Pikeliškių šeimos namai**, šv. Jono kongregacijos, Visų Šventųjų parapijos, kitos visuomeninės iniciatyvos. Šeimynas remia valstybė, Lietuvos vaikų fondas, įvairios labdaringos organizacijos, savivaldybės. Joms skiriamos įvairios pašal-

pos, priemokos, teikiamos lengvatos. Pagrindinės šeimynos pajamos yra vaiko globos pašalpa ir socialinio darbuotojo atlyginimas (šeimynos vienas iš tėvų yra priskiriamas socialinio darbuotojo kategorijai ir gauna šią kvalifikaciją atitinkantį atlyginimą). Šiandien Lietuvoje atsirado nemažai žmonių, organizacijų ir institucijų, norinčių ir sugebančių padėti kitiems. Teisingumo ministerijos duomenimis, iš daugiau kaip 700 Lietuvoje įregistruotų visuomeninių organizacijų apie 60 veikia kaip labdaros organizacijos ir fondai [68]. Šių institucijų dėka vėl susigražiname prarastas ir draustas dvasines vertybes — atjautą, gailėstingumą, žmogiškumą ir kt.

Daug nuveikusi vaikų našlaičių naudai, plačiai žinoma visoje Lietuvoje ir pasaulyje yra agentūra „SOS Lietuvos vaikai.“ Ją 1990 m. kovo 16 d. įkūrė žmonės, norintys padėti našlaičiams, netekusiems tėvų vaikams, kurių tėvai pamiršo tėvystės pareigas [92]. Ši draugija savo veiklą plėtė ir šiuo metu yra tarptautinė organizacija, kuri turi skyrius Bostone, Toronte, Hamiltone. „SOS Lietuvos vaikai“ įkūrėja — E. Kubilienė, ji yra ir agentūros „SOS Lietuvos vaikai“ pirmininkė. Šioje agentūroje dirbančių žmonių projektai sprendžiant vaikų globos ir ugdymo problemas yra unikalūs, pasižymi veiklos įvairove [79]. Agentūros „SOS Lietuvos vaikai“ veiklos kryptys:

- rūpinasi, kad vaikai turėtų namus, artimus šeimai;
- organizuoja skubią „SOS vaikai“ pagalbą šeimai remdamasi paramos namų tinklu Lietuvoje;
- rūpinasi nepilnamečiais, atliekančiais bausmę;
- globoja vienišas jaunas mamas;
- renka duomenis apie paliktus vaikus, ieško šeimų, kurios galėtų auginti ir auklėti paliktą vaiką;
- steigia „SOS vaikų“ namų tinklą Lietuvoje;
- rūpinasi ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėjimu, steigia vaikų globos įstaigas, artimas šeimai, skelbia paguodos adresą ir telefoną vaikams ir paaugliams [79].

„SOS vaikų kaimo“ organizacijos idėjos taip pat išitvirtino Lietuvoje. Tai aktyvi tarptautinė vaikų globos organizacija. Siekiant pagelbėti našlaičiams ir benamiams vaikams (po Antrojo pasaulinio karo) reikėjo kurti vaikų globos sistemą, kuri būtų artima namų sąlygoms. Šią idėją propaguoja visuose žemynuose paplitusi, politikos ir religijos atžvilgiu nepriklausoma vaikų globos organizacija „SOS KINDERDORF INTERNATIONAL“, kurios koordinacinis centras yra Insbrike (Austrija). Pirmąjį „SOS vaikų kaimą“ Iruste, Tirolio žemėje, įkūrė H. Gmeiner 1949 metais. Šiandien ši organizacija jungia 326 kaimus 124-iose šalyse. Juose gyvena apie 29 tūkst. vaikų [91]. Kiekvieno kaimo gyvenimas įvairiose valstybėse paremtas tos šalies kultūriniu gyvenimu, papročiais, galiojančiais įstatymų principais. Tačiau visus kaimus vienija H. Gmeiner suformuoti keturi „SOS vaikų kaimų“ principai:

- MAMA. Kiekvienas apleistas vaikas vėl turi mamą. „SOS vaikų kaimų“ mamos yra moterys, kurios paskiria savo gyvenimą joms patikėtiems vaikams.
- SESĖS IR BROLIAI. „SOS vaikų kaimo“ šeimą sudaro penki asuoni įvairaus amžiaus mergaitės ir berniukai, gyvenantys kartu kaip broliai ir seserys su SOS mama. Tikrieji broliai ir seserys visada lieka vienoje šeimoje.
- NAMAI. SOS šeima kaimelyje turi savo atskirą namą, kuriame gyvena. Tai yra ne tik būstas, kol vaikas užaugs, bet ir užaugęs vaikas palaiko ryšius su savo SOS šeima.
- KAIMAS. Įprastinį „SOS vaikų kaimą“ sudaro dešimt dvylika šeimų namų, darželis ar pradinė mokyklėlė, namai kai kurių darbuotojų šeimoms (direktorius, ūkvedys, socialinis darbuotojas), pagalbiniai pastatai (garažas, pirtelės, skalbykla), svečių namas. Kaimelis traktuojamas kaip didelė bendruomenė, kurios kiekvienas narys turi savitą vaidmenį ir vietą auklėjimo prasme. Kaimas yra atviras išoriniam pasauliui [91].

Į Lietuvą šios idėjos atėjo 1992 m., kai Lietuvos Respublikos Vyriausybė pasirašė sutartį su „SOS KINDERDORF INTERNATIONAL.“

Vilniaus „SOS vaikų kaimą“ sudaro 12 šeimyninių namų, 3 personalo gyvenamieji namai, vaikų darželis, administracinis pastatas, ūkinis pastatas ir svečių namas. Šiuo metu kaimelyje gyvena 73 tėvų globos netekę vaikai. Į Vilniaus „SOS vaikų kaimelį“ vaikai patenka per vaikų teisių apsaugos tarnybas iš visos Lietuvos. Tačiau yra tam tikrų kriterijų, pagal kuriuos vaikai atrenkami į kaimelį gyventi: amžius (pageidautina iki 8 metų) ir fizinė bei psichinė vaiko sveikata [91]. „SOS vaikų kaimo“ Vilniuje materialinį pagrindą sudaro organizacijos „SOS Kinderdorf International“ lėšos (80%) ir globojamo vaiko pašalpa (20%) [92]. Vilniaus „SOS vaikų kaimas“ pagalbą teikia vaikams tol, kol jie tampa savarankiškais žmonėmis. Čia laikomasi nuostatos, kad net pradėję savarankišką gyvenimą vaikai išlaikytų tam tikrą ryšį su kaimeliu. Viena iš netradicinių globos institucijų yra laikinosios vaikų globos namai. Vilniaus apskrityje yra dvi tokios institucijos. Katalikių moterų sąjungos laikinosios vaikų globos namai ir laikinosios vaikų globos namai „Atsigrėžk į vaikus.“ Lietuvos Respublikos vaikų globos įstatyme laikinoji globa apibūdinama kaip „laikina be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas šeimoje ar institucijoje, kurios tikslas grąžinti vaiką į šeimą.“ [93]

Remiantis Respublikinės vaikų teisių apsaugos tarnybos duomenimis, 1999 m. pradžioje **Katalikių moterų sąjungos laikinosios vaikų globos namuose** (programos iniciatorė Gražina Paliokienė) buvo 13 vaikų, iš jų našlaičių ir likusių be tėvų globos 10. Vaikų amžius šioje institucijoje yra nuo 0 iki 10. Pagrindiniai finansavimo šaltiniai: globojamo vaiko pašalpa — 40%, programinis finansavimas — 30% ir privačių asmenų (fondų, visuomeninių organizacijų) rėmimas — 30%.

Antri **laikinosios vaikų globos namai**, veikiantys Vilniaus apskrityje, tiksliau, Vilniaus mieste, yra „**Atsigrėžk į vaikus,**“ įregistruoti 1997 m. spalio 13 d. kaip viešoji įstaiga. Šie namai įsteigti kaip ugdymo bei socialinės psichologinės reabilitacijos institucija Vilniaus miesto ir apskrities beglobiams vaikams. „Atsigrėžk į vaikus“ laikinosios vaikų globos namų steigėjai — privatūs asmenys: Giedrė Kvieskienė, Rimantas Remeika, Aloyzas Sakalas, Daiva Mockevičienė, Evaldas

Brazlauskis, direktorė Sigutė Ignatavičienė. Dabar šiai institucijai talkina ir kitos nevyriausybinės ir tarptautinės vaikų organizacijos. Čia gyvena vaikai, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos, pabėgę iš namų dėl fizinės, psichologinės ar seksualinės prievartos, suaugusių šeimos narių išvaryti iš namų, gyvenantys netinkamuose gyventi būstuose su tėvais, nesugebančiais jais pasirūpinti. Pedagogai, dirbdami su čia patekusiais vaikais, siekia suteikti beglobiams vaikams galimybę patirti namų aplinkos atmosferą, apsaugoti šiuos vaikus nuo neigiamo asocialios aplinkos poveikio, formuoti teigiamą mokymosi motyvaciją, socialinio elgesio, bendravimo, darbinės veiklos bei asmens higienos įgūdžius. Šie siekiai įgyvendinami sukuriant vaikams saugią ir ramią aplinką, individualiai bendraujant su kiekvienu vaiku, drauge su jais žaidžiant, sportuojant, užsiimant kūrybine veikla, tvarkant patalpas ir aplinką, pratinant laikytis švaros [94].

Pagrindinis „Atsigręžk į vaikus“ globos namų finansavimo šaltinis yra globojamo vaiko pašalpa, ji sudaro 50% visų gaunamų lėšų, 30% sudaro programų finansavimas ir 20% — ambasadų, nevyriausybinių organizacijų ir privačių asmenų rėmimas, tokių kaip verslininkas Klaus Damgard Jensen, Tarptautinis moterų klubas, tarptautinis „LIONS“ klubas (Danija), „Gelbėkit vaikus“ ir kt. Galimybė gauti labdarą ir paramą leidžia sudaryti geresnes sąlygas vaikams, pagerinti jų maisto racioną. Siekimas įrodyti šių institucijų reikalingumą skatina atsakomybę, kūrybiškumą organizuojant vaikų veiklą, tobulinant veiklos strategiją. Artimi, šilti santykiai ne tik tarp auklėtojų ir vaikų, bet ir tarp darbuotojų. Šioje institucijoje pedagogai gali teikti savo pasiūlymus, rodyti iniciatyvą. Minėta institucija turi savo transportą, tai užtikrina ryšių su policija, vaikų teisių apsaugos tarnybomis, medicinos įstaigomis, tėvais palaikymą. Vaikai institucijos vadovų ir privačių rėmėjų pastangomis turi daug galimybių tobulinti savo socialinius įgūdžius bei pažintinius interesus. Jie daug keliauja po Lietuvą, lankosi kituose Europos kraštuose.

Palyginti su valstybiniais vaikų namais ar bendrojo tipo internatinėmis mokyklomis, šiuose namuose vaikų skaičius yra nedidelis. Šiuo metu čia gyvena 63 vaikai (iš viso čia pabuvo 163 vaikai). Nuo įstaigos

gyvavimo pradžios, t. y. nuo 1996 metų iki šių dienų atliktas didžiulis socialinis rehabilitacinis darbas. Šiuo metu mokosi visi institucijos auklėtiniai, apie 15 globotinių gražinti į šeimas, kitiems suteikta nuolatinė globa kitose institucijose. Nuolat dirbama su šiais vaikais papildomojo ugdymo bei laisvalaikio būreliuose, daug dėmesio skiriama meniniam ugdymui (keramikos, dramos, šokių būreliai). Viešojo įstaiga „Atsigrėžk į vaikus“ siekia užtikrinti vaikų teises ir laisves, užkirsti kelią vaikų nusikalstamumui. Prie netradicinės vaikų globos institucijų priskiriame ir parapijos vaikų globos namus. **Krakių šv. Mergelės Marijos** globos namai, įkurti prieš 10 metų klebono Romualdo Ramašausko iniciatyva. Šiuo metu globojami 56 vaikai, kurie gyvena iš globojamų vaikų pašalpų ir labdaros. Tačiau, kaip pats klebonas sako: „yra pasaulyje ir Lietuvoje gerų žmonių, kartais jų reikia ieškoti, o kartais jie patys tarsi iš dangaus nukrenta“ [95]. Tik 5 iš 56 vaikų yra visiškai našlaičiai, jie visi čia atkeliavo iš šeimų, turinčių po 3, 4 ar net 6 vaikus. Parapijos vaikų globos nameliuose ideali tvarka. 1 kambaryje miega daugiau nei 20 vaikų. Vienas pastato aukštas skirtas mergaitėms, kitas berniukams. Mergaičių aukšte žiūrimas televizorius, o berniukų — vyksta šokiai. „Darau viską, — sako klebonas, kad vaikams būtų gera“ [95]. Svarbus dėmesys skiriamas vaikų ir biologinių tėvų tarpusavio ryšiui palaikyti. Vaikai išleidžiami pas tėvus savaitgaliais, atostogų metu. Tėvai kviečiami į susirinkimus, šventes ir kt. renginius. Per vaikus plėtojamas tėvų socializacijos procesas, siekiama išlaikyti ryšį su biologiniais tėvais, padėti šeimai vėl pradėti gyventi kartu. Vaikais yra rūpinamasi ne tik, kai jie gyvena globos namuose, bet ir sulaukus pilnametystės. Šių namų auklėtiniai lankėsi Prancūzijoje, Vokietijoje ir Belgijoje, turi vasaros poilsio stovyklą Utenos rajone, Ilčiukuose, ant Šventosios upės kranto. Jau dvi vasaras organizuojamas žygis — plaukiama su plaustais. Stovykloje kas vakarą vyksta įvairūs renginiai (Neptūno šventė, dainų vakaras, šokių maratonas), dienomis organizuojamos sporto varžybos, popietės. Vaikai kartu su auklėtojais (1 auklėtojas 5 vaikams), o dažnai ir klebonu, išsiruošia į žvejybą, eina į mišką uogauti, grybauti. Jie bendrauja su kaimo vaikais (organizuojamos maudynės upėje, sportinės varžybos, koncertai). Šių parapijos globos namų vasaros stovykloje egzistuoja savas laikas, savos taisyklės, savi pinigai, kurie buvo įvesti tam, kad vaikai išmok-

tų suprasti pinigų vertę, sugebėtų jais naudotis. Įvesti „krakiukai“, už kuriuos vaikai gali pirkti papildomai saldainių, kepalėlių prie jūros ir pan. Šių vaikų globos namų auklėtiniai ugdomi su meile, nuoširdumu, kantrybe ir katalikiška dvasia, tačiau jie turi liūdną patirtį, kuri lyg neišdildomas pėdsakas tebėra ryški kai kurių veideliuose.

Pastaruoju metu gana aktyviai steigiamos vaikų globos socialinės grupės prie ikimokyklinių ugdymo institucijų, kurios taip pat priskiriamos netradicinės globos institucijoms. Pagrindinis šių vaikų globos grupių išlaikymo šaltinis — savivaldybės biudžetas, programinės lėšos. Paprastai grupės steigiamos prie ikimokyklinio ugdymo institucijų ir padeda spręsti vaikų socializacijos problemas.

Be šių organizacijų, dar egzistuoja ir kitos organizacijos, tokios kaip religinės bendruomenės, bendruomenės centrai ir kt. Tai yra ne pelno siekiančios organizacijos, jas steigia privatūs asmenys arba nevyriausybinės organizacijos. Viena iš tokių nevyriausybinių organizacijų — VĮ pal. J. Matulaičio socialinis centras, susikūręs pal. J. Matulaičio parapijoje. Pal. J. Matulaičio parapija įsteigta 1988 metais. Pastačius parapijos namus, apie 1993 metus susikūrė mažasis „Caritas“ skyrius, kuris priklausė parapijai. Jis teikė nedideles paslaugas, labdarą, turėjo skalbyklą. Parapijos namuose taip pat rinkdavosi jaunimo grupelės. Viena iš grupelių pasirinko socialinės veiklos kryptį — ėmė lankyti ligonius ir vienišus žmones. O 1996 metų rugsėjį šita socialinė grupelė peraugo į atskirą organizaciją. Iš pradžių ketinta steigti ją kaip labdarinę fondą prie parapijos, buvo netgi parengti įstatai. Bet vėliau buvo įsteigti dienos namai „Vaikai — vaikams,“ įsteigtas VĮ pal. J. Matulaičio socialinis centras. Steigėjai — pal. J. Matulaičio religinė bendruomenė ir 4 fiziniai asmenys. Visoje veikloje taikomas subsidiarumo principas, atsakomybė perduodama kiek galima žemesnėms grandims, t. y. projekto vadovas neatlieka darbų, kuriuos puikiausiai gali padaryti savanoriai.

Iš medžiagos analizės matome, kad vaikų globa netradicinėse vaikų globos institucijose dažnai yra pigesnė, palyginti su valstybinėmis vaikų globos įstaigomis, ir veiksmingesnė socializacijos at-

žvilgiu. Dažnai netradicinės globos institucijos yra efektyvesnės, nes jų nevaržo detalios instrukcijos, jos labiliau renkasi socializacijos ir ugdymo priemones, lėšos, gaunamos iš įvairių programų, verčia nuolat tobulėti. Didelę įtaką veiklos efektyvumui turi nedidelis vaikų (iki 60) skaičius institucijoje, leidžiantis sudaryti bendruomenės atmosferą.

Skyrius 4

Socialinės pedagoginės pagalbos modelis

Socialinė ekologinė erdvė — tai saugios asmeniui aplinkos formavimas. Šios aplinkos formavimo pagrindą sudaro keturi pagrindiniai lygiai: nacionalinis, regioninis, bendruomeninis ir institucinis.

Nacionaliniame lygmenyje dalyvauja nacionalinio lygio institucijos (ministerijos, departamentai, tarybos, nacionalinės nevyriausybinių organizacijos, nacionaliniu lygiu pripažįstamos religinės konfesijos).

Regioniniame lygmenyje dalyvauja regioninės reikšmės institucijos, Bažnyčių centrai, regioninės nevyriausybinių organizacijos.

Bendruomeniniame lygmenyje dalyvauja artimiausios bendruomenės pagrindinės institucijos, t. y.: seniūnija, mokykla, Bažnyčia(čios), socialinės, vaikų teisių tarnybos, policijos nuovados (komisariato) darbuotojai, didžiausių bendruomenėje veikiančių verslo, privačių institucijų atstovai, nevyriausybinių organizacijų atstovai.

Instituciniame lygmenyje dalyvauja institucijoje dirbantys socialiniai pedagogai, darbuotojai, psichologai, socialiniame pedagoginiame modelyje bendradarbiaujantys pedagogai, klasių auklėtojai, kitų svar-

biausių bendruomenės institucijų atstovai.

Pagrindiniai nacionalinio lygmens komponentai

Ši komponentą sudaro nacionalinio lygmens politinės, valstybinės, religinės ir tarptautinės bei nacionalinio lygmens nevyriausybinių organizacijos ir šių organizacijų nacionalinės koalicijos, darančios įtaką vaiko gerovei ir pozityviai socializacijai. Visos šios institucijos daugumoje pasaulio kraštų sudaro vieningas profesines grupes tam tikrose skirtingų kraštų vyriausybių remiamose prioritetinėse srityse. Dauguma Vakarų Europos, Rytų Europos, Azijos ir Amerikos žemynų valstybių vaiko gerovę įvardija prioritetine veiklos sritimi, ir daugelyje jų veikia nacionalinės bei tarptautinės organizacijos, veikiančios vaikų gerovės labui. Įtakingiausia tarptautinė organizacija vaiko gerovės srityje pasaulyje yra UNICEF (Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas), Vakarų ir ypač Šiaurės Europos šalyse ypač veikli „Gelbėkit vaikus“ („Save the Children“) organizacija ir kt.

Pagrindiniai regioninio lygmens komponentai

Ši komponentą sudaro regioninio lygmens valstybinės, religinės, regioninio lygmens nevyriausybinių organizacijos ir šių organizacijų koalicijos, Bažnyčių atstovai. Visos šios institucijos skatinamos kurti regioninių socialinės pedagoginės pagalbos modelių ir ypatingą dėmesį skirti ypatingos rizikos regionams (pvz.: Didžiasalis, Kariotiškės, Kirtimai Lietuvoje ir kt.), kuriems reikia papildomų pozityvios socializacijos ar vaiko gerovės programų, kitų socialinių pedagoginių investicijų, kad būtų užtikrinta tolydi regionų raida ir vaiko gerovė.

Pagrindiniai bendruomenėje veikiantys komponentai

Ši komponentą sudaro bendruomenėse sutinkamų svarbiausių socioedukacinių institucijų (savivaldybės, religinių, nevyriausybinių organizacijų) atstovai. Bendruomenės didelėse, urbanizuotose vietovėse kuriasi sunkiai ir tiesiogiai priklauso nuo tose vietovėse plėtojamų tradicijų ir bendruomenės institucijose dirbančių profesionalų iniciatyvos

ir kompetencijos. Remdamiesi Lietuvoje per pastarąjį dešimtmetį besiplėtojančia tradicija, kuri iš dalies pasitvirtina daugelyje Vakarų Europos kraštų, galime tvirtinti, kad bendruomenės centru gali tapti bet kuri svarbi bendruomenėje veikianti institucija, formaliai vertinant egzistuojančią patirtį, tenka pripažinti, kad dažniausiai šiuo centru (formaliu arba neformaliu) tampa Bažnyčia, seniūnija, mokykla, kai kada veiklios nevyriausybinės organizacijos.

Pagrindiniai institucinio lygmens komponentai

Ši komponento branduolį sudaro ugdymo ar kitoje institucijoje, kurioje yra vaikų, dirbantys profesionalai arba savanoriai, siekiantys praktiškai veikti vaiko gerovės srityje. Analizuodami visiems įprastą ugdymo instituciją (mokyklą), turime pripažinti, kad pagrindinė atsakomybė ir galimybė formuoti optimalų socialinės pedagoginės veiklos modelį ugdymo institucijoje tenka šios institucijos vadovams. Vadovams priklauso ir socialinės pedagoginės komandos lyderio vaidmuo. Jei ugdymo institucijoje dirba pakankamai profesionalų, aišku, kad veiklos koordinatoriaus ir moderatoriaus vaidmenį turėtų vykdyti socialinis pedagogas. Pagrindiniai (raktiniai) šios komandos nariai: socialinis pedagogas (vadovas arba vadovo pavaduotojas, koordinatorius, moderatorius); psichologas; specialusis pedagogas / logopedas; klasių auklėtojai; papildomojo ugdymo (laisvalaikio) pedagogai; sveikatos darbuotojai; bibliotekininkai; kūno kultūros / sveikos gyvensenos ugdytojai; meninių disciplinų mokytojai; pilietinio ugdymo mokytojai; įtakingiausių bendruomenės institucijų atstovai.

Socialinės pedagoginės pagalbos modelis socialinėje ekologinėje ir multiinstitucinėje erdvėje.

- **Valstybinis.** Šis modelis gali būti formuojamas valingais sprendimais arba kuriamas, remiantis iniciatyva, partneryste ir tarpinstituciniu bendradarbiavimu. Valingi sprendimai paprastai priimami atsakingų institucijų (politinių, vyriausybinių, savivaldybės ar municipalinių) įstatymais, nutarimais, sprendimais,

potvarkiais.

- **Tarpinis.** Lietuvoje egzistuoja tarpinis modelis daugelyje socialinės edukacinės pagalbos sričių, šis modelis turi tiek valstybinio, tiek iniciatyvinio modelio bruožų. Reikia pripažinti, kad šis modelis sėkmingai naudojamas didžiojoje dalyje Vakarų Europos kraštų, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje.
- **Iniciatyvinis.** Optimaliausia galimybė formuoti sociopedagoginės pagalbos modelį yra privati, pilietinė ar institucinė iniciatyva, kuri, įtraukdama multidimensinius sutarimus tarp profesionalų institucijos viduje ir už jos ribų, tarpinstitucinio bendradarbiavimo mechanizmus, siekia suformuoti optimalų socioedukacinės pagalbos modelį institucijoje ir daryti įtaką regioninėms ir nacionalinėms institucijoms, tikintis iš jų pagalbos ir resursų.

Išvados

Socializacija ir vaiko gerovė yra du glaudžiai vienas su kitu susiję komponentai. Socialinė integracija, arba siekis jaunimą integruoti į socialinę bendriją, formuojant daugumos šalies piliečių bendrą vertybių sistemą ir šiuo pagrindu ugdant socialinius įgūdžius, nuostatas ir vertybes, — uždavinys, nelengvai sprendžiamas ir socialinės gerovės valstybėse, ir tuose kraštuose, kur pozityvioji vaikų socializacija laikoma valstybės prioritetu. Knygoje dažnai minima Jungtinių Amerikos Valstijų patirtis, kuri kasmet nemažą biudžeto dalį skiria vaikų ir jaunimo pilietiniam ugdymui ir jaunuolių socializacijai, tačiau vaikų nusikalstamumas, narkomanija šioje šalyje taip pat yra aktuali problema.

Viešosios gėrybės, globalinės vertybės ir jų ugdymas — šiandien plačiai aptariama tema, nagrinėjant tiek įvairius istorijos laikotarpius, tiek įvairių valstybių vaiko gerovės ir socializacijos sistemas.

Socialinė pedagogika — veiksminga vaikų gerovės ir pozityviosios socializacijos teorija, siekianti spręsti vaikų socialines problemas, ieškanti veiksmingiausio poveikio ir derinanti tiek teorinę, tiek praktinę patirtį asmens socializacijos procese. Socialinis pedagogas, atlikdamas vaiko gerovės advokato pareigas, dažnai tampa svarbiausiu vaiko pozityviosios socializacijos veikėju.

Siekdami optimalios vaiko socializacijos raidos ir gerovės turime remtis šiais vaiko socialinės raidos principais:

- **Produktyvumo (socializacijos kokybės).** Vaikas negali produk-

tyviai išmokti pirmųjų socializacijos pamokų, jei pažeidžiama pirmoji socializacijos institucija — šeima. Net jei vaikas yra tinkamai maitinamas, o jo aplinka yra saugi, susirgęs yra tinkamai gydomas, bet yra sutrikusios arba ne visiškai vykdomos jo šeimos socialinės funkcijos, tai tiesiogiai atsiliepia vaiko socializacijos kokybei. Todėl labai sudėtinga vadinamųjų rizikos grupei priklausančių, ypač beglobių, gatvės vaikų, socializacija. Tikintis socializacijos produktyvumo šiems vaikams būtina taikyti papildomas pozityviosios socializacijos programas, teikti intensyvią socialinę pedagoginę pagalbą.

- **Lygybės.** Vaikai privalo turėti lygias galimybes pasirinkti antros socializacijos institucijas, kurios padėtų ugdyti socialinius ir kūrybinius gebėjimus. Visi vaikai turi turėti lygias galimybes pasinaudoti socializacijos ir papildomojo ugdymo programomis, naudotis vienodomis galimybėmis ir valstybės parama, dalyvauti vaikų vasaros poilsio, socializacijos, papildomojo ugdymo, kūrybinių gebėjimų lavinimo programose. Nėra negabių vaikų, tačiau daugelis vaikų nuo pat ankstyvosios savo vaikystės neturi galimybių ugdyti intelektinių ir kūrybinių gebėjimų.

Rizikos grupės vaikai ir vaikai iš socialiai apleistų, disfunkcinių šeimų privalo turėti reguliarią socialinę pedagoginę paramą, teikiamą vaikui ir jo šeimai. Taigi rizikos grupės vaikai, jei valstybė siekia juos išugdyti visaverčiais visuomenės nariais, privalo turėti papildomas galimybes naudotis valstybės remiamomis socializacijos programomis, kurios gali būti individualiai koreguojamos, atsižvelgiant į vaiko ir jo artimiausios aplinkos statusą. Taigi pozityviosios socializacijos programos turėtų būti reguliariai planuojamos ir vykdomos tiek nacionaliniu, tiek regioniniu, tiek instituciniu lygmenimis (**pozityvioji socializacija**).

- **Didesnių galimybių suteikimo.** Visiems vaikams būtina sudaryti didesnes galimybes dalyvauti, kurti ir atsakyti už savo, savo mokyklos, bendruomenės, miesto, krašto gyvenimą. Vaikas neturi būti tėvų priedas, reikia skatinti vaikus aktyviai dalyvauti

suaugusiųjų daromuose sprendimuose, reikšti nuomonę ir į ją išsiklausti. Todėl demokratinis ugdymas turi būti plėtojamas visose su vaikais dirbančiose organizacijose. Socialinės aplinkos pažinimas, ryšys su artimiausia bendruomene siekiant pažinti ir mokytis, spręsti socialines problemas — vienas veiklesnių metodų, taikomų šiuolaikinėse ugdymo institucijose.

- **Tolydumo.** Kiekviena valstybė, taikydama pozityviosios socializacijos programas, siekia integruoti neįgaliuosius vaikus, resocializuoti nusikalstančius, rizikos grupei priklausančius vaikus, suteikia daugiau galimybių socialinės paramos reikalaujantiems ar kitaip socialiai atskirtiems vaikams. Ypatingas dėmesys skiriamas beglobių vaikų socializacijai ir integracijai.

Atsižvelgdami į vaiko socialinės raidos principus, siekdami vaiko gerovės ir pozityviosios socializacijos, konstatuojame, kad:

- **Socialinės veiklos specialistai** rengiami tik antrąjį šimtmetį, tačiau socialinės edukacinės, filantropinės, labdaringos veiklos užuomazgų galime rasti dar Antikoje, ši tradicija aktyviai plėtota viduramžiais, naujaisiais laikais, kol susiformavo socialinės veiklos specialistų rengimo tradicija, turinti panašias tendencijas Vakarų, Rytų Europos kraštuose, Jungtinės Valstijose ar Kanadoje.
- **Europos Tarybos, Jungtinių Tautų, kiti tarptautiniai dokumentai** plečia vaikų ir suaugusių asmenų pasirinkimo galimybes, praktinis valstybių gyvenimas vis labiau remiasi demokratija ir žmogaus (vaiko) teisių gerbimu siekiant išvengti smurto bei karo, sudaryti sąlygas saugiam ir vaiko gerovę užtikrinančiam gyvenimui.
- **Visų pasaulio kraštų universitetuose ieškoma bendrų modelių ir tendencijų, kaip turėtų būti rengiami socialinės veiklos specialistai.** Universitetų mobilumas, dėstytojų ir studentų mainai bei stažuotės lemia tarpdisciplininių programų ryšius, programų suartėjimą, specialistų rengimas derinamas su Europos ir

kitų pasaulio kraštų socialiniais tikslais. Nors įvairių kraštų tradicijos ir kultūrinė patirtis skiriasi, specialistai išklauso panašius kursus, o dirbantieji susiduria su panašiomis socialinėmis problemomis.

- **Socialinis pedagogas tampa pagrindiniu veikėju**, kuriant kvalifikuotą ir profesionalią pozityviosios socializacijos, vaiko gėrovės bei socialinės pedagoginės pagalbos sistemą.
- **Šeima, bendruomenė, Bažnyčia (parapija) ir mokykla** kartu su kitomis neformaliojo ugdymo, ypač papildomojo, institucijomis ir nevyriausybėmis organizacijomis yra svarbiausios vaiko asmenybės tapsmui ir veiksmingai socializacijai. Užtikrinus visų šių institucijų tikslingą ir subalansuotą bei koordinuotą veiklą, socialinės pagalbos sistema įgytų vieningos ir efektyvios socialinės edukacinės sistemos bruožų.
- **Demokratinis ir pilietinis ugdymas bei projektų metodo realizavimas ugdymo procese yra veiksmingas būdas**, siekiant vertybių įtvirtinimo ir mokymo proceso modernizavimo. Moksleivių savivaldos institucijos, klasių vadovai, kiti pedagogai, moksleivių aktyvas ir institucijose veikiančios nevyriausybinės organizacijos yra socialinio proceso modernizavimo partneriai.
- **Rizikos veiksniai vaikų socialinio ugdymo procese** yra tiesiogiai susiję su nepakankama pedagogų kvalifikacija ir neprofesionalių išteklių paskirstymu. Socialiai pažeistiems, rizikos grupei priklausantiems ir į nekokybišką socializaciją įtrauktiems vaikams reikia papildomos socialinės pedagoginės pagalbos, papildomų socializacijos programų, prevencijos metodų ir papildomos intervencijos, kad vaiko socialinė raida vėl taptų visavertė.
- **Beglobių vaikų socializacija** yra tiesiogiai susijusi su profesionaliai teikiama socialine pedagogine pagalba ir tam skiriamais ištekliais. Lėšų suma, skiriama beglobio vaiko socializacijai, turėtų būti vienoda visiems globojamiems vaikams. Tiek vaikų ugdymas (moksleivio krepšelis), tiek jo globa (globos krepšelis) ir

socializacija (vaiko socializacijos krepšelis) turėtų būti paskirstomi tolygiai.

Pripažindami, kad tinkama vaiko socializacija plėtojama tik socialiai saugioje, stabilioje šeimoje, ir sutikdami, kad palankiausia beglobio vaiko socializacija įmanoma tik šeimos (atraminės šeimos) ar šeimynos pagrindu, teigiame, kad stokojant tokių institucijų, vaikų globa netradicinėse vaikų globos institucijose dažnai tampa pakankamai veiksminga alternatyva, renkantis beglobių vaikų socializacijos modelius. Tačiau ir valstybinės globos institucijos dažnai dirba efektyviai, taiko šeimyninį principą, aktyvias socializacijos programas. Kūrybiškai taikomas šeimyninis principas, į socializacijos procesą įtraukiama Bažnyčia, krikšto tėvai, sėkmingai ieškoma ir surandama papildomų lėšų kokybiškesnei socializacijai. Tačiau valstybiniai globos namai nespėja iki galo vaikų parengti praktiniam gyvenimui, nes valstybės parama nutrūksta vaikams sulaukus 18 metų. Vaikams sulaukus pilnametystės, Lietuvos valstybė nusišalina nuo atsakomybės už tolesnę jaunuolių brandą, jei vaikams nepavyksta pratęsti studijų. Įsikūrimo pašalpa, nemokėdami naudotis pinigais, šie vaikai labai dažnai panaudoja nesėkmingai.

Pozityvioji vaiko socializacija ir gerovė yra tiesiogiai susijusios su valstybių ir savivaldybių vykdoma vaikų gerovės politika. Nesubalansuota vaikų gerovės politika besiformuojančiose demokratijos ir kai kuriose menkliau išsivysčiusiose valstybėse daro neigiamą įtaką vaikystės raidai, valstybių genofondui ir apriboja galimybes daliai vaikų tapti visavertėmis asmenybėmis.

Summary

(Resume)

Giedrė Kvieskienė CHILDREN WELFARE AND POSITIVE SOCIALIZATION

Eleven years ago the World Summit on children issues the world leaders took common obligation and issued an urgent call so as to provide a better future for every child. The UN Secretary General in "We the Children", concluded by telling of numerous achievements during the decade". Millions of young lives have been saved, more and more children attend schools, more children are active in decision-making on issues related to their lives, there were numerous international agreements signed to protect the children. However those achievements and results were not even there are many obstacles still, especially in the developing countries. The brighter future turned to be deceptive, as for the general results they were the outcome of lack of the national duties and international obligations.

The globalisation tendencies, the more and more uniting Europe, the tendencies of social integration and harmonisation, provide new opportunities for personal growth and social development of children.

The first decade of the independent Lithuania was not even from the children welfare perspective. Lithuania started the establishment of social institutions, the concepts pertaining to children welfare were being discussed; network of Children Rights Protection Services was established. The children welfare system welcomed a more substantial participation of the non-governmental organisations; the position

of a social educator was introduced to schools and other educational institutions. The policy was to orient Lithuania towards the model of the so-called welfare states, however, due to the insufficient resources; the model was being implemented in an uneven and often illogical manner. Welfare state is a political system, when the state (but not the individual or private sector) undertakes the responsibility for the welfare of the citizen.

The biggest world problem two decades ago was poverty. The Western Europe meanwhile experienced the so-called “Golden Age”, when the welfare reached a very high development stage, with a big number of the social exclusion groups and with the related problems. Later, when population in Europe turned to be rich enough, the poverty did not play the major role any longer as for the individual or group exclusion from the society. For example, an unemployed person in the Netherlands or Germany receives a big unemployment benefit; thus one does not feel an urgent need to work. At the same time he is excluded from the society, as he is an unemployed person. This evidently demonstrates that social exclusion does not necessarily imply poverty. Both Western Europe and Lithuania due to the rapid world wide changes, AIDS/HIV epidemics, flood of emigrants nowadays face similar problems related to cultural isolation, illiteracy, social ailments as well as other urgent problems of social exclusion, which mostly affect the children. The contemporary social conflicts are the characteristics not only to the traditionally poor families, but also to the, at first glance, socially secure Western Europe. The discussions about the human social development in different societies are burdened by the worsening living conditions to the majority of Europeans. The majority blame the immigrant groups for poverty, although other reasons, such as the impact of globalisation, are extremely complicated and contain many components as well as more difficult to comprehend. Many persons experience hardships while finding where to reside. The reaction (myths) of an average inhabitant usually is as follows: the Immigrants/Blacks/Foreigners take away the residential space from us. People forget that the contemporary lack of the residential space results from the reduction of subsidies for the residential space construction

and the willingness to own a bigger apartment/house. Another myth: competition for stable employment. The typical reaction is as follows: the Immigrants / Blacks / Foreigners take away our jobs from us. People tend to forget that the general labour force restructuring takes place, which is not related with the emigrants' debates. These and other social conflicts are urgent nowadays to all Western Europe.

The position of children both worldwide and in Lithuania is closely related with the spheres of social policy and social security. The children welfare problems are actively discussed, the most urgent issues being poverty and social exclusion among children.

Anyone can be excluded: any person, any group in a society or even a state. We should not forget that exclusion is unthinkable devoid of inclusion. The excluded is the one, who is not included. The majority can reject a certain group due to any reasons: the colour, language, ethnic origin, profession, appearance, ability to perform certain actions etc. The social exclusion does not always mean something negative. In certain situations exclusion can be positive, e.g., excluding or protecting children from the sexually content-oriented materials. The same is true in relation to the inclusion. Although the inclusion is positive as a rule, however, it might turn to be negative in cases when it is being implemented against the will of the group or person. The forced adoption of the aboriginal children that took place more than 20 years ago in Australia, taking them away from their mothers so as to fight against the racial discrimination, could serve as an example.

This work is an attempt to generalise the Lithuanian social development in the field of children welfare, by continuing the work of our teachers and colleagues Prof. B. Bitinas, Prof. Z. Bajoriūnas, Prof. M. Barkauskaitė, Prof. J. Vaitkevičius, Prof. S. N. Ikonikova, Prof. J. J. Patrick and the research in social education, democratic and civic education as well as social pedagogic/education.

This book is the first attempt to make an overview of children social welfare problems, by estimating the impact of the positive sociali-

sation, within the world context of the rapidly changing social policy, social security tendencies and the development of these problems.

The Monograph is based on theoretical and social investigation, the object of which is the analysis of opportunities for positive socialisation of children (scenarios). The investigation problem use of human resources (social capital) and social policy aiming at children welfare.

The tendencies of globalisation, European combined effort provide opportunities not only to know the world better, but also to choose the accepted social problem solving scenarios. Socialisation as a process starts in childhood, contains the acquisition of social norms, traditions, laws and life-style, turning a person into a society member. The biggest impact on the socialisation process is from the family, school, peers, work, religion and mass media. Three theoretical models of socialisation are used most often. The first one, related to the transmission of the social culture to another, the younger generation (the corresponding concept used in the cultural anthropology is *inculturation*) and overtaking traits characteristic to other cultures during one's lifetime (*acculturation*). From this point of view the socialisation is a functional accommodation of a person to any given social environment and taking in the values from the respective environment. For us, the social education organisers, the main concern lies within the possibilities of management and optimisation of this process. The second theoretical model of socialisation pertains to the delegation of personal opportunities to society (i. e., the increasing participation of the public and private institutions in the socialisation process). These tendencies come to be increasingly rooted worldwide. The third theoretical model of socialisation, enforced by K. Marx, pertains to the delegation of capital and responsibility to the collectives that create it.

The problems listed lead us to a hypothetical premise, that: a sustainable children welfare policy, including optimal planning of human resources' utilisation and the optimisation of positive socialisation process, would enable to radically decrease the number of socially excluded and risk group children as well as provide equal opportunities

for their full-fledged development and welfare. It is only the joint effort and collaboration of politicians, scholars, social sphere specialists and the socially excluded that would possibly turn the social theories to real actions, that could be undertaken aiming both at the children welfare, successful development of civilisation and implementation of democracy principles.

The Monograph objective is the analysis of children welfare policy development in Lithuania during the last decade, distinction of its characteristic aspects and comparison with the achievements in other countries, proposal of an optimal socialisation model.

The following methods were used:

- content analysis;
- meta analysis;
- National socialisation and prevention programmes' SWOT analysis;
- analysis of the National Children and Teenagers Crime Prevention Programmes' (years 1996-2002);
- analysis of the National Children Summer Vocation Leisure Provision Programmes (years 1996-2002);
- Lithuania's children welfare tendencies study (years 2000-2002);
- Individual case studies;
- analysis of the scientific-methodological literature.

Monograph development stages:

- 1994-1995 work conducted at Extra-Curricular Education Laboratory under the Lithuanian Teacher In-Service Training Institute, (interviewing teachers, creative discussions, questionnaires, projects related to children leisure optimisation);

- 1995-1998 work at the Extra-Curricular Education Department at the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania (Children Summer Vacation Leisure Provision Programmes, National Children and Teenagers Crime Prevention Programmes, Children Socialisation Programmes, Children Organisations' Activities, Extra-Curricular Education Centres' and Institutions' Activities SWOT analysis, drafting normative documents);
- 1995-2001 organising and participation at international seminars, conferences, research, regional councils, study visits at USA Indiana, Illinois, Iowa States, Civic Education Centre, USA, France, Belgium, Finland, Norway, Sweden, Denmark, Austria, Germany, Check Republic, Italy, Croatia, Hungary, Russia, Poland, Latvia, Estonia pertaining to the issues of social education and children welfare;
- 2001-2002 was devoted for the analysis of investigation results and generalisations, drafting the monograph and its publication.

The novelty of the Monograph lies within the urgency of the problems analysed world over and attempts to expose the Lithuanian children welfare problems in the world context, in search for an optimal positive children socialisation model.

The first chapter of the monograph "Children Welfare and Professionalisation of Social Activities" contains the analysis of social pedagogy as children welfare strategy, the discussion of the development of social activities' professions, analysis of the functions of social educator being the main co-ordinator of the positive socialisation.

The second chapter of the monograph "Ecological Perspective of Social System" contains the analysis of community as a phenomenon in the positive socialisation process, paying special attention to the role of the family and social educator's contacts. There is an analysis of the role of the Church as one of important community institutions; schools' role in co-ordination of the social assistance provision process

and developing a socio-pedagogic assistance network in a community. The chapter is concluded by a short introduction of active methods and emphasis of the necessity for the democratic education dissemination and tradition.

The third chapter of the monograph contains the analysis of the risk factors within the socialisation process. The factors include the analysis of impact on children socialisation by mass media, especially the TV; the deviant behaviour and the criminal tendencies of the under-aged, their education within isolated institutions; social orphans' socialisation in non-traditional institutions. The third chapter of the monograph also contains the search for ways to solve these problems, organise the prevention undertakings in a proper way.

The fourth chapter of the monograph "Social Education Technologies as Instrument for Positive Socialisation" contains the discussion and analysis of the ways and methods used for better understanding of the children and teenagers, individual and group work peculiarities and specificity, while searching for optimal prevention work instruments.

Conclusions

The socialisation of children is two closely interrelated components. The social integration or aiming to integrate youth into social community, alongside with the formation of consent among the majority of citizens in the country to stick to a certain unanimous value system is a complicated objective both for the social welfare states or countries, in which the positive socialisation is the priority of a state. The USA referred to often in this book allot on annual basis a substantial share of the budget for the civic education of children and youth as well as their socialisation. The public or global values and their nurturing is a topic often discussed nowadays – while analysing diverse historical periods, as well as children and youth socialisation and welfare systems of different countries.

Social pedagogics comes to be an efficient theory of children and youth welfare, positive socialisation aiming at the solution of social problems pertaining to children, searching for the efficient impact measures and combing the theory with practical experience and modules within the personal socialisation process. Social pedagogue – the major actor in the children positive socialisation process, performing the function of children welfare advocate, most often he becomes the major actor of the positive socialisation.

Aiming at optimal children socialisation and welfare development we need to follow the principles of child's social development:

- Productivity (socialisation quality). A child fails to productively take the first lessons of socialisation in case the first socialisation institution – the family – is hindered. Even with the favourable subsistence, safe environment, proper medical treatment in

illness, if the social functions of family are male performed or out of balance, it has a direct impact on the quality of child's socialisation. Thus a special attention needs to be given to the socialisation of the so-called risk group children; those deprived of parental care, street children. Additional positive socialisation programmes need to be applied for these children, intensive socio-pedagogic assistance in case socialisation productivity is expected.

- Equality. Children need to have equal opportunities to choose institutions of secondary socialisation, assisting in social and creative skills development. All the children need to have equal opportunities to undergo socialisation and extracurricular programmes, enjoy equal state support, participate at children summer vacation events, socialisation, extracurricular, creative skills development programmes. All children are gifted, however, majority of the children starting from their early childhood development, have no proper conditions to develop their intellect and creative skills.

The risk group children and children from the socially dysfunctional families, should be provided with the regular socio-pedagogic professional assistance, available both for the child and his/her family. Thus, the risk group children (provided the state aims at their all-rounded education leading to genuine, full-fledged members of society), should be provided with additional possibilities, such as state-funded socialisation programmes, which could be individually correlated with regards to the status of the child and ones' closest environment. Thus, the positive socialisation programmes should be planned on regular basis and be implemented on the national, regional institutional levels (**positive socialisation**).

- Providing better opportunities. All the children need to have better participation opportunities to create and be responsible for their own life, the life of their school, community, town, country.

Child should not be an appendix of his/her parents. The children should be encouraged to take active participation in decision-making together with the adults, express their opinions and be listened to. Thus, the democratic education should be developed with each and every organisation that deals with children. Getting to know one's social environment, maintaining the community ties, in order to study and learn to solve social problems – lists among the most effective methods, applied in the contemporary efficient educational institutions.

- Sustainability. Every state provides positive socialisation programmes, aiming to integrate children with disability, re-socialise the young criminals, risk group children, ensure more possibilities for those in need of social support or socially excluded children, paying a special attention to the socialisation and integration of waifs.

Based on the Children Social Development Principles and aiming at children welfare and positive socialisation, we state that:

- Social Activities Sphere Professionals are being trained just for the second centenary, although the social education, philanthropy, charity ideas can be detected in Antique, this tradition has been actively developed in Medieval, New Times, until the tradition of social activities professionals has been established. This tradition has similar tendencies in the countries of West, East Europe, as well as in the United States of America or Canada.
- The documents of Council of Europe, United Nations, as well as other international documents expand the choice possibilities of children and adults, the life practice in different countries comes to rely more and more on democracy and respecting human/children rights, so as to avoid war violence and provide conditions for the safe life and ensure children's welfare.
- The universities world wide are searching for mutually acceptable models and tendencies in training of the social activities professionals. The mobility of universities, teacher and student

exchange and placements make an impact on the multidisciplinary ties within programmes, programmes coming close together, the specialists' training takes the social challenges of Europe and other countries.

- Social pedagogue turns into major actor in the development of a qualified and professional positive socialisation and children welfare, as well as social-pedagogical assistance system. Family, the closest community, Church (Parish) and school together with other NGOs, non-formal and especially extracurricular institutions, organisations, are the major institutions of person's positive socialisation.
- Democratic and civic education and project method realisation in the educational process is an efficient way targeted at value education and modernisation of educational process. The institutions of pupils' self-government, classroom teachers, other active pedagogues and pupils activists are the professional partners in the social modernisation process.
- Risk factors in the social education of children are directly related with the lack of pedagogues' qualification and not professional distribution of resources available. The socially vulnerable (injured) risk group children, participating in low quality socialisation request additional social pedagogical assistance and supplementary socialisation programmes, assistance in applying prevention methods and additional intervention to fully restore the child's social development.
- Socialisation of waif children is directly related to the professional provision of social pedagogical assistance and the resources allotted for this purpose. The amount of funding allocated for the socialisation of waif children is to be equal for all the children under care. The education of children (pupil's basket/voucher), as well as his/her care (care basket/voucher) and socialisation (child socialisation basket/voucher) should be distributed equally.

Having recognised that a proper child socialisation takes place exclusively in a socially secure and stable family and confirming that proper socialisation of waif children is possible in family / foster family we state that given lack of such institutions, children care provided in non-traditional children care institutions is cheaper as a rule and more efficient compared to the public children care institutions. However, the public children care institutions often work efficiently, apply the family approach, principle and that is helpful for high quality socialisation. Unfortunately, the public children care institutions fail to completely educate children for independent life, as the state support ceases when the children come 18 years of age, the time when the state considers to be no longer responsible for the further maturation of the youth.

- Children positive socialisation and welfare are directly interrelated with the children welfare policy implemented by the national and local government.
Lack of balance within children welfare policy in new democracies and some other not so well developed countries make a negative impact on child development and genetic fund of the country, limit the possibilities of some children to become full-fledged personalities.

Vertė Jūratė Mažulytė

Pagrindinės sąvokos

Abiturientas — baigiantis arba baigęs bendrojo lavinimo mokyklą mokinys. Išlaikius mokyklos viso kurso baigiamuosius egzaminus, išduodamas baigimo pažymėjimas (brandos atestatas). Abiturientas turi teisę stoti į aukštąsias mokyklas [96].

Asociacija — tai juridinių bei fizinių asmenų savarankiškas susivienijimas, vykdomas asociacijos narių nustatytus ekonomikos, socialinius, kultūros, švietimo, mokslinio tyrimo uždavinius bei jų funkcijas.

Aukštoji mokykla — mokslo, mokymo ir auklėjimo įstaiga, kurioje rengiami aukštos kvalifikacijos įvairių sričių specialistai ir mokslo darbuotojai [96].

Bedarbis — neturintis darbo, bet jo ieškantis ir pasirengęs dirbti asmuo.

Bendruomenė — žmonių grupė, daugiau ar mažiau susijusi teritoriniu ir socialiniu atžvilgiu, vienijama bendrų interesų bei tikslų.

Globa — vaiko, likusio be tėvų globos, įstatymų nustatyta tvarka patikėto fiziniam ar juridiniam asmeniui priežiūra, auklėjimas, jo asmeninių ir turtinių teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas.

Gyventojas — asmuo, gyvenantis tam tikroje vietoje (mieste, rajone, valstybėje).

Globėjas — tai fizinis ar juridinis asmuo, kuriam pagal įstatymus patikėta vaiko, likusio be tėvų globos, priežiūra, auklėjimas, jo teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas.

Edukacija — auklėjimas, lavinimas, švietimas [97].

Edukologija — bet kurio amžiaus žmogaus organizuoto testinio ugdymo teorija, išmanymas, kaip siekti pedagogikos tikslų [98].

Fondas — tai neturinti narių ne pelno organizacija, kurios veiklos tikslai yra labdara arba (ir) parama mokslo, kultūros, švietimo, meno, religijos, sporto, sveikatos apsaugos ir kitoms įstatymo nustatytoms sritims.

Formalus papildomasis ugdymas pasižymi tuo, kad jo poveikis žmogui yra tikslingas ir prognozuojamas. Formaliojo ugdymo institucijos dirba pagal Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintas arba individualias programas, ugdymo planus, teikia mokyklos baigimo pažymėjimus.

Informacija (lot. *informare* — teikti žinia, mokyti, pranešti) — žinia, ko nors pranešimas, pvz., profesinė informacija, žinios apie profesijas, profesinis švietimas [96].

Informalus papildomasis ugdymas ypatingas tuo, kad neturint išankstinio pedagoginio tikslo žmogus yra veikiamas visos socialinės kultūrinės aplinkos.

Inkultūracija — gyvensenos tradicijos perimamumas, kuri skatina vyresnioji karta, siekdama išlaikyti tradiciją.

Internatas — uždara mokykla, kurioje mokiniai mokosi ir gyvena.

Jaunimas — remiantis Lietuvos Respublikos Seimo priimta Valstybės jaunimo politikos koncepcija (1996 m. birželio 27 d.), asmenų nuo 16 iki 29 metų grupė.

Jaunystė — žmogaus amžiaus tarpsnis maždaug tarp 15–22 metų. Jaunystė fizinio ir psichinio subrendimo, pasitikėjimo savo jėgomis, naujų pasaulėžiūros ir dorovės vertybinių orientacijų, santykių su bendraamžiais, atsakomybės už savarankišką veiklą susiformavimo, pasirengimo suaugusio žmogaus darbui ir šeimos gyvenimui metas [96].

Kvalifikacija — tam tikrų žinių, mokėjimų, sugebėjimų, įgūdžių ir patyrimų visuma, kurią įgijęs žmogus gali kokybiškai (kompetentingai) dirbti atitinkamos rūšies ir sudėtingumo darbą [99].

Kultūra — žmonių kūryba, susijusi su išmoktomis ir visuomeniškai įgytomis mąstymo ir elgesio tradicijomis, sutinkamomis žmonių visuomenėse.

Laikinoji globa — tai laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas šeimoje ar institucijoje, kurios tikslas — gražinti vaiką į šeimą.

Maisto pristatymas — paruošto maisto atgabėjimas į namus neigaliesiems bei pagyvenusiems žmonėms.

Modelis — pavyzdys, pagal kurį kas nors gaminama, kuriama, tirinama [97].

Našlaitis — vaikas, kurio vienas ar abu tėvai yra mirę.

Negalia – ribotas žmogaus pajėgumas atlikti įprastus ir normalius kiekvienam sveikam asmeniui veiksmus.

Neformalus papildomasis ugdymas pasižymi tikslingu poveikiu, tačiau nėra taip griežtai apibrėžiamas ir prognozuojamas. Veikla organizuojama pagal papildomojo ugdymo įstaigų parengtas programas, grindžiama konstruktyviu ir kūrybišku bendradarbiavimu su vaikais.

Neigalus vaikas — fizinį arba (ir) psichikos sutrikimų turintis vaikas, kurio socialinis prisitaikymas reikalauja specialios pagalbos.

Neįgaliųjų vaikų ugdymas — specialus neigaliesiems vaikams skirtas ugdymas bendrojo lavinimo ar specialiojoje ugdymo įstaigoje.

Nepilnametis — remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 str., asmuo nuo 14 iki 18 metų.

Nevyriausybinių organizacija — šis terminas vartojamas kaip savaime suprantamas, nors jis įstatyme niekur nėra apibrėžtas. Kai kalbame apie nevyriausybines organizacijas, turime galvoje viską, kas nėra susiję su vyriausybe.

Nuolatinė globa — tai be tėvų globos likusio vaiko, kuriam esamomis sąlygomis nėra galimybių grįžti į šeimą, priežiūra ir auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas šeimoje ar institucijoje.

Pagyvenęs žmogus — senyvo amžiaus žmogus, kuriam dažnai gali reikėti ypatingos (specialios) pagalbos ar priežiūros.

Papildomasis ugdymas — sudedamoji švietimo sistemos dalis, skirta įvairaus amžiaus žmonių įgimtoms galioms, įvairiems gebėjimams bei polinkiams atskleisti, saviraiškos poreikiams, kūrybiškumui plėtoti, kūrybinėms vertybėms puoselėti, turiningam laisvalaikiui, socializacijai ir nusikalstamumo prevencijai įgyvendinti įvairiose institucijose.

Parama — pagalbos priemonės, kuriomis siekiama pagerinti tam tikrų visuomenės narių padėtį.

Prestižas — visuomenės nuomonė apie kurio nors daikto, veiksmo, papročių, veiklos, profesijos ar žmogaus garbingumą, reikšmingumą, įtaką. Ši nuomonė tampa etalonu, pagal kurį vertinami atitinkami reiškiniai, daiktai ir žmonės. Rinkimosi atveju prestižas dažnai esti vienintelis kriterijus apsispręsti. Taip būna ir renkantis darbą, profesiją [96].

Prevencija — priemonės, kuriomis siekiama užkirsti kelią socialinės rizikos veiksniams (nedarbiui, nusikaltimams, alkoholizmui ir pan.).

Prevencija paprastai skirstoma į trijų lygių veiksmus – ankstyvoji, pagalbos bei socialinė pedagoginė rehabilitacija.

Profesija — atitinkamomis žiniomis, mokėjimais, sugebėjimais ir įgūdžiais pagrįstos žmonių veiklos kombinacijos, teikiančios jiems pasitenkinimą bei materialinio apsirūpinimo ir aktyvaus išitraukimo į visuomeninio gyvenimo struktūras prielaidos [99].

Profesija — nuolatinės veiklos rūšis, kuriai reikia specialaus pasirengimo ir kuri yra pragyvenimo šaltinis [98].

Profesija — tai sugebėjimas atlikti kompleksą sistemingai besikartojančių ir visuomenei bei žmogui naudingų funkcijų [98].

Profesinis orientavimas — psichologinis pedagoginis vadovavimas profesijos rinkimuisi, apsisprendimui, adaptacijai, profesijos įgijimui, įsidarbinimui ir išitvirtinimui profesiniame darbe [96].

Profesinis rengimas — tai kryptingas mokinių gabumų, pažintinių, psichinių ir fizinių galių (profesinio mąstymo, profesinės veiklos interesų, poreikių, motyvų palankių nuostatų ir kt.) ugdymas [98].

Profesinis informavimas — supažindinimas su profesinio mokymo įstaigomis ir profesiniu darbu. Informavimo turinys: 1. Profesijos supratimas. 2. Profesijos įgijimas (profesinių mokyklų įvairovė, jų suteikiamos specialybės; įstojimo į šias mokyklas sąlygos; mokymosi sąlygos ir reikšmė; darbo vietos pagal įgytą specialybę). 3. Darbo turinys ir pobūdis. 4. Higieniniai, psichologiniai, fiziologiniai darbo ypatumai. 5. Ekonominiai ir socialiniai darbo ypatumai. 6. Literatūra apie darbą. Informavimo priemonės: gyvas žodis, spaudiniai, audiovizualinės priemonės [96].

Profesinis informuotumas — profesinio informavimo ir švietimo rezultatas, atspindintis tam tikrą žinojimo apie profesinę tikrovę lygį. Tai pirmoji sąlyga sąmoningai rinktis profesiją. Daugiausia rinkimosi klaidų daroma dėl menko informuotumo apie profesinio mokymo įstaigų reikalavimus, atitinkamo darbo ypatumus [96].

Profesinė orientacija — 1) žinių apie profesijas, požiūrių ir nuostatų visuma, gebėjimas jas vertinti pagal savo tinkamumą kuriai nors veiklos sričiai; 2) savarankiška integralinė disciplina, tirianti profesinio orientavimo teorines ir praktines problemas [96].

Profesijos rinkimasis — ilgalaikis nedidelių sprendimų, kuo būti, kaitos procesas iki galutinio apsisprendimo. Skiriami šie rinkimosi veiksniai: 1) profesinis subrendimas; 2) intelektas ir specialieji gebėjimai; 3) poreikiai, interesai, polinkiai, vertybinės orientacijos; 4) charakteris; 5) pedagoginiai (pažangumas); 6) socialiniai ir ekonominiai; 7) medicinos [96].

Profesiografija — kompleksinis profesijų aprašymas, remiantis psichologijos, sociologijos, medicinos, ekonomikos tyrimų duomenimis. Psichologijos aspektu aprašyta profesija vadinama psichograma, socialiniu — profesijų sociograma. Profesiografijos literatūra panaudojama profesiniam orientavimui, konsultavimui ir profesinei atrankai. Ji taip pat naudinga asmeniui, kuris renkasi profesiją, ne tik savišvietai, bet ir norint tiksliau save pažinti, įvertinti savo tinkamumą kvalifikuotam darbui [96].

Reabilitacija — fizinį, protinį, profesinį arba socialinių sugebėjimų grąžinimas arba atgavimas po traumos ar ligos. Organizmo funkcijų atkūrimas iki normalaus ar jam artimo lygio po ligos ar traumos.

Reklama — žinių, duomenų apie ką nors skleidimas, norint išpopuliarinti, išgarsinti ką nors, padidinti paklausą [97].

Reklama — priemonė, skatinanti produkto paklausą ir nustatanti prielaidą tam tikrai prekių rūšiai (palankumą tam ar kitam gamintojui) [100].

Reklama — įtikinėjimo, siūlymo, informavimo, kitaip sakant, tam tikros propagandos priemonė [101].

Reklama — tai užsakovo apmokamas neasmeniškas informacijos apie prekes, paslaugas ar idėjas skleidimas pasirinktai auditorijai, siekiant užsakovo numatytų tikslų [101].

Socialinė edukacija — edukacinėmis priemonėmis besiremiantys būdai, kaip integruoti į socialinę aplinką sunkiai pritampančius asmenis ir atstumtuosius.

Socialinė globa — fizinio bei socialinio asmenų gyvenimo rėmimas specialiosiose stacionariose, dieninėse įstaigose bei namuose.

Socialinė integracija — veiksmai, kuriais gyventojams sudaromos sąlygos dalyvauti visuomenės gyvenime.

Socialinis — visuomeninis, visuomenės [97].

Socialinis darbas — organizuotas paslaugų teikimas socialiai remtiems asmenims, įskaitant skurstančius ir pagyvenusius asmenis, neigaliuosius, vaikus ir pan.

Socialinis darbuotojas — asmuo, kuris, dirbdamas bendruomenėje, padeda gerinti atskirų asmenų ar jų grupių socialines sąlygas.

Socialinis edukacinis — terminas, nusakantis visuomenės ir švietimo sistematiškumą.

Socialinis pedagogas — asmuo, kuris dirba socialinėse institucijose, turi pedagoginį išsilavinimą ir geba sudaryti sąlygas vaiko socializacijai, ankstyvajai prevencijai bei socialinei pedagoginei reabilitacijai.

Socializacija — visuomenės kultūros perteikimas vaikams ir kitiems asmenims, siekiant, kad jie sėkmingai išlietu į visuomenę. Lėtas ir nuolatinis individualus įprasto visuomenės mąstymo, vertybių, elgsenos perėmimas.

Specialybė — žmogaus darbo, veiklos sritis, kuriai jis yra įgijęs pakankamai daug žinių, mokėjimų ir įgūdžių dirbti, turi atitinkamą pažymėjimą, diplomą [98].

Specialybė — tam tikra mokslo žinių ir praktinio patyrimo visuma, kurią perima ir išmoka žmogus, rengdamasis darbui konkrečioje srityje, t. y. įgyja reikiamą kvalifikaciją [99].

Specialybė — kvalifikuota kurios nors darbo rūšies žinių, mokėjimų ir įgūdžių sistema. Specialybė įgyjama ją įvaldžius ir gavus specialistų pripažinimą — atitinkamą pažymėjimą ar diplomą. Pagal klasifikaciją specialybės skirstomos į darbininkiškas, techniškas (vidurinės grandies), inžinerines ir kitokias aukštosios grandies specialybes. Šių klasifikacijų specialybės įgyjamos atitinkamose mokyklose [96].

Specializacija — žmogaus pasirengimas dirbti pagal siaurą specialybę [98].

Subkultūra — visuomenėje egzistuojančios etninių, religinių, amžiaus tarpsnių, lyčių ir kitų grupių kultūros.

Socialinis kultūrinis — terminas, nusakantis visuomenės ir kultūros sistemiškumą.

Šeima — mažiausias visuomenės regeneracijos kolektyvas, kuri sieja ekonominės ir dvasinės veiklos bendrumas [96].

Tolerancija — gebėjimas priimti svetimas idėjas ir nuomones, pakanta.

Tradicija — iš ankstyvesnių kartų paveldėti etniniai, kultūriniai, buitiniai papročiai, ritualai, apeigos.

Vaikas — kiekviena žmogiška būtybė, neturinti 18 metų, jei pagal jam taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau [102].

Vaiko apsauga — priemonės, kuriomis siekiama apsaugoti vaiką nuo tyčinės žalos arba nuo nesirūpinimo juo.

Vaikų namai — auklėjimo įstaiga, kurioje nuolatos gyvena vaikai, netekę tėvų globos, ir našlaičiai.

Viešoji įstaiga — tai įstatymo nustatyta tvarka iš dalininkų (savininko) turto įsteigta ne pelno organizacija, veikianti socialinėje, švietimo, mokslo, kultūros, sporto ar kitose panašiose srityse ir viešai teikianti šių sričių paslaugas visuomenės nariams.

Visuomenė — organizuota grupė žmonių, kurie turi bendrą tėvynę ir priklauso vienas nuo kito siekdami išlikimo ir gerovės.

Visuomeninė organizacija— tai Lietuvos Respublikos ir (ar) užsieniečių, nuolat gyvenančių Lietuvos Respublikoje, savanoriškas susivienijimas bendriems narių poreikiams ir tikslams, kurie nėra priešingi Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams, tenkinti bei įgyvendinti.

Rekomenduojama literatūra

- *Arlauskaitė, Ž.* Vaikas, mokykla, prievarta // Socialinis ugdymas II. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija. 1999. p. 50–52.
- *Azar S. T., Wolfe D. A.* Child Abuse and Neglect. The International Journal April, Nr. 14. New York — London: Pergamon, 1995.
- *Bajoriūnas Z.* Šeimos edukologija: vadovėlis. Vilnius, 1997, p. 297.
- *Barkauskaitė M., Griškėdienė V.* Vaikų globos ir rūpybos Lietuvoje istorinės pedagoginės raidos apžvalga. Vilnius, 1998, p. 53.
- *Baršauskienė V., Leliūgienė I.* Sociokultūrinis darbas bendruomenėje. Kaunas: Technologija, 2001.
- *Batesel P.* Grupinio mokymo esmė ir prasmė: pedagoginės patirties kabinetas. Lietuvos mokytojų kvalifikacijos institutas, Vilnius, 1994.
- Bendruomenės socialinė veikla Lietuvoje 1997 m. Vilnius, 1998.
- *Bitinas B.* Ugdymo filosofija. Vilnius, 2000.
- *Bižys N., Linkaitytė G., Valiuškevičiūtė A.* Pamokos mokytoji. Vilnius, 1996.
- *Broom L., Bonjean C. L., Broom D. H.* Sociologija. Kaunas, 1992.
- *Černius V.* Sociologija. Kaunas, 1992.

- *Charles C. M.* Pedagoginio tyrimo įvadas. Vilnius, 1999.
- *Children and Violence.* // UNICEF. United Nations Children's Fund. Innocent digest. 1998.
- *Demokratijos mokykla.* Vilnius, 1997, p. 191.
- *Dereškevičius P.* Psichologinės vaikų bėgimo iš namų prielaidos ir jų keitimo kryptys // *Mokykla ir nusikalstamumo prevencija.* Serija „Prevencinė pedagogika“, 1. Vilnius: Leidybos centras, 1996.
- *Deveikis L., Letukienė N.* Žmogaus teisių mokymas vidurinėje mokykloje. Vilnius, 1995.
- *Dobryninas, A.* Nusikaltimai Lietuvos spaudoje // Lietuvos teisės akademija. Jurisprudencija. Mokslo darbai 11 (3) tomas. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.
- *Eron L. D.* Parent-child interaction, television violence and aggression of children // *American Psychologist.* Vilnius, 1982.
- *Gage N. L., Berliner D. C.* Pedagoginė psichologija. Vilnius, 1994.
- *Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N.* Aš myliu kiekvieną vaiką. Vilnius, 1996.
- *Gailienė D.* Aš myliu kiekvieną vaiką: apie vaikų psichologinio atsparumo ugdymą. Vilnius, 1996.
- *Garfinkel H.* Studies in Ethnomethodology. New Jersey.
- *Gedvilienė G., Teresevičienė M.* Mokymasis bendradarbiaujant. Vilnius, 1999.
- *Graham J., Bennet T.* Crime Prevention Strategies in Europe and North America. Helsinki, 1995.
- *Gučas A.* Vaiko ir paauglio psichologija. Kaunas, 1990.

- *Gutmann A.* Democratic Education. With a new preface and epilogue. New Jersey, 1999, p. 9.
- *Hardastle D.A., Powers S. W. P. R.* Community Practice. Theories and Skils for Social Workers. New York, 1997.
- *Harris M.* Kultūrinė antropologija. Vilnius, 1998.
- *Hepburn M. A.* A Medium's effects under scrutiny // Social education. The official journal of Nacional Council for the social studies. Volume 61, Number 5. September, 1997, p. 245–249.
- *Hollis M.* Socialinių mokslų filosofija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.
- Human Geography. Ed. R. J. Johnston. 1995.
- *Jasikevičius A.* Siela, mokslas, gyvensena. Vilnius, 1994.
- Jaunimo balsai. Vaikų ir jaunimo nuomonės tyrimas. Vilnius: UNICEF, 2001, p. 43.
- *Jensen. E.* Tobulas mokymas. Vilnius, 1999.
- *Johnson L. C.* Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris. Vilnius, 2001.
- *Jonutytė I.* Savanorių dalyvavimas vaikų smurto prevencijoje // Prievara prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- *Jovaiša L.* Psichologinė diagnostika. Kaunas, 1975.
- Jungtinių tautų vaiko teisių komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos įžanginės ataskaitos. Vilnius, 2001, p. 4.
- Jungtinių Tautų vaiko teisių Konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1998.

- *Juodaitytė A.* Mokyklos nelankantys vaikai // Mokykla ir nusi-
kalstamumo prevencija. Serija „Prevencinė pedagogika“, 1. Vil-
nius: Leidybos centras, 1996.
- *Jūrienė L.* Vaiko teisinės padėties problemos nūdienos Lietuvoje
// Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Vilnius: Lietuvos
Respublikos Seimo leidykla, 1996.
- *Justickis V.* Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypi-
mai. Kaunas, 1984.
- *Justickis V.* Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypi-
mai. Kaunas, 1984.
- *Kjaergaard E., Martinėnienė R.* Nepaprastas pavasaris. Vilnius: Da-
nieliūs, 1999.
- *Kjeagaard E., Martinėnienė R.* Demokratija kasdien. Vilnius, 2000.
- Kovos su buitiniu smurtu būdai: įvairių šalių patirties apibend-
rinimas. Vilnius: Socialinės raidos ir humanitarinių reikalų cent-
ras, 1998.
- *Kūrienė A., Pivorienė R. V.* Būkime atidūs — vaiką ištiko bėda.
Vilnius: SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija, 2000.
- *Kūrienė A.* Prievartą patyrusio vaiko supratimas ir ugdymas // *Prievarta prieš vaikus.* Vilnius: UNESCO, 1999.
- *Kvieskienė G.* Draugijos ir organizacijos. Vilnius, 1994.
- *Kvieskienė G.* Prievartos prevencija // Socialinis ugdymas II. Vil-
nius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999.
- *Kvieskienė G.* Socializacijos pedagogika. Vilnius, 2000, p. 83.
- *Lazutka R.* Vaikų globos kaštai Lietuvoje. Vilnius, 1999.
- *Leliūgienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas, 1997.

- *Lepeškienė V.* Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius, 1996.
- *Lexikon der Sozialpädagogik und der Sozialarbeit.* München, Wien: R. Oldenbourg Verlag (S.426-4320), 1996.
- Lietuva. Skurdo mažinimo strategija. Vilnius, 2000.
- Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991.
- Lietuvos respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Kovo 14d. Nr. 1-1234, Vilnius, 1996.
- Lietuvos vaikai. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2001.
- *Lomanienė, N.*(red.) Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Nepriklausomas sociumo tyrimo institutas, 1996.
- *Lukoševičienė I.* Profesinio socialinio darbo pagrindai. Kaunas, 1996.
- *Mikalajūnaitė R.* Fizinės bausmės šeimoje — tradicinis vaikų auklėjimo būdas // Ar teisus stipresnis? Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija, 1999.
- *Mill J. S.* On Liberty. ed. M. Warnock. London: Fontana, 1962.
- Mokinių pažinimo metodai ir metodikos. Lietuvos pedagogų kvalifikacijos institutas. Vilnius, 1995.
- Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1996.
- *Mott S. R., Fazchas N. F., James S. R.* Child and family at psychosocial risk. Unit VI. Mullen P. E., Martin J. L., Anderson J. C., Romans S. E., Herbison G. P. The long — term impact of the physical, emotional, and sexual abuse of children: a community study. Social work. Nr. 6, 1996, p. 7–21.

- Nacionalinė programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą. Parengta įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. gegužės 27 d. nutarimą Nr. 519. Vilnius, 2000.
- Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius: Nusikaltimo prevencijos Lietuvoje centras. Teisės institutas, 1998.
- Nursing care on children and families. A holistic approach. California division, 1989, p. 710–725.
- Nusikaltimo aukų socialinė situacija ir teisinė apsauga Lietuvoje. Vilnius: Nusikaltimo prevencijos centras Lietuvoje, 1999.
- Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. Vilnius, 1999.
- Pedagogika. Vadovėlis slaugos studentams. Vilnius, 2000.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius, 1998.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa/Socialinės politikos grupė, 2001.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių tautų vystymo programa/Socialinės politikos grupė, 1998.
- Pūras D. Ar turime prievartos prevencijos strategiją? // Prievarta prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Rimm Sylvia B. Sumažėjusio pažangumo sindromas/ Priežastys ir gydymas. Vilnius, 1998.
- Robert E. Goodin. "Inclusion and exclusion", in Archives Européennes de Sociologie, 37/2, 1996.
- Šatas J. Teisinės užkardos fizinėms bausmėms, taikomoms vaikams šeimoje ir visuomenėje // Ar teismus stipresnis? Smurto prieš vaikus apžvalga Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 1999.

- *Savickytė V.* Asmenybė ir mokyklinė bendruomenė. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1996.
- Šeimos ir vaikai Lietuvoje. Vilnius: Jungtinių Tautų vaikų fondo Lietuvos nacionalinis komitetas ir Jungtinių Tautų vystymo programa, 1996.
- Šeimos politikos koncepcija. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1995.
- Seksualinė prievarta prieš vaikus. Informacinė medžiaga tėvams ir mokytojams. Vilnius, 2000.
- *Sen Amartya.* Development as Freedom. Oxford University Press, 1999.
- *Šiaučiukėnienė L.* Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas. Kaunas, 1997.
- *Šiaulytienė D.* Projektų metodas meniniame ugdyme. Vilnius, 2001.
- *Šlapkauskas V.* Jaunosios kartos socializacijos problemos Lietuvoje // Lietuvos socialinės panoramos kontūrai. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Lietuvos sociologų draugija, 1998.
- *Slušnys L.* Prievarta spaudoje // Prievarta prieš vaikus. Vilnius: UNESCO, 1999.
- Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus Universiteto moterų studijų centras, 1997.
- Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Vilnius, 2001.
- Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius, 1999.
- Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

- Socialinis ugdymas. (tęstinis leidinys) I, II, III, IV, V tomai Vilnius, 1999–2002.
- *Stepanova K.* Prievartos apraiškos ugdymo institucijose. Vilnius: VPU, Socialinės pedagogikos katedra, 2000.
- *Street children children in the streets.* Brussels: King baudouin Foundation, 1999.
- *Suslavičius A.* Socialinė psichologija. Kaunas, 1995.
- *Sutton C.* Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius, 1999.
- *Thomas M., Pierson J.* Dictionary of Social Work. Collins Education. 2001.
- UNESCO Pasaulio švietimo forumo (Dakaras) veiksmų planas Europos ir Šiaurės Amerikos šalims // (www.smm.lt)
- Vaikai ir šeima. Vilnius: UNICEF, Jungtinių Tautų vaikų fondo Lietuvos nacionalinis komitetas, 1998.
- Vaikas tarp prievartos ir išnaudojimo. Vilnius, 2000, p. 206.
- Vaiko teisės Europoje. Jaunimo forumo medžiaga. Vilnius: Lietuvos Vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 2000.
- Vaiko teisių apsaugos garantijos Baltijos šalių teisinėse sistemose: situacija, problemos ir sprendimo perspektyvos. Vilnius, 1999.
- Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Vilnius: Lietuvos Vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 2000.
- Vaiko teisių Konvencija. Vilnius: Vaikų teisių informacijos ir konsultavimo centras, 1999.
- Vaikų bylų nagrinėjimas Škotijoje. Vilnius: Teisės institutas, 1993.
- Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Vilnius, 1996.

- Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1996.
- *Vaitkevičius J.* Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius: Egalda, 1995.
- *Valickas G.* Asmenybės tyrimas pokalbio metodu. Metodiniai nurodymai. Vilnius, 1995.
- *Valickas G.* Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
- Veiklos ataskaita 1998 m. Vilnius: Lietuvos Vaikų teisių gynimo organizacija „Gelbėkit vaikus“, 1999.
- *Vileikienė E., Gečėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis teisės pažeidėjų asmenybei // Socialinis ugdymas II. Vilnius: Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999.
- *Vileikienė E., Gučėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999.
- *Vontz T. S., Metcalf K. K., Patrick J. J.* Project Citizen and the Civic Development of Adolescent Students in Indiana, Latvia and Lithuania. ERIC, 2000.
- *Wagner H.* Sistemų teorijos ir socialinis darbas/socialinė pedagogika // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Nr. 2, 2003, p. 4–32.
- *Žadeikaitė L.* Studentas ir delinkventus paauglys: Bendravimo ypatumai. Vilnius: VPI leidykla, 1990.
- Žmogaus socialinė raida. (Vyr. redaktorė dr. J.Rimkutė). Vilnius: Hemo Liber, 2000.
- www.nplc.lt
- www.un.org/publications

- www.undp.lt
- www.spg.lt
- www.europa.eu.int
- www.socialworker.com
- www.vpu.lt/socpedagogika
- www.vaikunamas
- www.sociumas.lt
- www.jaunas.lt
- www.nyu.edu/socialwork
- www.europeanchildrensnetwork.org/interaction.ltm
- www.gmfc.org
- www.smm.lt
- www.socmin.lt
- www.unicef.lt

Literatūra

- [1] www.unicef.org
- [2] Idėjų žodynas. Vilnius, 2002, p. 164.
- [3] Social Conflicts // Diversity and Equality for Europe. Annual Report, 2001, p. 22.
- [4] *David Jary Julia Jary*. Dictionary Sociology. New York, 1951, p. 453.
- [5] *Johan Stuart Mill*, „Autobiografija“ (*Autobiography*), 7sk. // Hollis M. Socialinių mokslų filosofija. Vilnius, 2000.
- [6] La Matrie. Žmogus mašina. // Hollis M. Socialinių mokslų filosofija. Vilnius, 2000.
- [7] *Tamulienė I.* Žmogaus socialinės raidos matavimai // Žmogaus socialinė raida. p. 31.
- [8] *Friedlander W., Apte R.* Introduction to Social Welfare. Prentice Hall, 1980.
- [9] *David Jary and Julija Jary*. Sociology. 1991, p. 452.
- [10] *Guogis A., Bernotas D., Ūselis D.* Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą. Vilnius, p. 8.
- [11] Statistikos Metraštis. 2001.
- [12] *Williams Alan* Health Service Planning in Studies in Modern Economic Analysis, ed M. J. Artis and A. R. Nobay (Edinburg: Blackwell, 1977), p. 301–35;

- [13] *Grossman M.* The Demand for Health, National Bureau of Economic Research Occasional Paper No 119. New York: Columbia University Press, 1972.
- [14] *Rimkutė J., Vološčiuk I.* Įvadas į žmogaus socialinę raidą // Žmogaus socialinė raida. p. 11.
- [15] *Vylder Stephan de.* Sustainable Human Development and Macroeconomics. Strategic Link and Implications. UNDP, New York, 1995.
- [16] *Bourdieu P.* The forms of Capital. In Richardson J. G. (ed) Handbook of theory and Research for Sociology of Education. New York: Greenwood, 1985, p. 248.
- [17] *Coleman J.* Social Capital // Foundations of Social Theory. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press and Harvard University Press, 1990, p. 302.
- [18] *Tocqueville A.* Democracy in Amerika. The University of Chicago Press. 2000.
- [19] *Putnam R.* Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993, p. 36.
- [20] *Poviliūnas A.* Pilietinė visuomenė // Žmogaus socialinė raida. Vilnius, 2000, p. 53.
- [21] Kultūrinė antropologija. Vilnius, 2000, p. 7.
- [22] The dictionary of Human Geography. Edited by R. J. Johnston, Derek Gregory & David M. Smith. Blackwell. 1994, p. 570.
- [23] *Smelser N.* Sociologija. Vilnius, 1994, p. 18–26.
- [24] *Astra L.* Gyvenimo laikas. Vilnius, 1993, p. 114.
- [25] *Girnius J.* Lietuviškojo charakterio problemos // Metai. 1998, p. 152.

- [26] *Matonis V., Račkauskas J.* Demokratinį ugdymą grindžiančios vertybės // *Demokratijos mokykla*. Vilnius, 1996, p. 26–27.
- [27] *Aristotelis*. Valstybė // *Antikos pedagogai*. Vilnius, 1991, p. 123.
- [28] *Platonas*. Valstybė // *Antikos pedagogai*. Vilnius, 1991, p. 98.
- [29] *Kvieskienė G.* Draugijos ir organizacijos. Vilnius, 1994.
- [30] *Vaiko teisės Europoje*. Vilnius, 2000.
- [31] *Smurtas prieš moteris ir vaikus Lietuvoje*. Vilnius, 1997, p. 6.
- [32] *Bitinas B.* Ugdymo filosofijos pagrindai. Vilnius, 1999, p. 79.
- [33] *Bagdonas A.* Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademiniai aspektai // *Socialinė teorija, empirika, politika ir praktika*. T. 1. 2001, p. 11–12.
- [34] *Louise C. Johnson*. Socialinio darbo praktika. Vilnius, 2000, p. 20, 32, 53, 85.
- [35] *Vaitkevičius J.* Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius, 1995.
- [36] *Jucevičienė P.* Lyginamoji edukologija. Kaunas, 1997, p. 35.
- [37] *Valickas V.* Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius, 1997, p. 30.
- [38] *Šveiceris A.* Didžiosios pagarbos gyvenimui etika // *Kultūra ir etika*. Vilnius, 1989, p. 345–346.
- [39] *Hepworth D. H., Rooney R. H., Larsen J. A.* Direct Social Work Practice. Theory and Skills. Brooks/Cole. US, 2002, p. 85–591.
- [40] *Ozmon H. A., Craver S. M.* Filosofiniai ugdymo pagrindai. Bhagavadgita. Antroji giesmė. Vilnius, 1996, p. 146.
- [41] *Theodore W. Schultz*. Investavimas į žmones. Gyventojų kokybės ekonomika. Vilnius, 1998, p. 48.

- [42] *Leliugienė I.* Žmogus ir socialinė aplinka. Vilnius, 1997
- [43] *Jovaiša L.* Edukologijos įvadas. Vilnius, 1993.
- [44] *Būdvytis S.* Bendrijos kaip sociologinis objektas // Filosofija, sociologija. 1994. p. 24–34.
- [45] *Baršauskienė L., Leliugienė I.* Sociokultūrinis darbas bendruomenėje. Vilnius, 2001, p. 307.
- [46] *II Vatikano Susirinkimo nutarimai.* Rytų Aukštaitijos katalikų jaunimo centras, 1994.
- [47] *Berdiajev N.* Kultura ir religija. Vilnius, 1996.
- [48] *Šerkšnas A.* Mokyklinė bendruomenė: praktinės pedagogikos studijos. Kaunas, 1933, p. 140.
- [49] *II Vatikano Susirinkimo nutarimai.* Rytų Aukštaitijos katalikų jaunimo centras, 1994.
- [50] *Paškus A.* Idėjų sankryžoje. Kultūrinis skerspjūvis. Kaunas, 1992.
- [51] Vilmorus tyrimų duomenų vidurkiai. Lietuvos rytas, 2001–2002.
- [52] *Weber M.* Religijos sociologija. 2000, p. 79.
- [53] *Rybelis A.* Religijotyros įvadas. Vilnius, 1981.
- [54] *Kavolis V.* Kultūrinė psichologija. Vilnius, 1995.
- [55] *Jacikevičius A.* Žmonių grupių socialinė psichologija. Vilnius, 1995.
- [56] *Wuthnow R.* Šventybės atgavimas. Vilnius, 1996.
- [57] *Berger P. Luckmann T.* Socialinės tikrovės konstravimas. Vilnius, 1999.
- [58] *Popiežius Jonas Paulius II* // Enciklika, 1994.

- [59] *Popiežius Jonas Paulius II* Vyskupams, kunigams ir diakonams, vienuoliams ir vienuolėms, Kristų tikintiems pasauliečiams ir visiems geros valios žmonėms apie žmogaus gyvybės vertę bei neliečiamumą, 1995
- [60] Piletinis ugdymas naujo tūkstantmečio išvakarėse: patirtis, praktika, perspektyva, 1999
- [61] Projektas "Pilietis," 1999.
- [62] *Morkūnas Z.* Socialinio valdymo rodiklių sistemos formavimas ir taikymas. Vilnius, 1990, p. 66.
- [63] *Gailienė D.* Jie neturėjo mirti. Vilnius, 1998.
- [64] *Slušnys L.* Pertvarka spaudoje // Prievarta prieš vaikus. 1999, p.10.
- [65] *Eron L. D.* Perent — child interaction, television violence and aggression of children // American psychologist. Vilnius, 1982, p. 27.
- [66] *Dobryninas A.* Nusikaltimai Lietuvos spaudoje // Lietuvos teisės akademija. Jurisprudencija. Mokslo darbai. T. 11 (3), 1992, p. 28.
- [67] *Šatas.* Teisinės užkardos fizinėms bausmėms, taikomoms vaikams šeimoje ir visuomenėje // Ar teismus stipresnis? Vilnius, 1999, p. 30.
- [68] Šeimos ir vaikai Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 77.
- [69] Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. Vilnius, 1999 p. 53.
- [70] Vaikai ir šeima. Vilnius, 1998, p. 25.
- [71] Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Vilnius, 1998, p. 28.
- [72] *Merfeldaitė O.* Gatvės vaiko kaip socialinio — pedagoginio fenomeno charakteristika. Vilnius, 1993, p. 83.

- [73] Street children. New York, 1999, p. 9.
- [74] *Dereškevičius P.* Psichologinės vaikų bėgimo iš namų prielaidos ir jų keitimo kryptys. Vilnius, 1996, p. 89.
- [75] *Juodaitytė A.* Mokyklos nelankantys vaikai // Mokykla ir nusi-kalstamumo prevencija. Vilnius, 1996, p. 51.
- [76] *Vileikienė E., Gučėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis nepil-namečių, teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui // Socialinis ugdymas. Vilnius, 1999, p. 50.
- [77] www.nplc.lt
- [78] *Jonutytė I.* Savanorių socialinių pedagogų rengimas. Vilnius, 2000, p. 28.
- [79] *Barkauskaitė M., Grikpėdienė V.* Vaikų globos ir rūpybos Lietuvos istorinės pedagoginės raidos apžvalga. Vilnius, 1998. p. 39.
- [80] *Kvieskienė G.* Draugijos ir organizacijos. Vilnius, 1994. p. 5.
- [81] Liaudies švietimas Lietuvos TSR. Vilnius, 1978 p. 348.
- [82] Socialinė apsauga Lietuvoje. Vilnius, 1997 p. 74-75.
- [83] Šv. Vincento Pauliečio draugijos Kretingos skyriaus darbai. Kau-nas, 1998 p. 6-8.
- [84] Lietuvos vaikai. Lietuvos statistikos departamentas.
- [85] Lietuvos enciklopedija. Bostonas. 1953. 16 t.
- [86] Žmogaus socialinė raida ir gyvenamoji aplinka. Vilnius, 1996 p. 12.
- [87] Lietuvos Vaiko teisių apsaugos tarnyba. Vilnius, 1999 p. 4.
- [88] Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Vilnius, 1997 p. 16.
- [89] *Lazutka R.* Vaikų globos kaštai Lietuvoje. Vilnius, 1999 p. 14.

- [90] *Kvieskienė G.* Socializacijos pedagogika. Vilnius, 2000 p. 7.
- [91] Šiuolaikinės specialiosios ir socialinės pedagogikos problemos. Šiauliai, 1999 p. 16.
- [92] SOS Vaikų kaimai. 1999 p. 8.
- [93] Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas. Vilnius, 1998.
- [94] VLGN. Atsigrežk į vaikus. Vilnius, 2000.
- [95] *Baranauskaitė A.* Virš kalnų sklendo angelai // *Moteris*. 1999 Nr. 2 p. 15.
- [96] *Jovaiša L.* Pedagogikos terminai, Kaunas, 1993.
- [97] Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985
- [98] *Šernas V.* Profesinė pedagogika, Vilnius, 1995 .
- [99] *Laužackas R.* Mokymo turinio projektavimas, Kaunas, 2000.
- [100] Ekonomikos terminų žodynas. 1997.
- [101] *Pranulis V. ir kiti.* Marketingas. 2000.
- [102] Vaiko teisių konvencija. Vilnius, 1996.